

É G E T Ő E M E S E

FELHALMOZÁS ÉS JÖVEDELMEZŐSÉG A TERMELŐSZÖVETKEZETEK BEN.

kézirat

1974.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. fejezet : A szövetkezeti gazdálkodás sajátos vonatkozásai az átszervezés után	4. old.
1./ A termelés feltételei és a termelő szövetkezetek gazdálkodása	7. old.
2./ Közös gazdaság és háttáji gazdaság	15. old.
3./ A gazdasági mechanizmus és a szövetkezetek gazdálkodása	23. old.
4./ A szövetkezeti érdek-struktúra és jüvedelem érdekeltiség	33. old.
5./ A szövetkezeti tulajdon közgazdasági tartalma és jogi formája	40. old.
 II. fejezet : A növekedés ágazati sajátosságai a mezőgazdaságban.	 54. old.
1./ A mezőgazdasági termelés sajátos feltételei	58. old.
2./ A növekedés jellege és tényezője a mezőgazdaságban	64. old.
3./ Az eszközigényesség alakulására ható tényezők a mezőgazdaságban	76. old.
4./ A gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság ágazati szerkezete	92. old.
 III. fejezet : A felhalmozás és a tőkejüvedelem kapcsolata	 104. old.
1./ A hatékonyság és a jüvedelmesség	108. old.
2./ A szocialista tulajdon funkcionálása és a gazdálkodó egységek felhalmozása - és jüvedelemérdekeltisége	113. old.

**IV. fejezet : Árendaer és újratermelés a mező-
gazdaságban**

- 1./ A monopólium és a mezőgazdaság
- 2./ Gazdasági szerkezet és ágazati jövedelmesség hozánk mezőgazdaságban
- 3./ Az egyenlő jövedelmesség elve és a termékgazdálkodás rendszere

7 -
132. old.

142. old.

49 -
150. old.

63 -
154. old.

**V. fejezet : A szövetkezetek gazdálkodásának
jelenlegi modellje**

- 1./ A termelés feltételei és a szövetkezeti gazdálkodás
- 2./ A közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolata
- 3./ A gazdasági mechanizmus és a szövetkezetek gazdálkodása
- 4./ A szövetkezeti tulajdon fejlődési tendenciái

46 -
172. old.

49
180. old.

90
194. old.

201.
202. old.

09
210 -
225. old.

Irodalomjegyzék

243.
228. old.

BEVEZETŐ

A mezőgazdaság fejlődése - termelékenység és termelési viszonyait tekintve egyaránt - világos érte elmaradt más ágazatok, főleg az ipar fejlődése mellett. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a mezőgazdaság előkezesen fejlődött az iparhoz képest, hanem azt, hogy a termelés mértékét tekintve is elmaradt más népgazdasági ágazatokhoz képest.

A téma feldolgozása során nagyon az érdekelt először, hogy mi az oka annak az elmaradásnak. Ekkorban arra ismételt, hogy az általános technikai fejlődés jelenlegi szakaszában helyek a jellemző vonások egy olyan mezőgazdasági növekedésnek, amelyet nem korlátoznak a földrajzi tényezők, viszonylag fejlett ipar mellett léteznek, és kivétel nélkül a földművelés volt. Ezenkívül a kérdésnek a másik oldala az, hogy hogyan befolyásolja a tulajdonformát, illetve a gazdálkodás formáját a mezőgazdaság fejlődését.

Az elmúlt 10-15 év során mezőgazdaságunk technikai és természeti-gazdasági fejlődése rendkívül gyorsult. 1958. és 1970. között a mezőgazdaság bruttó termelése kb. 50%-kal nőtt, a növekedés több, mint fele az utolsó évtizedre esik. A 60-as évek meggyorsult növekedése viszont először a szövetkezetek fejlődésének eredménye: 1959. és 70. között a mezőgazdasági termelés 22%-kal nőtt, a szövetkezetek közti gazdaságainak termelése viszont több, mint 40%-kal.

A tanulmány célja a mezőgazdaság technikai- és természeti-gazdasági fejlődésének, azon belül is a szövetkezeti szektor fejlődési tendenciáinak vizsgálata.

Az ágazati téma szektor-szintre csökkentését a termelési szövetkezetek a mezőgazdaság termelésében belül elfoglalt nagy előnye indokolja. A mezőgazdaságban a szövetkezetek nem az általános vállalatok mellett működő, kiegészítő, helyi szükséglet kielégítést szolgáló gazdaságok együttese. A szövetkezet a szocialista mezőgazdaság jellemző gazdasági formája. Ezért

nem előzhető meg az általános növekedési okokból megrendezett szüntetés már feltárt összefüggéseinek a megrendezett sajátos természetű-technikai-gazdasági feltételeire való alkalmazásával. A növekedés problémái csak akkor nem csökkenthetők le pusztán technikai-gazdasági jellegű összefüggésekre, hanem a gazdasági és természeti adottságok hatását és következményeit is ki kell mutatni.

Éppen ezért a megrendezett ágazat-visszafutása nem lehet kizárólag mikroszemléletű. Ágazati szintűre átvittve ezért ugyancsak nemcsak az általános gazdasági összefüggések jelennek meg, különbség természetén, hanem a vállalati viszonyok is általánosított formában. Ezeket nem hagyható figyelmen kívül a gazdaságirányítási rendszerben sem.

A gazdasági növekedés alapproblémája a felhalmozás és a társadalmi tisztta jövővel való dimenziális kapcsolatban állhat. A felhalmozástól - az alkalmazott technikai tényezőktől kivonttól és hatékonyítottól - függ a nemzeti jövővel, és ezen belül a társadalmi tisztta jövővel növekedése. A felhalmozás nagyságát, valamint a társadalmi tisztta jövővel nagysága határozza meg.

Is a - megrendezett szinten - viszonylag egyszerű és tisztta összefüggés a mikroszemléletű szintjén már láthatóan olyan egyszerű. Egyetlen ország megrendezettben nem használhat fel több nemzeti jövővel, mint amennyit megtérült - legalábbis hosszabb idő távában nem. Egy ágazat fejlődése azonban általában nemcsak a saját maga által megtérült. szűkebb körű függ: gép-üzemeltetés megtérült fejlesztési költségeinek is kiterjedésére /pl. hitel, vagy kivételként csökkentés révén/. Tovább - és ez a döntő - a gazdaságirányítási rendszerre tovább bonyolítja az összefüggést. Amikor az állam, a gazdasági egységek által megtérült tisztta jövővel-kezelésbe részt vesz a költségvetésbe, és ezen keresztül osztja el újra, akkor nem az ágazat, hanem a vállalat fejlesztése nem függ az ettől és akkor megtérült tisztta jövővelétől.

A gazdasági egységek vonatkozásában tehát csak korlátozottan áll fenn a felhalmozás és a jövővel kölcsönös függés. Az összefüggések az egyik oldalra fordítottak: a vállalat jövővel, nyitottsága függ a felhalmozástól létezően is összefüggően, és a felhalmozás nem - vagy nemcsak - saját jövővelétől függ.

Tervgazdálkodási rendszerünknek ez a sajátossága jelentős mértékben módosítja a gazdálkodó egységek felhalmozási- és jüvedelmérdekeltségét, a felhalmozás lehetőségeit és a jüvedelmek kiigyeztíthetőségének feltételeit. A felhalmozás és a társadalmi tisztajüvedelem kapcsolatának ez a módosulása a mikrogazdaságban kétségtelenül visszahat a népgazdaság növekedési jellemzőire is.

A szövetkezeti szektorban a felhalmozás és a saját tevékenység eredményességének kapcsolata közvetlenebb, mint az állami szektorban.

Ennek oka főként az, hogy itt a felhalmozás állami támogatása döntően a saját erő függvénye. Így azután a gazdasági növekedés jellemzőire gyakorolt visszahatása is eltérő vonatkozásokat mutat az állami szektortól.

S végül még egy megjegyzés : az előzés a magyar népgazdaság viszonyaira vonatkozik, így a következtetések is elsősorban itt lehetnek érvényesek.

I. fejezet

A SZÖVETKEZETI GAZDÁLKODÁS SAJÁTOS VONÁSAI AZ ÁTSZERVEZÉS

UTÁN

Annak a szövetkezeti mozgalomnak, amelynek eredményeképpen létrejöttek a mai mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a célja kétséget kizáróan a mezőgazdaság szocialista átszervezése, átalakítása volt. Ezt két ok miatt is hangsúlyozni kell: egyrészt azért, mert ez a szövetkezeti mozgalom lényegesen különbözött a kapitalista országok szövetkezeti szervezkedéseitől, mozgalmaitól, mert ez a szocialista állam gazdaságpolitikájának szerves és hangsúlyos eleme volt. Másrészt a mozgalom célját is hangsúlyoznunk kell, ami nem kevesebb, mint egy alapvető népgazdasági és termelési módjának a megváltoztatása. Mivel a mezőgazdaságban - a jelenlegi szocialista országokban általában - ellentétben az iparral, a termelés tőkés társadalmassítása nem történt meg a szocialista forradalom győzelme előtt, a társadalmi tulajdon egy lépcsőfok kimaradásával a kisáru-termelő tulajdonost váltja fel.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az elszocializálás társadalmassításával egyidejűleg, párhuzamosan kell megvalósítani a termelés társadalmassítását. Az állam gazdaságpolitikájának célja tehát a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság megteremtése, és ehhez találja meg az eszközt a szövetkezetben. A mi szövetkezeteink tehát nem azért szocialista jellegűek, mert szövetkezetek - vagyoni és személyi társulások, - hanem amiatt a tartalom miatt, amelynek hordozói. A szövetkezet csak gazdálkodási forma - éppúgy, mint az állami vállalat, - hordozója lehet tőkés és szocialista termelési viszonyoknak egyaránt. A szövetkezet azonban különleges gazdálkodási forma: egyrészt társadalmi szervezet, mozgalom, másrészt önálló vállalkozás. Éppen

ez a kettős jellege. - s nem csupán az, hogy a parasztság előtt ismert forma volt korábban is - tette alkalmassá arra, hogy a mozgásformája legyen annak a sajátos kétoldali folyamatnak, amelyben a termelés és az elsajátítás társadalmassítása egyidejűleg valószínűleg meg.^{1/}

---

^{1/} Arra, hogy valóban egy társadalmilag szűkegszerű folyamat "kereste" és találta meg a megfelelő formát a szövetkezetben /és nem fordítva: a meglévő szövetkezeti mozgáson bontakoztatta ki ezt a folyamatot/ bizonyítékok azok a történelmi kísérletek, amelyek részben a Tanácsköztársaság idején nálunk állami vállalat formájában jelentkezett, másrészt a Szovjetunióban alkalmazott változatos formákban, beleértve a kommunát is.

A szövetkezetek sajátosságainak vizsgálatát általában a tulajdonforma elemzésével és annak jellemző vonásaival szokás kezdeni. Ez a megközelítési mód azonban többféle veszéllyel is jár. Egyfelől tudatosan is csúfító, hogy a tulajdonforma általános jellemzőivel azonosítsuk a szövetkezetek sajátosságait. Ez helytelen lenne, főként azért, mert ilyenféle általános társadalmi csoporttulajdon nem létezik,^{2/} a szövetkezeti tulajdon sajátos formája a csoporttulajdonnak.

---

^{2/} Lásd: Soros Imre: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog. Bp., Akadémiai Kiadó. 1968. 51-52 l.

Másfelől a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátosságai nem csak a tulajdonformából adódnak, hanem abból a sajátos funkcióból, amelyben rendeltetésük fejlődik ki, valamint azokból a sajátos feltételekből, adottságokból, amelyek között gazdálkodnak.

As, hogy a szövetkezet alkalmas gazdálkodási forma a kisparaszti tulajdon társadalomozására, amagában kevés abban, hogy valóban életképes gazdaságok jöjjenek létre még akkor is, ha az ilyen gazdaságpolitikájával is /ér, adó, befizetés, stb./ támogatja ezt a mozgalmat. A nagyüzemi termelés tárgyi feltételei közül a gépek biztosítása szintén az államra hárult. A kisföldterületek vagyoni társulása ugyanis természetesen a föld bevitelét jelenthette és csak elenyésző mértékben egyéb vagyontárgyakat /főleg állatokat/, hiszen a kisüzemi termelési eszközök többnyire használhatatlannak a nagyüzemi gazdálkodásban. A szövetkezetek gazdálkodásának, sőt a szövetkezetek létének alapvető feltétele volt az állami gépállományok rendszerének kiépítése. A nagy földterületeken a munkák kellő időben való elvégzése csak így volt lehetséges, mert a megalakult szövetkezetek nem rendelkeztek, nem is rendelkezhettek a szükséges gépparkkal. Ez-eleinte sem elvileg, sem jogilag nem kerülhetett tulajdonukba, később pedig anyagi-pénzügyi lehetőségeik voltak korlátozottak. A termelési szövetkezetek gazdálkodásának egyik sajátos induló feltétele tehát - amely kihatott a további fejlődésre is -, hogy termelésük egyik tárgyi tényezőjével nem rendelkeztek : vagy nem az övéké volt, vagy egyszerűen hiányzott.

A másik sajátos induló feltétel a termelés személyi tényezőjével, a munkaerővel kapcsolatos. A tagok személyében rendelkezésre álló munkaerő mennyiségét és arányát tekintve - az ipar erőteljes elszívó hatása ellenére - éppen a korábbi kisföldtermelés következtében igen magas volt. Ebből kapcsolódik még az is, hogy a korábbi birtokviszonyok következtében, a kialakult szövetkezeti szektorban a termelők - a föld és a munkaerő - elvezése egyenlőtlen, mert a tagsűrűség az egyes szövetkezetekben a korábbi birtokviszonyok függvénye.

A harmadik sajátos feltétel a gazdasági mechanizmus által te-

remtett feltétel: az ipari és mezőgazdasági árszínvonal aránytalansága, a mezőgazdasági árak alacsony színvonala. /Ez a differencia - az 1966-os árrendezés előtt - kb. 36 %-ra tehető, ami abból adódott, hogy a mezőgazdasági árszínvonal 25 %-kal alatta maradt a társadalmilag szükséges ráfordítások által indokolt színvonalnak, az ipari árak pedig 11 %-kal magasabbak voltak. 3/ Ezek az induló

3/ Forrás: A MSZMP agrárpolitikájának fő vonásai. Szerkesztette: Dr. Gulyás Emil. Kossuth, 1970.

feltételek olyan adottságokat jelentettek az átszervezés után meginduló szövetkezeti gazdálkodás számára, amelyek nemcsak a gazdálkodási formát ruházták fel sajátos vonásokkal, hanem a tulajdonformát is.

Figyelembe véve ezeket a körülményeket, célszerűbbnek látszik, hogy vizsgálatunkat ne a csoporttulajdon általános vonásainak ~~vizsgálata~~ ^{elemzésével} kezdjük, hanem a szövetkezetek sajátosságait a konkrét történelmileg lezajlott folyamatból bontsuk ki, ~~ezután~~ ^{ezután} kerülhet sor a szövetkezeti tulajdon sajátosságainak elemzésére. Addig csupán annyit tételünk fel, hogy a szövetkezeti tulajdon a társadalmi tulajdon csoport-formája.

1./ A termelés feltételei és a termelőszövetkezetek gazdálkodása

A gazdálkodás bármilyen formában történjék is, alapvető feltétele az, hogy a tevékenység folytatásához szükséges termelési tényezők rendelkezésre álljanak, méghozzá az alkalmazni kívánt technika színvonala által meghatározott arányban és mértékben. Gyakorlatilag ez általában úgy történik, hogy előbb döntenek a termelés tárgyi tényezői felől, biztosítják azokat, rendszerint egyszeri be-

fektetéssel, majd csak ezután alkalmazták a munkaerőt, a már meglévő termelői eszközök által meghatározott arányban és összetételben.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásának beindulásán lényeges eltéréseket mutat a vállalkozások általános gyakorlatához képest.

a/ A gazdálkodás tárgyi feltételeinek megteremtése nem előzetesen és nem egyszeri befektetéssel történt, hanem folyamatos felhalmozás eredményeként - kivéve a földet, ~~amely~~ föld és a munkaerő centralizációja történt meg előbb és egyszerre.

b/ A föld és a munkaerő sajátos összekapcsoltsága következtében, azok mennyisége és egymáshoz való aránya a szövetkezet számára adott: nem döntőszótól függ azok megváltoztatása.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a sajátosságokat, mert éppen ezek azok, amelyeknek okai általánosan ismertek és elfogadottak, következményeinek értelmezése azonban már korántsem egységes.

Az első megállapítás, ~~első megfigyelésére~~ úgy tűnik ellentmond annak a korábbi megállapításunknak, hogy az állam biztosította a szükséges gépeket - előzetesen. Nos, az tény, hogy az állami gépállomások rendeltetése a szövetkezeteknek nyújtott szolgáltatás volt. Ez azonban nem változtat azon a másik tényen, hogy a szövetkezeteknek nem volt megfelelő gépparkjuk - és még sok egyéb eszközük sem volt - s hogy ezeket a hiányzó eszközöket fokozatosan, felhalmozásuk révén ^{teremtették} meg. A gépállomás eszközeivel a gépállomás gazdálkodott és nem a termelőszövetkezet, az csak szolgáltatást vehette igénybe - ez pedig nem ugyanaz. Annymire nem ugyanaz, hogy amikor lehetővé vált, a szövetkezetek fokozatosan megvásárolták a gépállomások gépeit. Továbbá azért nem mondhatjuk, hogy a gépállomások rendszere előzetesen biztosította a szükséges eszközöket, mert ~~egyrészt~~ ezek csak egy részét jelentették a nagyüzemi gazdál-

kodáshoz szükséges eszközöknek /az állattenyésztéshez szükséges épületek, berendezések, a tárolókapacitás, ültetvények, stb. iránti szükséglet még ezen felül jelentkezett/, ~~szükséglet, mert~~ ^{ugyanahhoz} még így sem volt biztosított a gépállomány ~~szükséglete~~.

A nem megfelelő alapellátottság számszerű bemutatása eléggé nehéz, de érzékeltetik a következő adatok. Az állami gazdaságok - amelyek a földterület 30-32 %-án, a szántóterület 14 %-án gazdálkodtak - 1961 és 1966 között a mezőgazdaság termelési rendeltetési állóeszközeinek 49 %-ával ~~gazdálkodtak~~ ^{rendelkeztek}, míg a szövetkezetek, amelyek a földterület 62 %-án és a szántóterület 80 %-án gazdálkodtak a mezőgazdaság termelési rendeltetési állóeszközeinek csupán 42-46 %-ával ~~gazdálkodtak~~ ^{rendelkeztek}. A szövetkezeti szektor termelési eszközei bruttó értékének abszolút nagysága csupán 1967-ben érte el és haladta meg az állami szektor termelési eszközeinek bruttó értékét, de nettó értéke a nagyobb elhasználódás következtében még akkor is alacsonyabb volt. 4/

4/ Forrás: KSH. Időszaki Közlemények, 1968. IV. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1966.

A gépesítés színvonala is elmaradt az állami gazdaságokétól. A gabonatermesztés gépesítési színvonala az állami gazdaságokban már 1960-ban 97,4 %-os, a mezőgazdasági szövetkezetekben ekkor csupán 53,3 %-os, és ~~csak~~ ^{csak} 1968-ban érte el a 97,3 %-os színvonalat. A cukorrépa kiszedés gépesítési foka az állami gazdaságokban 1961-1966 között 89-95 % között mozgott, a termelőszövetkezetekben 1961-ben 31 %, és 1966-ban is csupán 56,4 %.

A traktorállomány is jóval magasabb az állami gazdaságokban, mint a termelőszövetkezetekben, ez utóbbihoz számítva pedig a gépállományok traktorállományát is. Az egy traktorra, illetve traktor-

egységre jutó szántóterület az állami gazdaságokban 1961-ben 101 kh, 1966-ban 70 kh, a termelőszövetkezetekben ugyanezen időpontokban 178 kh, ill. 91 kh. ^{5/}

^{5/} Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1966, 1969.

A területegységre jutó műtrágyafelhasználás tekintetében is hasonló a helyzet. A termelőszövetkezetek közös gazdaságai 1967-ben érték el azt a szintet, amit az állami gazdaságok 1961-ben. Ugyanezen idő alatt azonban az állami gazdaságok területegységre jutó műtrágyafelhasználása megduplázódott. /Lásd 1.sz. táblázat/

1.sz. táblázat

Területegységre jutó műtrágya felhasználás társadalmi szektorok szerint

		kg/kh.
Évek	Állami gazdaság	Termelőszövetkezet
1961	239	107
1962	367	125
1963	306	144
1964	297	170
1965	297	178
1966	311	175
1967	465	224

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1966;1969.

A nem megfelelő alapellátottság nemcsak abban nyilvánult meg, hogy mennyiségileg kevés volt az eszköz, hanem az eszközállomány összetételében is.

A szövetkezetek gazdálkodásának kezdetén eleve nem lehetett

megfelelő arány a föld és a termelőeszközök között, egyszerűen azért, mert a föld centralizációja egyszerre és előzetesen megtörtént az átszervezéssel, a termelőeszközök koncentrációja viszont csak később és fokozatosan. Sőt, a termelői eszközök közül is először azokat kellett biztosítani, amelyek lehetővé tették a nagy méretekben való gazdálkodást. Ezért volt alapvető kérdés a gépesítés. A nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges egyéb eszközök, amelyek a munka terének ^{bővítés} s így a foglalkoztatottság bővítése irányába hatnak, csak később, fokozatosan teremtődtek meg.

A föld és a munkaerő adottságként való megjelenése két sajátos körülménnyel függ össze. A rendelkezésre álló munkaerő, mint adottság a szövetkezeti formával kapcsolatos. A tagsági viszony következtében a munkaerő mozgása /munkahelyváltogatás/ korlátozott.

A munkaerőmozgás korlátozott volta nem azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetek számára rendelkezésre álló munkaerő mennyisége változatlan. Az ipar elszívó hatása következtében fokozatosan csökken a mezőgazdasági keresők aránya és abszolút száma. A mezőgazdasági aktív keresők száma 1949-től 1964-ig mintegy 30 %-kal csökkent: s ez a folyamat tovább folytatódott. A termelőszövetkezetek taglótszáma 1961 és 1966 között országos átlagban 8,6 %-kal csökkent.

Ez azonban nem befolyásolja azt a tényt, hogy a szövetkezetnek - tehát az adott gazdálkodó egységnek - jellegéből következően nem áll módjában úgy dönteni, hogy csökkenti a munkaerő létszámot, mert tagjait nem küldheti el. Sőt, azt sem áll módjában meghatározni, hogy kik "vándoroljanak" el. A termelőszövetkezeti tagság elöregedése éppen annak a következménye, hogy a fiatalok hagyták el a mezőgazdaságot. A termelőszövetkezeti tagságnak 1961-ben még kb. 52 %-a 55 éven aluli, 1966-ban már csak kb. 44 %-a. A szövetkezeti

tagság átlagéletkora ^{előző} 53-54 év.

1.sz. ábra

A szövetkezeti tagok számának és kor szerinti megoszlásának alakulása a tisz-ekben 1961-66-ig

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adattár II. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1968.

A tag nemcsak mint munkavállaló áll kapcsolatban a termelőszövetkezettel, hanem mint résztulajdonos is. Ha tehát a szövetkezet igényt tart a földjére, köteles őt munkával és jövedelemmel ellátni. Amennyiben a szövetkezet rendelkezésére álló földterület a tagok által bevitt föld, és nincs lehetősége ~~a rendelkezésre álló~~ ^{annak} ~~földterület~~ növelésére, nemcsak a rendelkezésre álló munkaerő, hanem a föld és a munkaerő mennyisége, és aránya - a tagsűrűség - e-

gyüttesen is adottság.

A rendelkezésre álló földterület adottságként való megjelenése a mezőgazdasági termelés tulajdon- és üzemformától független sajátossága. Mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma azzal kapcsolatos, hogy a művelhető földterület nem terjeszthető ki korlátlanul. Így egy adott gazdaság területe csak más gazdaságok rovására növelhető, ill. nem növelhető. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodására ez azzal a következménnyel jár, hogy a termelés térbeli kiterjesztése, extenzív módon való növelése korlátozott.

A termőföld adottsága különösképpen domináló tényezővé vált a földforgalom, pontosabban a föld adás-vételének hatósági korlátozásával, gyakorlatilag betiltásával. ^{Bár} a földforgalom engedélyezése a szövetkezetek számára ebben az időszakban nem sokat jelentett volna, hiszen nem volt a tulajdonukban a föld, tehát el sem adhatták volna. Az egyetlen lehetőség két, vagy több szövetkezet egyesülése volt. Ez azonban nem feltétlenül javítja a föld és a munkaerő arányát, viszont feltétlenül növeli az üzemméreteket. 1962-ben 3719 termelőszövetkezet gazdálkodott 7,9 millió kh-on, 1967-ben 3033 szövetkezet 8,2 millió kh-on. A földterület kiterjesztésének és a rendelkezésre álló munkaerő csökkentésének korlátozott volta együttesen teremt specifikus feltételeket a termelőszövetkezeti gazdálkodás számára.

Először is, a termelés színvonalának fejlesztése, valamint a termelési tényezők megfelelő arányának megteremtése a termelőszövetkezetek gazdálkodásában csakis alapellátottságuk, az eszközök mennyiségének növelése, a felhalmozás révén valósulhat meg.

Másodszor: a termelés szerkezetét és a fejlesztés irányát is megszabja a szövetkezet tagsűrűsége, illetve reciproka a földellátottság.

Ezek után vessük egybe a szövetkezetek gazdálkodásának kiinduló feltételeit, adottságait, valamint azok közvetlen következményeit a gazdálkodás általános alapfeltételével - a termelési tényezők megfelelő társításának követelményével.

A rendelkezésre álló termelési eszközök mennyisége, összetétele és a rendelkezésre álló földterület nagysága és minősége együttesen itt is meghatározza a gazdaságok élőmunka szükségletét és felhasználását. A földterület nagysága, minősége, valamint a rendelkezésre álló /foglalkoztatandó/ munkaerő mennyisége és összetétele, s ennek következtében a kettő aránya is adott. Szükségképpen ellentmondás keletkezik tehát az alapellátottság és a munkaerőellátottság között, amely gyakorlatilag a rendelkezésre álló és a foglalkoztatható munkaerő meg nem felelésében, illetve a rendelkezésre álló munkaerő kihasználatlanságában jelentkezik.

A teljesített munkanapok alakulására 1963-tól kezdődően vannak adataink, korábban munkaegységben történt az élőmunka mérése. Nemcsak a taglétszám, s így a tagsűrűség, hanem a közös munkában résztvevő, családi munkaerő mennyisége és a teljesített összes munkanapok száma is csökkent 1963 és 1967 között. A családi munkaerő létszáma kb. 7-8 %-kal, a teljesített összes munkanap ^{sz. munka} ~~sz. munka~~ 4 %-kal ^{csökkent} csökkent. ~~A~~ családi munkaerő által teljesített munkanapok száma ennél jobban csökkent /15 %/, mivel igen jelentősen megnőtt az alkalmazottak száma /160 %-kal/ és az általuk teljesített munkaidő ^{is} ~~pedig~~ 190 %^{kal}. ^{is} Az alkalmazottak által teljesített munkaidő 1963-ban az összes munkaidőnek csupán 5,3 %-át tette ki, 1967-ben már 16,2 %-át.^{6/}

6/ Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1969.

Az alkalmazotti munka arányának növekedése a szakképzett munka iránti igény növekedését jelzi. Részletes munkaügyi megfigyelést a KSH 1966-ra vonatkozóan 330 tsz. reprezentatív megfigyelése alapján tett közzé. A 330 tsz. átlagában a rendelkezésre álló összes családi munkaerő 71,6 %-át foglalkoztatták a közös gazdaság munkáiban és a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb családi munkaerő évi átlagos foglalkoztatottsági színvonala 44,9 %. /Teljesített munkanapok száma a teljesíthető munkanapok számához viszonyítva./

Az év különböző hónapjaiban is eltérően alakul a foglalkoztatottsági színvonal. Ugyanezen felmérés szerint januárban 35,5 %, áprilisban 46,6 %, júliusban 49,0 %, októberben pedig 52,4 %-os a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb munkaerő foglalkoztatottsági színvonala. 7/

7/ Forrás: KSH Időszaki Közlemények 1968/19.

A foglalkoztatottsági színvonalat befolyásoló tényezők között első helyen kell említenünk az eszközellátottságot, az állatsűrűséget és a termelési szerkezetet. Ahol a foglalkoztatottsági színvonal 30 %, vagy annál kevesebb, a termőterületre jutó állóvagyon értéke csupán 73 %-a az átlagnak, a számosállat csupán 80 %-a, a növénytermelésben is magasabb a kalászosok és alacsonyabb a kapásnövények aránya. Ahol viszont a foglalkoztatottság 60 %, vagy annál több, a termőterületre jutó állóeszközérték 21 %-kal magasabb az átlagnál, az állatsűrűség pedig 11 %-kal, s a kalászosok és kapásnövények aránya is fordítva alakul. /Lásd a 2.sz. táblázatot/

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a munkaerő kihasználatlansága nem létszámfeleslegként jelentkezett elsősorban /mivel a munkacsucok éppen a gépesítés adott színvonala következtében nagy munkaerőigénnyel léptek fel/, hanem a nem teljes munkaidőben való

2.sz. táblázat

A termelőszövetkezetek megoszlása a foglalkoztatottság
szintje szerint 1966-ban

A nyugdíjkorhatárnál fiatalabb családi munkaerő foglalkoztatási szintje						
	30 % és keve- sebb	30,1-40	40,1-50	50,1-60,0	60 %- nál több	Össze- sen
1 kh-ra jutó állóvagyon	3348	3946	4586	4944	5468	4493
1000 kh-ra ju- tó számosság	116	126	152	168	167	148

Forrás: KSH Időszaki Közlemények 1968/IV.

foglalkoztatottságban. A szövetkezetek élőmunkával való gazdálko-
dásának legfőbb sajátossága tehát, hogy ^{nem} a létszámmal gazdálkodik,
hanem a munkaidővel. A rendelkezésre álló munkaerő létszáma ugyan
nem függ döntésétől, de a tagok közösen kifejtett munkaidője igen.
A szövetkezeti termelés tárgyi tényezői tehát a velük összekapcso-
lódó munkaerő által képviselt élőmunka mennyiségének csak egy ré-
szét képesek felszívni.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának ez a belső ellentmondás -
az alapellátottság és a munkaerőellátottság ellentmondása - a ház-
táji gazdaság létezésében nyer mozgásformát.

2./ Közös gazdaság és háztáji gazdaság

A szövetkezetek nem vállalhatnak kötelezettséget tagjaik tel-
jes munkaidőben való foglalkoztatására, mert erre sajátos feltéte-

leik következtében objektíve köptelenek. Ugyanezen sajátos feltételek következtében köptelenek viszont tagjaikat megfelelő jövedelemmel ellátni, illetve biztosítani a jövedelemszerzés lehetőségét. Mivel azonban a közös gazdaság a tagok munkaidejének csupán egy részét köti le, a közössébből származó jövedelem sem biztosíthatja a tagok társadalmilag indokolt /szükséges/ jövedelmét.

A termelőszövetkezet tehát háztáji terület nyújtásával lehetőséget teremt tagjai számára a közös gazdaságban le nem kötött munkaidejük kifejtésére és személyes jövedelmük kiegészítésére. /A közös gazdaság nemcsak a földterület nyújtásával segíti elő tagjai háztáji gazdálkodását, hanem egyéb eszközökkel - takarmány, vetőmag, gépi munka, stb. - is./

Arra vonatkozóan, hogy a tagok, ill. családtagok munkaideje hogyan oszlik meg a közös- és a háztáji gazdaság között, pontos munkaügyi adataink nincsenek, de a személyes /családi/ jövedelmek forrásainak megoszlása, valamint a szövetkezeti szektor nettó termelési értékének megoszlása egyaránt arra enged következtetni, hogy a közös gazdaságok átlagosan 50 %-át, vagy kevesebbet kötik le a felhasznált élönmunkának, a másik 50 %-a a háztájiban kerül felhasználásra.

A termelőszövetkezeti családok összes mezőgazdasági eredetű jövedelmének 50 %-a, vagy több származott a háztáji gazdaságból 1961 és 1967 között. 1967 az első év, amikor a közössébből származó jövedelem valamelyest /50,9 %/ meghaladta a háztájiból származó jövedelmet.

A háztáji gazdaság nettó termelési értékének aránya a közös- és háztáji együttes nettó termelési értékében 1961 és 1966 között 43,3 és 50,4 % között ingadozott.

3.sz. táblázat

megjelenése
A családok jövedelmének alakulása a termelőszövetkeze-
tekben

/3/

Évek	Közös gazdaságból	Háztáji gazdaságból
1961	45,6	54,4
1962	48,4	51,6
1963	49,8	50,2
1964	47,7	52,3
1965	50,7	49,3
1966	49,4	50,6
1967	50,6	49,4

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1966;1968.

A háztáji gazdaság léte azonban nemcsak a közös gazdaság számára teremti meg az éltetmunkával való gazdálkodás lehetőségét, hanem a tag számára is biztosítja annak morálizációját, hogy hogyan osztoz meg munkaidejűt a közös és a háztáji között. A háztáji gazdaságok differenciálódása ellentétes irányu a közös gazdaságokéval. A gyenge, alacsony termelési színvonalú közös gazdaságokhoz tartoznak a legnagyobb termelési értéket produkáló háztáji gazdaságok és fordítva; a közös gazdaságban teljesített munkanapok differenciáltsága is követi az 1 munkanapra jutó személyes jövedelem differenciáltságát.

A közös gazdaságok termelési színvonala erőteljesen befolyásolja a közösségből származó jövedelmét. A legmagasabb termelési szín-

vonalu gazdaságokban az 1 családra jutó halmozatlan termelési értékek 75 %-kal magasabb, mint a legalacsonyabb termelési színvonalu gazdaságokban, az egy családra jutó személyi jövedelem viszont csaknem 2,5-szerese, és az egy munkanapra jutó munka utáni jövedelem is több, mint kétszeres. A közösen teljesített munkanapok száma egy családra vetítve 33,5 nappal magasabb ezekben a gazdaságokban, mint az alacsony termelési színvonaluakban /Lásd 2.sz. ábra./.

A háztáji gazdaság szükségességét tehát mindekelőtt a tagok közös gazdaságban ki nem fejthető munkájának lekötése, és az ennek következtében hiányzó jövedelem megszerzése indokolja, de nemcsak ez.

2.sz. ábra

Az egy családra jutó bruttó termelési érték forrása a közös gazdaság termelési színvonala szerint 1965-ben.

A szövetkezeti szektornak döntő culya van az egész mezőgazdasági termelésben. 1961-67 között a mezőgazdaság bruttó termelésének 60-69 %-át a termelőszövetkezetek adták, amiből belül jelentős hányaddal szerepelt a háztáji gazdaság [35-40 %-kal]. Ez azt jelenti, hogy az egész mezőgazdaság bruttó termelési értékének kb. egy-negyede, az állami gazdaságok termelési értékének csaknem kétszerese a háztájiból származott.^{8/} Nemcsak mennyiségét, hanem belső

---

^{8/} Forrás: KSH Időszaki Közlemények Mezőgazdasági Adatok
1968.

---

arányait tekintve is igen jelentős ez a termelés. A közös és háztáji együttes állattenyésztésének bruttó termelési értéke nagyobb részt - ebben az időszakban - a háztájiból származott [1965-ben pl. 55,2 %].^{9/} A növénytermelés termelési értékének ugyan kisebb hányada származott a háztájiból /1965-ben 22,4 %-a/, de bizonyos ágazatok termelése túlnyomó többségében itt koncentrálódott /pl. a gyümölcs 70 %-a, a szőlő 76,6 %-a, a kertészeti termelés 54 %-a/.

Sajátos munkamegosztás bontakozott ki a közös és a háztáji gazdaság termelési szerkezetében. Nem véletlenül koncentrálódik az állattenyésztés nagyobb hányada a háztáji gazdaságba. A közös gazdaság csak a nagyüzemi módon folytathat állattenyésztést is, ennek a feltételei pedig csak fokozatosan ^{és nemek elve} ~~háztáji gazdaságok felé~~ a háztáji gazdaságban viszont a kisüzemi állattartás feltételei megvannak.

A szarvasmarha férőhelyek száma a közös gazdaságban 1961 és 1967 között évenként átlag 46 ezerrel nőtt, a sertésférőhelyek száma pedig szintén évenként átlagban 20 ezerrel ~~nőtt~~. A közös gazdaságok szarvasmarhaállománya ez alatt az idő alatt az 1961 évi 618 ezer db.-ról 869 ezer db.-ra nőtt, míg a háztáji gazdaságo-

ké 858 ezer db.-ról 693 ezer db.-ra csökkent. A sertésállomány a közös gazdaságokban ugyanezen idő alatt 1,27 millióról 1,69 millió darabra nőtt, a háztáji gazdaságban viszont 1961-ben 2,64 millió darab volt, 1967-ben pedig 2,13 millió, ^{azonban} ~~de ebben~~ 1963-ban csak 1,94 millió volt /a célhoz kölypontja/. A háztáji állattartás szintje 100 %-át a szarvasmarha, a sertés és a baromfi ^{tefe rő} ~~tenyésztés~~ a baromfitenyésztés is (ebben az időszakban) a háztájiban koncentrálódik: a közös és háztáji együttes termelőinek 77 %-a. /Lásd a 4.sz. táblázatot./

4.sz. táblázat

Az Állattenyésztés Szerszámait a háztáji gazdaságokban
1965-ben /folyó áron/

Megnevezés	mill. ft.	%
Szarvasmarha	3088	30,2
Sertés	3674	35,8
Baromfi	3355	33,5
Állati eredetű termékek	58	0,5
Állattenyésztés összesen:	10329	100

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1966/2.

A növénytermelés vonatkozásában az a helyzet, hogy a közös gazdaság csak azokat az ágazatokat vonhatja be termelőibe, és olyan mértékben, amelyeknek és amennyiben a tárgyi feltételei - gépesítés, üntés - már megvannak, a háztáji gazdaság~~ai~~ viszont

csakis a nem területigényes, tehát kis területre nagy termelési értéket adó, valamint erőteljesen időmunka-intenzív növények termelésével foglalkozhat.

A szántóföldi növénytermelésnek 1961.-ben 76 %-át a kukorica tette ki, amit az állattenyésztés nagy súlya indokolt. 1965.-ben viszont már csak 69 %. A kerti-, szőlő-, gyümölcs-termelés viszont nagyjából együtt nőtt a háztáji növénytermeléssel, aránya 40-45 %.

5.sz. táblázat

A növénytermelés összetétele a háztáji gazdaságokban
1965.-ben /folyó áron/.

<u>Negnevezés</u>	<u>Hall.ft.</u>	<u>%</u>
Szántó	9739	57,3
Kert	642	9,7
Szőlő	1134	17,2
Gyümölcs	1039	15,8
Növénytermelés		
Összesen :	6585	100
A szántóföldi növénytermelés :	9739	100
ebből :		
Kukorica	2580	69
Burgonya	684	26,5
Szőlő	169	4,5

Forrás : KSH Házgazdasági Adatok 1966/2.

A közös gazdaság és a háztáji gazdaság termelési szerkezete
 - a termelési tényezők felhasználását, a termelés szerkezetét tekintve - szerves egységet alkot. Kölcsönösen kiegészítik egymást, egymás létének feltételei.

3./ A gazdasági mechanizmus és a szervezetek gazdálkodása

A mezőgazdasági rendszer nemcsak azért tartozik a szervezeti gazdálkodás induló feltételei közé, mert a szervezetek megalakulásának időszakában már "örvényben" volt, hanem azért is, mert fő jellemző vonásai összefüggenek az átszervezést megelőző kisírttermelői viszonyokkal. A mezőgazdasági termelői árszínvonal 1967-ben átlag 31 %-kal volt magasabb, mint 1953-ban/és 20 %-kal volt magasabb, mint 1961-ben.

Eltérő ütemben növekedtek a növényi és az állati termékek árai. 1953-hoz képest a növényi termékek ára 1967-ben 32,1 %-kal volt magasabb, az állati termékek ára pedig 29,7 %-kal. 1961-hez képest viszont 1967-ben a növényi termékek ára 14,5 %-kal, az állati termékek ára viszont 25,4 %-kal volt magasabb. Ez arra utal, hogy az állati termékek ára nemcsak hogy valamivel kevésbé nőtt, hanem később is kezdett növekedni, mint a növényi termékek árai. A termelői értékesítési árak növekedésében a 60-as években általában a növényi termékek áremelkedése dominált - az átlagos növekedésnél az állati termékek árának növekedése végig kisebb volt.

Időközben azonban megnöttek a termelés költségei is, mághozzá ezen belül is az ipari eredetű anyagfelhasználás növekedett a leggyorsabban. A mezőgazdaság által vásárolt ipari termékek árszínvonala 1961 és 1967 között ugyan csak 7,5 %-kal nőtt átlagosan, ez az alapvető ipari-mezőgazdasági árstrukturát azonban nem változtatta

meg. 9/

9/ A mezőgazdasági termelőknél felhasznált ipari termelői árak 1953-hoz képest 4,5 %-kal, 1961-hez képest 7,5 %-kal voltak magasabbak 1967-ben. A növekedés azonban a műtrágyánál ebben az időszakban 34,4 %-os volt, az állategészségügyi anyagoké 40 %-os volt. Az ipari takarmány árak 1967-ig ugyan csak 6,5 %-kal nőttek, 1967-ben azonban már 23,3 %-os a növekedés.

Árrendszerünk ellentmondásosságát mi sem bizonyítja jobban, mint a teljesített munkanapok és a nettó termelési érték alakulása az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban. Az egy teljesített munkanapra jutó nettó termelési érték az állami gazdaságokban 1963 előtt alacsonyabb volt, mint a termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban, annak ellenére, hogy a munkanapértékezés magasabb volt és a termelői értékesítési árak az állami gazdaságokban nem voltak alacsonyabbak, mint más területen. A háztáji és egyéb gazdaságokban kifejtett munkaidőre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, de valószínű, hogy ott még magasabb a nettó termelési érték viszonylagos nagysága, mint a szövetkezetek közös gazdaságaiban. Ez viszont arra utal, hogy az árrendszer olyan feltételeket teremtett, hogy - egy piaci modell esetén - a legkevésbé nagyüzemi módon gazdálkodó üzemek lennének a legversenyképesebbek. Erről természetesen itt nincs szó, hiszen az irányítási rendszer ebben az időben erőteljesen centralizált, az állam pótolja a nagyüzemek jövedelemhiányát, és erőteljesen korlátozza a kisüzemeket és a háztájit. Mégis ellentmondásosnak tűnik ez a helyzet akkor, amikor termékek zömét nagyüzemekben - a közös gazdaságokban és az állami gazdaságokban - állítják elő, s az áralakulást mégsem az ő réfor-

ditási viszonyaik szabják meg. Gyakorlatilag az azzal a következménnyel jár a nagyüzemek gazdálkodására, hogy kifizetődőbb, gazdaságosabb a koltunkát előmunkával helyettesíteni és nem forlítani. Az árrendszer "kiszármazási" jellege tehát nemcsak az árszínvonal, hanem az ártípus következménye is.

Rayfelől a szett mezőgazdasági árszínvonal, amely nem térítette meg a nagyüzemek ráfordításait, nem tartalmazta a fejlesztés költségeit, másfelől az ipari árak magasabb színvonalra azt eredményezte, hogy minél több ipari eredetű termelési eszközt használtak fel a szövetkezetek, egyáltalán minél inkább fejlődött a nagyüzemi módon való gazdálkodás, annál inkább összeszűkült a termékár és a termék költsége közötti különbség, azaz csökkent a felhalmozás lehetősége.

A mezőgazdasági termelés *anyagfelhasználásának* növekedése a nem mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás növekedésének következménye. A mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás 1961-hez képest a későbbiek során nem nőtt, inkább csökkent. 1968 évi változatlan áron az 1961 évi 27,3 milliárd Ft. volt az anyagfelhasználás, ezt a szintet csak 1967-ben érte el ismét, a közbeeső években ennél mindig kevesebb volt. A nem mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás ugyanezen idő alatt állandóan növekedve a kétszeresére emelkedett. A termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban bár valamelyest nőtt a mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás is, az ipari eredetű körülbelül megfelelt az ágazati átlag növekedési ütemének, tehát megduplázódott. A különbség az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek anyagfelhasználásának szerkezete között az, hogy addig, amíg az állami gazdaságok nem mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználása már 1966-ban meghaladt a mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználást, a szövetkezetek közös gazdaságaiban ez csak 1968-ban következett be.

A tisztítt gazdaságokban pedig - bár itt is növekvő tendenciát a
nem mezőgazdasági eredetű anyagfelhasználás - csak türedez a me-
zőgazdasági eredetű anyagfelhasználásnak. 10/

10/ Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1966.

A nettó termelési érték alakulására jellemző, hogy az ingado-
zások átlagában stagnált, ill. 1967-ig enyhén csökkenő tendenciát
mutatott a mezőgazdaság átlagában és a közös gazdaságokban is.
Különbözőképpen alakult azonban a növénytermelés és az állattenyésztés
nettó termelési értéke. Addig, amíg a növénytermelés nettó ter-
melési értéke, ha ingadozásokon keresztül is, lassan, de növekvő
tendenciát mutat, az állattenyésztés nettó termelési értéke stag-
nált.

A 100 Ft. anyagköltségre jutó nettó termelési érték - de a
bruttó is - fokozatosan csökkenő tendenciát mutat a mezőgazdaság
átlagában is, a nagyüzemekben pedig különösen. A nagyüzemek azon-
ban jelentősen eltérnek egymástól. Az állami gazdaságokban, ahol a
területegységre jutó anyagköltség csaknem dupájára a szövetkezetek
közös gazdaságainak, a nettó termelési érték alacsonyabb terület-
egységre vetítve is, az anyagköltséghez viszonyítva pedig kb. fe-
le.

Csökken a 100 Ft anyagköltségre jutó bruttó termelési érték is,
de kisebb mértékben. Ez a mutató is magasabb a termelőszövetkezetek
közös gazdaságaiban, mint az állami gazdaságokban.

6.sz. táblázat

100 Ft anvasköltőre jutó termelési érték társadalmi
szektorok szerint

Évek	Bruttó term. érték				Nettó term. érték			
	Áll.gazd.	Tsz.	Közp. Kft. (ÁZTAN)	Össz.	Áll.gazd.	Tsz.	Közp. Kft. (ÁZTAN)	Összesen
1961	141	170	195	185	41	79	95	85
1962	133	177	196	186	33	77	96	86
1963	132	173	195	186	32	73	95	86
1964	131	163	198	183	31	63	90	83
1965	126	157	180	173	26	57	80	73
1966	115	150	177	171	15	50	77	71
1967	116	147	172	171	16	47	72	71

Forrás: Keresztnépszámlai Statisztikai Zsebkönyv 1966; 1962.

A felhalmozás lehetősége nemcsak a nettó termelési érték, va-
lamint a bruttó jüvedelem alakulása következtében csökkent, 11/

11/ 1965-ben - az amortizációképzés bevezetése előtt - az ü-
zemviteli költségvetéssel ^{és amortizációval} csökkentett felhasznált brut-
tó jüvedelem országosan a kifizetett ráncsodás és alkalmazotti
munkadíjak összegével egyenlő.

hanca azért is, mert a termelőszövetkezeti parasztság közül szár-
mazó jüvedelme ebben az időszakban gyorsabban nőtt, mint a teljesít-
ménye, a közösen végzett munkája. Sőt, a parasztság reáljüvedelme
gyorsabban nőtt, mint a lakosság egyéb rétegeinek reáljüvedelme.
A gyorsabb növekedés ellenére a parasztság 1 főre eső összes reál-
jüvedelme igen jelentősen, csaknem 20 %-kal maradt el a munkás-al-

Közlönyek a Magyar Köztársaságban. /Léte 3. sz. évről./

3. sz. évről

A parancsok közzétételének alakulása 1961-1966-ig

A szövetségi költségvetésnek ebben a szakaszában azonban nem egyszerűen arról volt szó, hogy a szövetségi szektorban kicserélje a felhalmozás saját forrásait, vagy esetleg csökkenő, hanem arról, hogy a szövetségi költségvetés előző évi költségvetésének nem volt kifizetése előző évi költségvetésének. Felhalmozásra pedig a legjobb szövetségi

kezetek sem lettek volna képesek állami támogatás nélkül. Az állami támogatás a szövetkezetek működésének, sőt létezésének alapvető feltételévé vált. 1965-ben - az amortizációképzés bevezetése előtt - az üzemviteli támogatással és amortizációval csökkentett felhasznált bruttó jövedelem, országosan, a kifizetett részesedés és alkalmazotti munkadíjak összegével egyenlő. A területegységre jutó üzemviteli állami támogatás 1962-ről 1965-re több mint megháromszorozódott /335,4 %/ és a személyi jövedelem több mint 20 %-át tette ki átlagosan. Még a legmagasabb szinten gazdálkodó tsz-ek csoportjában is 7-9 % /Lásd az 7.sz. táblázatot/

7.sz. táblázat

A területegységre jutó üzemviteli támogatás és személyi

jövedelem a termelőszövetkezetekben

/1962, 1965/

Pt/kh.

Egy kh-ra jutó term. érték	Üzemviteli támoga- tás		Személyi jövedelem	
	1962	1965	1962	1965
-1500	101	517	645	552
1501-2000	107	391	802	763
2001-2500	74	287	949	933
2501-3000	72	232	1065	1117
3001-3500	65	176	1216	1351
3501-4000	64	174	1310	1517
4001-4500	53	175	1414	1708
4501-5000	67	155	1511	1985
5000-	58	186	2018	2543
Összesen	82	275	1125	1231

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok II. 1966.

konstrukciója nemcsak jövedelempolitikai megfontolásokkal függ össze, hanem azaz az általános gazdaságpolitikai szemponttal is, hogy a társadalmi tisztaság jövedelemnek azt a részét, amellyel a mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia az élelmiszer- és társadalmi szükségletek kielégítéséhez, nem célszerű beépíteni a mezőgazdasági árakba.^{13/}

13/ "Gazdaságpolitikai szempontból indokoltnak látszik, hogy a társadalmi tisztaság jövedelemnek az a része, amellyel a mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia az élelmiszer- és társadalmi szükségletek kielégítéséhez, ne legyen beépítve a mezőgazdasági árakba. Ez a hozzájárulás az elméletileg indokoltnál alacsonyabb mezőgazdasági árak megállapítása révén kerüljön elvonásra." /Csikós-Nagy Béla: Szocialista Árelmszét és Árszpolitika. Kossuth, 1966. 277. 1./

Ugy tűnik tehát, hogy a gazdaságpolitikai koncepció lényege, hogy a szövetkezetek zöme képes legyen lehetőleg az egyszerű újratermelésre saját erejéből, de felhalmozásra már nem. Gyakorlatilag, 1961 és 1967 között üzemviteli támogatásra a legjobb földiken működő gazdaságoknak is szükségük volt.

Az állami támogatás szükségessége azonban nem vezethető vissza kizárólag a "nyomott" mezőgazdasági árszínvonalra, akkor sem, ha a konstrukciót is ide számítjuk. Az alapellátottság nem megfelelő színvonalából, a természeti tényezők aránytalanságából - az alapellátottság és a munkaerőellátottság ellentmondásából, a termékmozgásformájából - eleve következik az állami támogatás szükségessége. A háztáji gazdaság lekötötheti ugyan a közösen ki nem használható munkaerőt, termékeivel hozzájárulhat a népgazdasági szükséglet kielégítéséhez, de az ott megtermelt új érték nem oszlik két részre - fogyasztásra és felhalmozásra - de még ha igen, akkor sem

a közös gazdaság felhalmozását növeli. A közös gazdaság felhalmozása csakis ebből az új értékből származhat, amit az általa - a háztáji segítségével - lekötött munkaerő munkaidejének azon része alatt termel, amit a közös gazdaságban fejt ki. Az alanelőltottság alacsony színvonala következtében le nem kötött élőmunka /pontosabban máshol lekötött élőmunka/ nem is járul hozzá az alapot növeléséhez. É mivel a tagszírség is többé-kevésbé adotttság, a munkatermelékenység alacsony, és így eleve kicsiny az a többlettermék is, ami felhalmozásra fordítható. Külső erőforrás nélkül tehát előlándóan ugyanazok a viszonyok termelődnének újra, vagy legalább is igen lassu lenne a fejlődés.

Az abszolút jövedelenhiány következtében - amely ebben az időszakban a szövetkezetek gazdálkodását jellemezte - a szövetkezetek gazdálkodása igen kevésbé volt vállalatyszerű. Nem képeztek amortizációs alapot, aminek következtében az egyszerű pótlás is felhalmozásként jelent meg.^{14/} A tagok munkadíját nem garantálta és

---

^{14/} A szövetkezetek 1966-67-től kezdődően képeznek amortizációs alapot a tulajdonukban lévő állóeszközök után.

---

nem rendszeres időközökben fizette ki a szövetkezet. Nem voltak hitelképesek gyakran került sor a hitelek prolongálására, sőt törlesztésre is. Felhalmozásuk, termelésük fejlesztésére saját erőből nem voltak képesek. Végül soron fejlődésüket az állami támogatás mértéke és iránya határozta meg.

Az állami szabályozás természetesen nem kerül ki az árrendszert és a támogatási rendszer szerepében: az állam nemcsak a jövedelmek keletkezését, hanem felhasználását is szabályozza. É szabályozás legfőbb eszközei az adók és a különböző ~~szervek~~ gazdálkodási szabályok. A direkt gazdaságirányítási rendszerben az állam

kötelezően előírta a különböző kifizetések és a bruttó jövedelem felhasználásának rendjét. Először is a költségvetéssel szembeni kötelezettségeknek kellett eleget tenni, majd a felhasználható bruttó jövedelem 10 %-át kellett felhalmozásra fordítani - amibe nem számított bele a hiteltörlesztés - és csak a maradék volt felhasználható munkadíjazásra, a tagok részesedésére.

A direkt gazdaságirányítási rendszer néhány olyan kötöttséget is eredményezett, amelyek korlátozták a szövetkezetek önállóságát, döntési jogkörét. Ilyen volt például a vetési kényszer, az állami vállalatok hatósági joga a szövetkezetekkel szemben, stb. Egyáltalán a direkt gazdaságirányítási rendszer bár a szövetkezetek felé általában közvetett szabályozó eszközöket alkalmazott, de nem közvetetesen: bizonyos vonatkozásokban közvetlen eszközöket is felhasznált.

4./ A szövetkezeti érdekstruktúra és jövedelemérdekelt-ség

A szövetkezetek gazdálkodásának induló feltételei tehát sajátos ^{gazdálkodási} ~~szövetkezeti~~ formát eredményeztek a mezőgazdaságban. E sajátos forma jellemzése azonban még nagyvonalakban sem lehet kielégítő az érdekelttségi viszonyok elemzése nélkül.

A szövetkezet is, mint minden gazdálkodó egység különböző érdekek találkozási csomópontja. Mivel a társadalmi közérdeket érvényesítő állami irányítás befolyásolja a szövetkezeti különérdek érvényesülésének módját, sőt a tagok egyéni érdekének érvényesülési módját is, célszerű az érdekek viszonyát és az érdekek érvényesülési módját különválasztva vizsgálni.

Az egyén érdeke a szövetkezetekben is közvetlenül saját mun-

kájához kapcsolódik, tehát személyes jövedelmének a növeléséhez. Személyes jövedelme függ az egész kollektíva munkájától is, ezért érdekelttsége kapcsolódik az egész kollektíva érdekéhez, de nem azonos vele. Egyrészt azért nem azonos, mert munkáját sem csak a közösségben fejti ki, s személyes jövedelme sem csak onnan származik, hanem a háztájiból is. A tag saját munkájához ^{függő} ~~kapcsolódik~~ személyes külön érdeke közvetlenül kapcsolódik tehát a közös gazdaságban megtermelt új érték fogyasztási alapjához, de nemcsak ahhoz. Másrészt a közös gazdaság felhalmozásában ^{hor} a közös vagyon növeléséhez fűződik ugyan érdeke, de nem közvetlenül. Sokan a csoporttulajdon egyik következményeként, feltételezik a tag közvetlen érdekelttségét a felhalmozásban, tehát a tag és a kollektíva érdekének azonoságát. 15/

15/ Lásd: a bruttó-nettó jövedelmek közötti vitát.

Ez azonban - véleményem szerint - nem helyes. Azért nem, mert a tagnak fűződik ugyan érdeke a közös vagyon növeléséhez - hiszen ettől is függ személyes jövedelme, - de nem a tulajdonos jogán! A közös vagyonnak ez a része onszthatatlan, és jövedelmet utána a tag nem élvez. A vagyon növeléséhez fűződő érdeke tehát munkavállalói és nem közvetlen tulajdonosi érdek. Igaz ugyan, hogy a szövetkezetekben a részesedés nemcsak a munkadíjat, hanem tulajdonosi /többlet/ jövedelmet is tartalmaz, de gyakorlatilag ez a tag számára - legalábbis ebben az időszakban - nem realizálódik. A parasztság reáljövedelmi színvonala - ebben az időszakban - nem éri el az állami szektorban dolgozók reáljövedelmét; ^{továbbá} ~~az~~ munkadíj ^{sem} különül el, azaz a tulajdonosi jövedelem nem ölt önálló formát. /Illetve a földjáradék létezésében ölt ugyan, de ez a földtulajdonhoz, és nem a felhalmozás révén gyarapodó közös vagyonhoz kapcsolódik./

Annak következtében, hogy a munkadíj és a tulajdonosi jövedelem nem különül el, a tagok számára az azonos munkáért a különböző szövetkezetekben fizetett munkadíj differenciáltsága sem mint vagyoni differencia, hanem mint saját és kollektívája jobb munkájának eredménye jelenik meg.^{16/} A közös gazdaságnak viszont közvet-

---

^{16/} Az iparban az állami vállalatok dolgozói esetén is ugyanaz a helyzet, akár a nyeresógrészesedés, akár a keresetek differenciáltságáról van szó.

---

len érdeke fűződik a felhalmozáshoz is. A háztáji gazdaságban megtermelt új érték azonban elkülönül a közös gazdaságban megtermelt új értéktől, mert teljes egészében a tag személyes jövedelmévé alakul, s így nem járul hozzá a közös gazdaság felhalmozási érdekének érvényesítéséhez. A kollektívának tehát fűződik ugyan érdeke a háztáji gazdaságban kifejtett tevékenységhez, de csak amennyiben ez feltétele a szükséges munkaerő lekötésének. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyes szövetkezeti tag nem érdekelt a felhalmozásban, csupán azt, hogy ez az érdekeltsége közvetett. Az egyéni és a közérdek /állam/ viszonyát az jellemzi, hogy az állam érdekelt a tagok jövedelmében és életszínvonalában, mint állampolgárainak jólétében, de ez az érdekeltsége közvetett. Az állam általában érdekelt állampolgárai jólétében, s ezen keresztül érdekelt a szövetkezeti tagság életszínvonalában is.

A társadalom közös érdeke közvetlenül kapcsolódik egyfelől tagjainak jelenlegi jólétéhez és a népgazdaság tervezett fejlődéséhez, gazdasági növekedéséhez. A társadalmi tulajdonban lévő gazdálkodó egységek hasonlóképpen közvetlenül érdekeltek saját dolgozóik, tagjaik életszínvonalában, jövedelmében és a vállalat fejlő-

dúsában, alapjaik és eszközeik növelésében. A társadalom közös érdekét képviselő állam és a gazdálkodó egységek egyaránt közvetlenül érdekeltek tehát a fogyasztás és a felhalmozás növelésében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a gazdálkodó egységek érdekei és a közérdek elöve egybeesik.

Addig ugyanis, míg a gazdálkodó egység érdeke közvetlenül saját dolgozói fogyasztásának és személyes jövedelmének, valamint saját termelő alapjainak növeléséhez fűződik és csak közvetve érdekelt az egész társadalom jólétében és a népgazdasági felhalmozásban, addig az állam érdeke közvetlenül az egész társadalom jólétéhez és az egész népgazdaság fejlesztéséhez kapcsolódik, s csak közvetve egy adott vállalat fejlesztéséhez, illetve egy adott kollektív személyes jövedelméhez.

Ami az állam és a gazdálkodó egységek viszonyát illeti elvonatkoztatunk attól, hogy állami, vagy szövetkezeti vállalatról van-e szó.

Az állam ugyanis, amennyiben a társadalom közös érdekét képviseli - márpedig kénytelen ezt tenni - ugyanazt az érdeket órvényesíti az önálló gazdálkodó egységekkel szemben, bármilyen tulajdonban legyenek is azok. Esetleg feltételezhetnénk, hogy az államnak közvetlenebb érdeke fűződik az állami szektor fejlesztéséhez, mint a szövetkezeti szektoréhoz. Ez általában igaz is lehet. A mezőgazdaságban azonban a szövetkezetek nem az állami vállalatok mellett működő, kiegészítő, csupán helyi szükséglet kielégítő szolgáltató gazdálkodó egységek. A szövetkezet a szocialista mezőgazdaság jellemző gazdálkodási formája. Egy alapvető népgazdasági ág fejlődése pedig semmiképpen sem lehet másodlagos kérdés az állam számára. 17/

17/ Kétségtelen, hogy az állam közvetlen érdeke mindig csak-

is a népgazdaság egészének tervezési fejlődéséhez, és az egész társadalom fogyasztásához, életszínvonalának növeléséhez kapcsolódik. A szocialista állam tulajdonosi érdeke is legfeljebb az állami szektor fejlődéséhez, az állami tulajdon bővüléséhez kapcsolódik és nem ^{az egész} a gazdálkodó egység, a vállalat növekedéséhez. /A vállalatok mérete legfeljebb abban a vonatkozásban érdekli, hogy ez befolyásolja-e a népgazdasági hatékonyságot./

Az önálló gazdálkodó egységek érdekei - alapvető érdekei - mivel mindegyik társadalmi tulajdonban van, azonosak: egyaránt érdekük dolgozni jövedelmének és vagyonuknak, termelési eszközeiknek növelése. A gazdálkodó egységek és az állam közötti érdekviszonyok alapvetően azonosak, függetlenül a tulajdonformától. Ami különbözik tehát, az nem az érdek, hanem a közérdek érvényesítésének módja, illetve a különérdek érvényesülésének formája.

Általában az állami vállalatok jellemző vonásait szokás a gazdálkodó egységek általános vonásaként felfogni, s minden, ami ettől eltér, sajátos. Ha azonban elfogadjuk, hogy a különféle vállalatok eszközöségéből kiindulva, "a" vállalatra jellemző vonások kiemelhetők, akkor az állami vállalatnak is lehetnek - vannak - sajátosságai.

Egyik ilyen sajátos vonása az állami vállalatok gazdálkodásának éppen a felhalmozási érdek és a jövedelemérdekeltség kapcsolata. Ebben a vonatkozásban bármennyire is furcsán hangzik első megközelítésre, nem a szövetkezetek, hanem az állami vállalatok oldalán jelentkezik sajátosság. E sajátosság pedig abban nyilvánul meg, hogy az állami vállalatok esetében a vállalati különérdek nem feltétlenül áll teljes egészében jövedelemérdekeltségi formát.

Láttuk, hogy a vállalati érdek - ha társadalmi tulajdonról

van szó - kettős érdek: egyfelől a fogyasztás növelését, másfelől a termelési eszközök bővítését, a felhalmozást tartalmazza. A fogyasztáshoz kapcsolódó érdek mindig jövedelemérdekeltség formájában jelentkezett az állami vállalatoknál is, a ~~szövetkezeti~~ ^{direkt} gazdaságirányítási rendszerben is. A felhalmozás érdeke azonban nem: a direkt gazdaságirányítási rendszerben a vállalati felhalmozás teljesen független volt a vállalati jövedelemtől, még akkor is, amikor a személyes - fogyasztói - érdeket a nyereséggel kapcsolatba hozta a gazdaságirányítási rendszer.^{18/} Ez a nyereség érdekeltségi rend-

---

^{18/} Itt a mechanizmus-reform előtti nyereségrészesedési rendszerről van szó.

---

szer nem tartalmazta a kettős érdeket, csak a fogyasztói érdek jelent meg, mint a jövedelem-érdekeltség, a felhalmozás érdeke nem kapott mozgásformát a nyeresőben, hanem az állami költségvetésben. Felhalmozáson itt természetesen csak eszköznövekedést értünk, hiszen éppen ez az értelmezés öltött konkrét formát az érdekeltség formájában is. A szövetkezetek kettős érdeke a direkt gazdaságirányítási rendszerben is jövedelemérdekeltség formát öltött: nem azért, mintha a szövetkezet felhalmozása döntő mértékben nem az állami költségvetésből származott volna - onnan származott az is, - de az állami szabályozás, ellentétben az állami vállalatokkal, a szövetkezeteket ugyancsak kényszerítette arra, hogy jövedelmük egy részét ne fogyasszák el. A szövetkezetek bruttó jövedelemérdekeltsége tehát sokkal inkább formája volt a felhalmozási érdekeknek is, mint az állami vállalatok nettó jövedelmi érdekeltsége, mert a szövetkezeteknél egyáltalán függött a saját jövedelemtől is ezen érdek érvényesítése, míg az állami vállalatnál kapcsolatban sem volt vele. A gazdálkodó egységek beruházásai még a gazdasági mechanizmus reform-

ja után is csak részben függenek saját nyereségük¹⁸ból keletkező fejlesztési alapjuktól, s igen nagymértékben befolyásolják a központi alapokból megszerezhető erőforrások.

Az állami szabályozásnak ez a különbözősége részben a tulajdonformával, részben a szervezetek akkori gazdasági-jövedelmi helyzetével kapcsolatos. A tulajdonformával annyiban, hogy az állam közvetett eszközökkel alkalmazhatott a szervezetek gazdálkodásának szabályozására. Ebből adódott, hogy ~~adatok, mint~~ az állami vállalatok esetében a realizált új érték fogyasztásra és felhalmozásra való megosztását oly módon szabályozta, hogy közvetlenül és külön szabályozta a béreket és az egyéb ^{személyes} jövedelmeket, a társadalmi tiszta jövedelmet pedig különböző adók, stb. formájában vonta el. A szervezetek ^{viszont} a központosítandó társadalmi tiszta jövedelmet nem is realizált ^{hát} az árakon keresztül vonta el/, a realizált bruttó jövedelem felhasználásának arányát pedig megszabta.^{19/}

19/ Elméletileg naivitás, gyakorlatilag pedig tévedés lenne azt hinni, hogy az állam a szervezeti szektorban nem szabályozza a felhalmozás és a fogyasztás arányát. A szervezet önállósága ezen a téren csupán arra terjed ki, hogy akar-e tagjainak kevesebbet fizetni a megengedettnél a nagyobb felhalmozás érdekében. De ez gyakorlatilag nem valóságos probléma, mivel felhalmozásukban ezen időszakban a saját erő csekély szerepet tölt be.

Ez utóbbi módszer - hogy nem szabályozta külön a személyes jövedelmeket, hanem csupán a felhalmozás arányát - nem annyira a tulajdonformával,^{20/} mint inkább a szervezetek akkori gazdasági helyzeté-

---

20/ Azt, hogy nem annyira a tulajdonformával kapcsolatos ez a szabályozási mód, az is bizonyítja, hogy az új gazdasági mechaniz-

musban az állam szabályozza külön a személyes jövedelmeket a tsz-ekben is, másfelől az állami vállalatok nyereségérdekeltségi rendszere /különösen most a hatékonysági mutatóval összekepcsolva/ alapjában véve bruttó jövedelmi érdekeltiséget teremt, csak bonyolultabb rendszerben.

---

vel függ össze. Nyilvánvaló, hogy a szabályozásnak ez a módja az egyes dolgozót, a tagot is a bruttó jövedelemben teszi érdekeltté, hiszen attól függ, annak bizonyos százaléka a személyes jövedelem.

Az anyagi érdekelttség rendkívül nagy húzóerőt jelentő formája ez az érdekelttségi rendszer. /Már ami az élmunkát illeti./ Erre a húzóerőre pedig a szövetkezetek megszilárdulásának időszakában szükség is volt. A dolognak persze van egy másik oldala is: ha az állam nem tartja szükségesnek a fogyasztás szabályozását, ez azt jelenti, hogy nem is áll fenn annak veszélye, hogy a bruttó jövedelem növekedésével aránytalanul magas személyi jövedelem szinten alakul ki,^{21/}

---

^{21/} Amikor már fennállt a veszélye az aránytalan jövedelmek keletkezésének, le is tört erről a módszerről.

---

a valószínű, hogy a felhalmozás is "szűk keresztmetszet", azaz a szövetkezet felhalmozási érdeke sem csupán a saját felhalmozási alapjában nyer mozgásformát, hanem az állami támogatásban is.

5./ A szövetkezeti tulajdon közgazdasági tartalma és jogi formája

Vizsgálatunk elején abból indultunk ki, hogy a szövetkezet alkalmas formája a termelés és az elsajátítás egyidejű társadalmisításának. A szövetkezeti tulajdonról pedig csupán annyit tételeztünk fel, hogy társadalmi csoporttulajdon, amely azonban bizonyára ren-

delkesik sajátos vonásokkal. Most, miután nagy vonalakban felvázoltuk a szövetkezetek gazdálkodásának kezdeti modelljét, megkísérleljük a szövetkezeti tulajdon főbb jellemzőinek feltárását is.

Mint minden tulajdonforma, a szövetkezeti tulajdon sajátos vonásai is abból a sajátos módból fakadnak, ahogyan a termelés tárgyi és személyifeltételeit egyesítik. A szövetkezeti szektor termelési viszonyait tekintve ez a sajátos mód alapvetően a közös gazdaság és a háztáji gazdaság viszonyában realizálódik és termelődik újra.

A szövetkezeti kollektíva, tagjai munkacseréjét csak részben kapcsolja össze a közösen lévő termelési eszközökkel. A közös gazdaságban le nem kötött - helyesebben fel nem használt - részmunkacserő kioldozási módon egyesül egyéni termeléseszközökkel.

A termelők és a termelési eszközök társadalmassítása tehát csak részleges, aminek következtében az elsajátítás is csak részben társadalmi, részben pedig egyéni. A szövetkezeti tag munkacserájének csak egy részét fejti ki a közös gazdaságban, s így jüvedelmének is csak egy része származik onnan, munkacserájének másik része a háztáji-ban értékesül. A termelés részleges társadalmassítottasága azzal függ össze, hogy a közös gazdaságban folyó termelés - tehát a társadalmassított része - is csak viszonylag alacsony fokon társadalmassított.

A szövetkezeti szektor termelési viszonyainak vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a szövetkezet egy kétoldalú folyamat mozgásformája. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével nem jön létre azonnal a szocialista termelés kész formája: a termelőség-szövetkezeti tulajdon nem befejezett tulajdonforma még abban az értelemben sem, amennyire az állami tulajdon az. Az iparban a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele üszhangba hozza az elsajátítást a termelés társadalmi jellegével. A mezőgazdaságon belül azonban a kisárutermelő magántulajdon társadalmivá változta-

tása nem a termelés és elszajátítás összhangját teremti meg, hanem keretétől szolgál a termelés és az elszajátítás egyidejű társadalmisításának. Megindítja azt a folyamatot, amely egyfelől "társadalmisított munkássá" változtatja az elszigetelt termelőt, másfelől létrehozza a társadalmi termelést, a nagyüzemi gazdálkodás anyagi alapjait.

A termelés társadalmisításának - kizárólag technikai oldalról szemlélve - első mozzanata a közösen végzett munka, amely önmagában is jelentős változásokat idéz elő az egyén munkavégzésének formájában. "Minden közvetlenül társadalmi, vagy közös munkának, mely nagyobb méretű, többé-kevésbé igazgatásra van szüksége, mely közvetíti az egyéni tevékenységek összhangját, és teljesíti azokat az általános funkciókat, amelyek a termelő szervezet összességének - az ezen összességhez tartozó önálló szervek mozgásától megkülönböztetett - mozgásából fakadnak. Az egyes hegedűjátékos önmagát vezényli, a zenekarnak szüksége van karmesterre."^{22/}

---

^{22/} Marx: A tőke I. köt. Kossuth, 1961. 310 l.

A társadalmisított munkás tehát először is abban különbözik az elszigetelt termelőtől, hogy tevékenységét nem maga szervezi, hanem az egész munkafolyamat részeként illeszkedik annak töle elkülönült, más által irányított szervezetébe.

Az irányítás funkciója a manufaktúrában a tőkés funkciója. Később a termelési eszközök fejlődésével - a gépi technika kifejlődésével - azok működésének feltételévé válik a közös munka. "A gépi berendezés, egyes ... kivételekkel, csak a közvetlenül társadalmisított, vagyis közös munka kezében funkcionál. A munkafolyamat kooperatív jellege most tehát technikai szükségességgé lesz, a-

melyet maga a munkaeszköz természete diktál" - írja Marx.^{23/} To-

---

^{23/} Marx: A tőke I. köt. Kossuth, 1961. 360-361. l.

---

vábbá kifejti: "A munkaeszköz, mint gépi berendezés, olyan anyagi létezési módra tesz szert, amely az emberi erőnek természeti erővel, a tapasztalatszerű gyakorlottságnak pedig a természettudomány tudatos alkalmazásával való helyettesítését feltételezi. A manufaktúrában a társadalmi munkafolyamat tagozódása tisztán szubjektív rész munkások kombinációja; a géprendszerben a nagyiparnak egészen objektív termelési organizmusa van, amelyet a munkás mint meglévő anyagi termelési feltétel köszön talál. Az egyszerű kooperációban, sőt még a munkamegosztás révén specializált kooperációban is az elszigetelt munkásnak a társadalmisított munkás által való kiszorítása még mindig többé-kevésbé véletlenként jelenik meg."^{24/}

---

^{24/} Marx: A tőke I. köt. Kossuth, 1961. 360-361. l.

Önként adódik az analógia a termelőszövetkezeti munka társadalmisítása és az eredeti tőkefelhalmozás között, azonosságot azonban csak a technikai-gazdasági relációk viszonylatában fedezhetünk fel: a végeredmény mindkét esetben a termelőerők fejlődése, a nagyüzemi termelés. A folyamat társadalmi-gazdasági oldala gyökeresen különbözik, mivel itt nemcsak a munka, a termelés társadalmisítása történik meg, hanem az eleniztetése is, s így más módon történik az anyagi alapok megteremtése is. A föld, a mezőgazdasági termelés alapvető eszközének, egyesítése következtében annak megművelése csakis közös munkával lehetséges. Tehát a munkafolyamat kooperatív jellege, annak ellenére, hogy a géprendszer objektív termelési organizmusát "mint meglévő anyagi termelési fel-

tételt" a termelő nem találja készen, a termelőszövetkezetekben is technikai szükségesség. A közösen végzett munka - ha kevés is, de tagozódott - a nem nélkülözheti az irányítást, az egyes termelő munkájának mások által való szervezését, stb. A termelés társadalmasításának objektív mércéje az alkalmazott eszközök jellege. A mezőgazdasági szövetkezetek termelésének alacsonyabb fokú társadalmasítottsága éppen azon mérhető, hogy termelési eszközei - legalább is egy része^{25/} - nemcsak közösen használható, hanem egyénileg is.

---

^{25/} A lovak virslivé változtatása az átszervezés befejeződése után nemcsak az új technika kérdése volt: kényszerített a csak nagyüzemi módon való eszközök alkalmazására és csökkentette a kisüzemre való visszatérés lehetőségét.

A termelés /a termelők és a termelési eszközök/ részleges és alacsonyabb fokú társadalmasításából fakad az elsajátítás részleges és alacsonyabb fokú társadalmasítottsága.

Az elsajátítás társadalmi jellegén - a szocializmusban^{26/} -

---

^{26/} Az elsajátítás társadalmasítása a szocializmusban csak a termelési eszközökre vonatkozik, a fogyasztási cikkekre csak részben.

---

azt értjük, hogy a termelés eredményeként létrehozott többlettermék, illetve társadalmi tiszta jövedelem a kollektívát /mint tulajdonost/ illeti meg, a kollektíva tagjai - az egyes dolgozók - pedig munkájuk arányában részesednek a közösen megtermelt új értékből, illetve annak fogyasztási alapjából. Ez egyben azt is

kifejezésre juttatja, hogy a felhalmozás, amely mindig a tulajdonos funkciója, társadalmi tulajdon esetén sohasem válhat az egyén, az egyes tag funkciójává.^{27/}

---

^{27/} Felhalmozni csak a tiszta jövedelemből lehet. A felhalmozásra vonatkozó döntést tehát csak az hozhat, akit a tiszta jövedelem megillet, tehát a tulajdonost /illetve a tulajdonosi kollektívát/.

Az elsajátítás részleges társadalmazottsága nemcsak abban jut kifejezésre, hogy a szövetkezeti kollektíva egyes tagjai személyes jövedelmüket nemcsak társadalmazott módon, a közös gazdaságban végzett közös munka révén szerezhetik meg, hanem egyéni módon a háztáji gazdaságból is. Az elsajátítás részleges társadalmazottsága abban is kifejezésre juthat, hogy a felhalmozás az egyén funkciójává is válhat. /Itt nemcsak a háztáji gazdaság fejlesztésére gondolok, hanem a szövetkezeti forma teremtette lehetőségekre, amelyek a mezőgazdaságban ugyan egyáltalán nem általánosak, de a kisipari szövetkezeteknél léteznek: a részjegyre, a tagsági kölcsönre, stb./

Az elsajátítás társadalmazottságának alacsonyabb foka - a tulajdon csoport jellege - is végső soron a termelés társadalmazottságának alacsonyabb fokából következik, bár kétségtelen, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek esetében közvetlen oka a termelés részleges társadalmazottsága. Az ipari szövetkezetek esetében ugyanis a termelés társadalmazottsága általában nem részleges, de alacsonyabb foku: kis- és középüzemi szintű termelés. A mezőgazdasági szövetkezetek közös gazdaságai azonban nagy kapacitású üzemek, még akkor is, ha nem "igazán" nagyüzemi jellegű a termelésük, ha tehát a társadalmazottság foka alacsonyabb is,

mint az iparban. Az is kétségtelen azonban, hogy a termelés részleges társadalmassítotttsága a közös termelés alacsonyabb fokú társadalmassítotttságból következik. A tulajdon, az elsajátítás társadalmassítotttságnak előrehaladása tehát abban a mértékben valósul meg, amilyen mértékben a termelés társadalmassítása fejlődik.

A szövetkezeti tulajdont, mint jogi formát tekintve, abból kell kiindulnunk, hogy a szövetkezet a tagok vagyoni és személyi társulása.^{28/}

---

^{28/} Mezőgazdasági szövetkezeti törvény 3. §. Közg. és Jogi Kiadó, 1968. 9. 1.

A szövetkezeti tulajdon alanya a - vagyoni és személyi alapon szervezett - kollektíva. A szövetkezetek kollektívái, legalábbis eredetileg, úgy alakultak ki, hogy a tagok egyéni tulajdonban lévő földjeiket és saját munkaserejüket egyesítették. A termelőeszközökkel való rendelkezés joga a kollektívát illeti meg, nem az egyént. A kollektív tulajdon azonban még semmit sem mond a tulajdon típusáról. A tőkés részvénytársaságok is kollektív vállalatok, s a szövetkezet is hordozója lehet a magán és a társadalmi tulajdonnak egyaránt. Szükségképpen meg kell tehát különböztetnünk a tulajdonforma szocialista jellegét annak szövetkezeti jellegétől. A szocialista jelleg a közösen végzett munkán és a kollektív elsajátításra alapszik, s abban jut kifejezésre, hogy az egyén - mint társadalmi tulajdon esetén mindig - csak mint a kollektíva tagja tulajdonos. Mint minden társadalmi tulajdonnak, a szövetkezeti tulajdonnak is alapvető jellemzője, specifikuma a társadalmi munkafunkció és a társadalmi elsajátítási funkció osztatlansága, közvetlen egybeesése. Az állami és a szövetkezeti tulajdon között abban a tekintetben nincs különbség, hogy a termelőeszközök tulajdonjog csak

saját munka révén realizálható. A tulajdonforma csoportjellege abban jut kifejezésre, hogy az adott, szűkebb kollektiva mint sajátjával csakis a használatában lévő termelési eszközökkel rendelkezik. Addig amíg az állami tulajdon keretén belül a tulajdonosi viszony bármelyik vállalatnál realizálható, csoporttulajdon esetén csakis az adott kollektiva keretén belül.

A szövetkezeti jelleg a vagyoni társuláson alapszik - tehát azon, hogy a kollektiva tagjai egyénileg, meghatározott mértékben hozzájárultak a közös vagyonhoz - s abban jut kifejezésre, hogy a kollektiva tagjai, akik eleve egyénileg tulajdonosok, vagyoni hozzájárulásuk arányában tulajdonosi jövedelemre is szert tesznek.

A szövetkezeti közös tulajdon abban különbözik a társadalmi tulajdontól, hogy itt a kollektiva tagjainak tulajdonjoga a közös vagyon meghatározott részére vonatkozik - nem pedig meghatározatlan részére - s erre épülő tulajdonosi jövedelme önálló formát is ölt.

Mezőgazdasági szövetkezeteinknél a föld bevitele jelentette főként a vagyoni hozzájárulást, s a földjáradék az erre épülő tulajdonosi jövedelmet. A mi szövetkezeti kollektíváink, mivel szocialista jellegűek is és szövetkezeti jellegűek is, nemcsak a tulajdonosok /egyéni/ kollektívái, hanem ugyanakkor kollektív tulajdonosok is.

A tulajdon tárgyát tekintve ez a kettősség úgy jelenik meg, hogy a szövetkezet közös vagyona két részre oszlik: egy oszthatatlan vagyonrészre, amely a szocialista jelleg anyagi hordozója, és egy osztható vagyonrészre, amely a szövetkezeti jelleg anyagi hordozója. Mezőgazdasági szövetkezeteink osztható alapjába csakis a bevitt, de az egyén tulajdonában maradt föld tartozik, mert az egyéb vagyontárgyakat a közös gazdaságok megváltották, s ~~ez~~^{mag} vagyoni hozzájárulás nincs. A közös vagyon minden más eleme a szövetkezetek oszthatatlan alapjába tartozik.

A szövetkezeti tulajdon tehát nem egyszerűen a társadalmi tulajdon csoportformája: az is, de nemcsak az. A társadalmi tulajdon csoportformájának - szövetkezeti vonások nélkül - valamiféle egységes vállalati tulajdon felelne meg, amely a tulajdon tárgyát tekintve csakis oszthatatlan alappal rendelkezne. A szövetkezeti tulajdon szövetkezeti jellegét éppen az adja, hogy vagyonának nemcsak oszthatatlan, hanem osztható része is van.

A szövetkezetek gazdálkodásához felhasznált eszközöknek azonban van egy harmadik csoportja is. Azokról az eszközökről van szó, amelyek a szövetkezet használatában vannak ugyan, de állami tulajdont képeznek. A beruházások állami támogatásának rendszere következtében a szövetkezeti állóeszközök értékének bizonyos hányada állami tulajdont képez.^{29/}

---

^{29/} A beruházási állami támogatás nem növeli a közös vagyont. Mégis meg kell említenünk egyrészt viszonylag nagy súlya miatt, másrészt azért, mert tulajdonosi elemeket visz a szövetkezeti szektor állami szabályozásának rendszerébe. Az állami irányítás azonban, ha tartalmaz is tulajdonosi módszereket - mint ahogy az új gazdasági mechanizmusban is tartalmaz - ezek az eszközök általában annak a tulajdonosnak a kikötései, akik egy másik tulajdonosnak enged át anyagi eszközöket. /Az állam támogatás^a/mértékéig szükségképpen gyakorolja tulajdonosi jogait./

---

4 sz. ábra

A szövetkezeti tulajdon tehát ~~egységes~~ nem egységes, hanem
meglehetősen vegyes tulajdonforma. Ez azonban egyáltalán nem azt

jelenti, hogy alacsonyabb rendű formája a társadalmi tulajdonnak. Ellenkezőleg: éppen ezért alkalmas formája a mezőgazdasági technikai- és társadalmi-gazdasági átalakulásának. A szövetkezeti tulajdon az adekvát formája ennek az átalakulási folyamatnak.

A mezőgazdaság szocialista átmozdítása, bár nem változtatta egységesre nagyüzemi jellegűvé a mezőgazdaságot, de az ágazati sajátosságoknak, a technikai fejlődés jellegének és a szocialista termelési viszonyoknak egyaránt megfelelő kereteket biztosító gazdálkodási formát hozott létre.

II. fejezet

A NÖVEKEDÉS ÁGAZATI SAJÁTSÁGAI A NEMZETGAZDASÁGBAN

A gazdasági növekedés tényezőit általában kétféleképpen szokás csoportosítani. Megkülönböztethetünk egyfelől közvetlen és közvetett tényezőket, másfelől pedig extenzív és intenzív tényezőket. Közvetlen tényezőn az élőmunkát, közvetetten pedig a holtmunkát /az eszközfordítást/ értjük. Extenzív növekedési tényezőnek nevezzük az élő- és a holtmunka mennyiségét, volumenét, és intenzív tényezőnek pedig azok hatékonyságát. A gazdasági növekedés jellegét is aszerint határozzuk meg, hogy a mennyiségi, vagy a hatékonysági tényezők a dominánsak.

A termelési tényezők kombinációja azonban nemcsak a növekedés jellegét, hanem a termelés volumenét és belső szerkezetét is befolyásolja.

Extenzív jellegű növekedés esetén a termelés volumenének változása az élő és a holtmunka mennyiségi változásának függvénye. Mivel itt a hatékonyság konstans, a holtmunka szerepe is passzív. Abban merül ki, hogy az élőmunka kifejtésének feltétele: rendelkezésre álló mennyisége és élőmunkafelzárkózó képessége korlátozza az eleven munka működésének a terét. A rendelkezésre álló munkaerő foglalkoztatottsága a rendelkezésre álló termelési eszközök mennyiségétől és technikai értelemben vett élőmunkafelzárkózó képességétől függ alapvetően. Ekkor a termelés volumenének és értékének alakulása a két alapvető termelési tényező mennyiségének, belső szerkezete - pótlási alap és nemzeti jövedelem, vagy a régi és az új értékek aránya - pedig mennyiségi arányaik függvénye. Az új értékek /az értéktermék/ nagysága itt egyben kifejezi azt a termékvolument is,

amely az egyszeri pótlásán felül jelentkezik.

Intenzív jellegű növekedés esetén a termelési eszközök szerepe módosul. A termelés volumenének változása nemcsak a termelési tényezők mennyiségi változásának, hanem hatékonyságuk változásának is függvénye. A termelési eszközök mennyisége és élőmunkafelzárzó képessége akkor nem fejezi ki egyben kapacitásukat, termékmegelő-
állító képességüket. Azt, hogy egy adott termelőberendezéssel mennyi terméket lehet maximum előállítani, azt a termelőberendezés műszaki-technikai jellemzői határozzák meg. Ugyanakkor azt is, hogy működtetéséhez minimum mennyi élőmunkára van szükség. De az eszközök élőmunkafelzárzó képessége és a kapacitás /a teljesítőképesség/ két különböző fogalom: azonos élőmunkafelzárzó képesség mellett két termelőberendezés kapacitása igen különböző lehet, vagy fordítva, azonos kapacitás mellett különböző az élőmunkaigényük.

Az irodalom nem a holt munka élőmunkafelzárzó képességét, hanem annak reciprokát, a technikai felszereltséget $\frac{A}{L}$, illetve a tőke szervező összetételének $\frac{c}{v}$ fogalmát használja.

Itt kell megjegyeznünk, hogy akkor, amikor a termelési eszközök élőmunkafelzárzó képességéről és teljesítőképességéről, a kapacitásáról beszélünk, a termelési eszközök meghatározott csoportjára, a munkaeszközökre gondolunk. A munkatárgyak - bár köztisztelőtől tölthetnek be aktív szerepet is - általában passzív eredményváltozói a termelési folyamatnak: felhasznált mennyiségük a termelés volumenétől, az pedig az élő munka mennyiségétől és hatékonyságától függ. A munkatárgyak mennyiségének változása tehát sokkal inkább felfogható az élő munka holt munka felzárzó képességének, mint fordítva. Éljünk a termelési eszközök szokásos felosztása álló- és forgóeszközökre nem tükrözi sajátos szerepüket: a forgóeszközök jelentős része /pl. a mezőgazdaságban a műtrégya, növényvédőszer, állatgyógyász,

otb./ nem munkatárgy, hanem munkaeszköz. Amikor viszont leköttött eszközökről beszélünk, nemcsak az álló-, hanem a forgóeszközöket is ide számítjuk.

Az eszközhatékonyág előző problématisztika kategóriája a marxista közgazdaságtanban. A munkáértékelés szerint ugyanis hatékony csak az élőmunka lehet. A tőke hatékonysága onnan ered, hogy bekebeleszi az élően munkát.

A polgári közgazdaságtan a tőke termelőhatékonyágát /parciális termelői hatékonyságát/ függetlennek tekinti az élően munkától és annak hatékonyságától. Lényegében a termelés hatékonyságát kétvételestjék tőke-termelőhatékonyágra és munkatermelőhatékonyágra.

Bár néha felbukkan a marxista növekedési elméletben is a munkatermelőhatékonyágtól független eszközhatékonyág fogalma, általában mégsem ez, hanem - a polgári terminológiában is használatos - eszközigényesség, /tőkeefficiencia/ illetve annak reciprokja terjedt el.

Az eszközigényességi mutató - a tőke/termelés hányadosa - nem egyszerűen azt fejezi ki, hogy egységnyi termék előállításához mennyi eszközre /tőkére/ van szükség, hanem lényegét tekintve a tőke megtérülési idejének mutatója. Bár Marx, illetve^{30/} Engels

---

^{30/} A tőke III. kötetében Marx nem foglalkozik részletesen a megtérülés profitrátára gyakorolt hatással, csak az állítja, hogy van ilyen. Az erre vonatkozó elemzések csaknem mind Engels betel-
désai.

---

szerint a tőke akkor térül meg teljesen, "amikor a realizált árakunk költségi árainak összege elől az összetőke összegét", a gyakorlatban amikor "a realizált árak összege elől az alkalmazott

tőke összegét, feltételezik, hogy a tőke egyszer megtörtült". Ezek szerint a tőkemegtörülés valószínűségi képlete:

$$E = \frac{C}{c+v}; \quad /1/ \quad \text{ahol: } C = \text{a lekötött tőke} \\ /c+v/ = \text{az évi termelési költség}$$

A gyakorlatban alkalmazott képlet, a tőkeefficiencia pedig:

$$E' = \frac{C}{c+v+m}; \quad /2/ \quad \text{ahol: } /c+v+m/ = \text{az évi termelési érték}$$

Természetesen a kétféle módon számított megtörülés különböző eredményt, eltérő megtörülési időt mutat. Az /1/ szerint számított idő a hosszabb, mert a /2/ szerinti számítás eredménye azt mutatja meg, hogy profit nélkül mennyi a megtörülési idő.

A szocialista gazdasági elmélet eszközigényességi mutatója alapvetően abban különbözik a tőkeefficienciától, hogy csak a lekötött termelési eszközök megtörülését tükrözi. A munkaerő a szocializmusban nem áru, így értéke sem ily tőkeformát. További különbség még az is, hogy általában a nemzeti jövedelemben $/v+m/$, és nem a termelési értékben való megtörülést tekintik az eszközigényesség mértékének. Az alkalmazott mutató tehát:

$$E'' = \frac{C}{v+m}; \quad /3/ \quad \text{ahol: } C = \text{a lekötött termelési eszközök értéke}$$

$$/v+m/ = \text{az évi nemzeti jövedelem}$$

Az eszközhatékonyság fogalmán az eszközök évi teljesítőképességét, kapacitását, illetve kapacitáskihasználását értjük.^{31/} Ez-

---

^{31/} Rácz Jenő: Az állóeszközök és a termelés összefüggése a magyar igazságon. /Akadémiai Kiadó, 1960./

---

zel kapcsolatban két dolgot kell megjegyeznünk. Az egyik az, hogy az eszközigényesség reciproka csak abban az esetben fejez ki kapa-

citást, ha nem a tényleges tőke megtérülési mutató reciprokaként, hanem a tőke/termelés hányados /2/ reciprokaként értelmezzük. A másik megjegyzés az, hogy ebben az esetben sem egyszerűen kapacitást, hanem inkább kapacitáskihasználást fejez ki. Ugyanis, hogy adott termelőberendezés teljesítőképessége maximumát nyújtja-e vagy kevesebbet, ez az őt működésbe hozó élőmunka hatékonyságának, termelékenységének függvénye. Bár a munka termelékenységet alapvetően befolyásolja az alkalmazott eszközök teljesítőképessége, más tényezők /szakképzettség, begyakorlottság, munkaszervezés, stb./ is hatnak rá. Általában megfigyelhető, hogy minél kisebb az élőmunka aránya a holt munkához képest, annál nagyobb mértékben függ az élőmunka termelékenysége az eszközöktől, és csökkennék növelésének egyéb lehetőségei.

Láttuk, hogy a foglalkoztatható munkaerő mennyisége nemcsak a rendelkezésre álló eszközök mennyiségétől, hanem annak minőségétől /élőmunkefelszívó képességétől/ is függött; ugyanígy az előállítható maximális termékmennyiség is függ az alkalmazott eszközök tömegén kívül azok teljesítőképességétől is. Éppen a minőségi tényező következtében azonban egyáltalán nem szükségszerű, hogy az eszközök mennyiségének növekedési ütemével arányosan bővüljön az élőmunkefelszívó képesség és a kapacitás. Sőt az sem szükségszerű, hogy a két tényező azonos irányban és mértékben változzék. Előfordulhat - és általában ezt nevezzük intenzív növekedésnek, - hogy az eszközök növekedésével az élőmunkefelszívó képesség nem változik, vagy csökken, a kapacitás pedig egyidejűleg növekszik. De több, más variáció is lehetséges.

A változások iránya és mértéke a technikai fejlődés jellegétől függ. Általában tőke megtakarító, tőkefelhasználó és semleges technikai fejlődést különböztetünk meg. Tőke megtakarító a technikai

kai fejlődés, ha az eszköznövekedésnél gyorsabb ütemben nő a termelés /növekvő eszközhatékonyság/, tőkefelhasználó, ha a termelés növekedése lassabb, mint az eszközöké. Samleges a fejlődés jellege, ha az eszközök növekedésével arányos a termelés növekedése. Ez utóbbinak két változatát különbözteti meg az irodalom. Az egyik, amikor változatlan tőke-munka arány mellett marad változatlan a tőke/termelés hányados, tehát a hatékonyság is változatlan; a másik pedig nem köti ki a tőke/munka arány változatlanságát, csak annyit feltételez, hogy a tőke/munka arány és a hatékonyság ellentétes irányú változása kiegyenlíti egymást. Ugyanezt a megkülönböztetést a másik két esetben is megtehetjük, de ennek egészen más jelentést kell tulajdonítanunk. Ha a termelési tényezők változatlan aránya mellett nő, vagy csökken a termelés növekedési üteme a ráfordítások mennyiségi növekedése esetén, akkor ez nem a technikai fejlődés következménye, hanem az adott technikai színvonalon optimálisan működtethető tőke nagyságára utal /a volumen hozadéka/.

Ami a termelés szerkezetét illeti, kézenfekvő, hogy abban az esetben, ha az alkalmazott eszközök mennyiségénél jobban növekszik a kapacitás, akkor változatlan élőmunkafelszívó képesség esetén a bruttó termelési érték belső arányai javulnak, mivel a nettó termelési érték súlya a pótlási alap rovására növekszik.

Amennyiben az alkalmazott eszközök növekedésénél kisebb mértékben nő a kapacitás, a bruttó termelési érték belső arányai romlanak, mert a pótlási alap aránya nő meg a nettó termelési érték rovására. Ha a kapacitás és az eszközök azonos arányban nőnek, a bruttó termelés belső arányai is változatlanok maradnak.

A termelési eszközök növekedésével azonban rendszerint azok élőmunkafelszívó képessége sem marad változatlan. Amennyiben az élőmunkafelszívó képesség csökken /az egyszerűség kedvéért: nő a

szerves összetétel/ az eszközök változatlan hatékonyságát feltételezve romlik a bruttó termelési érték belső szerkezete. Az élőmunka arányának csökkenése következtében a nettó termelési érték súlya csökken a pótlási alaphoz képest. Változatlan szerves összetétel esetén a pótlási alap és a nettó termelési érték aránya nem változik, növekvő szerves összetétel esetén pedig javul a nettó termelés aránya.

Amikor az eszközök hatékonysága és élőmunkafelzárkózó képessége egyszerre változik, előfordulhat, hogy a két tényező ellentétes irányú hatást gyakorol a termelési érték szerkezetére. Ha például az eszközhatékonyság és a szerves összetétel is növekszik, akkor a bruttó termelési érték belső szerkezete nem változik, abban az esetben, ha a szerves összetétel nettó termelési értéket csökkentő, és az eszközhatékonyság ellenkező irányú hatása kiegyenlíti egymást. Amennyiben a két hatás nem egyenlíti ki egymást, az erőteljesebben, nagyobb mértékben változó tényező hatása fog dominálni.

A termelés nagysága és szerkezete tehát nemcsak az alkalmazott termelési tényezők mennyiségétől és összetételétől függ, hanem a termelési tényezők hatékonyságától is. Ilyen körülmények között azonban az újratermelés jellegének, minőségének jellemzésére sem elegendő a szerves összetétel, hanem alapvető jelentőségre tesz szert az eszközhatékonyság.

1./ Mezőgazdasági termelés sajátos feltételei

A mezőgazdasági termelés sajátos vonásai szinte kivétel nélkül a természeti tényezők hatására vezethetők vissza: a föld alapvető termelési tényező, a munkatárgyak élőszervezetek, a termelési folyamatban nagy szerepe van a természeti folyamatoknak, a termelés eredményét nemcsak a ráfordítások, hanem természeti tényezők /időjárás, stb./ is befolyásolják. A természeti tényezők nagy sulya módosítja a mezőgazdaság növekedésének a feltételeit is.

Először is: a mezőgazdaságban eleve Ξ kézenfekvő, hogy a tőke összetétele, de egyáltalán a termelési tényezők mennyiségi aránya önmagában nem tükrözi a kapacitást, az előállítható termelési volumént. Az élő- és holtmunka mennyiségén és egymáshoz való arányán kívül a rendelkezésre álló hasznosítható földterület nagysága és minősége, természetes termelőkenysége alapvetően befolyásolja a termelés eredményét. A $\frac{C}{V}$ arányt, amely az eszközök élőmunkafelszívó képességét - a technikai, illetve szerves összetételt fejezi ki, nemcsak az eszközök mennyisége és minősége, hanem a földterület nagysága is alakítja. Így a termelési tényezők mennyiségi arányának jellemzésére sem elegendő az élő- és a holtmunka aránya, hanem további két mutató viszonyára kell felbontanunk. Képletben:

$$\frac{C}{V} = \frac{C}{P} : \frac{V}{P} ; \quad /4/$$

illetve:

$$\frac{A}{L} = \frac{A}{P} : \frac{L}{P} ; \quad /5/$$

ahol:

$P = p$ = rendelkezésre álló földterület nagysága.

Ami tehát ezt fejezi ki, hogy a mezőgazdasági üzemek élőmunkaigényét nemcsak az alkalmazott termelési eszközök mennyisége, hanem

a rendelkezésre álló földterület nagysága, illetve a kettő aránya is befolyásolja.

Sajnos, a földértékelés megoldatlansága^{32/} következtében a

---

^{32/} A föld reális értékelése egyre sürgetőbb probléma. Ahogyan a vizet nem sorolhatjuk ma már a szabad javak közé /s hasonlóan a levegőt sem/ a termőföldet sem. Több javaslat is van /lásd: Szabó Gábor: A föld gazdasági értékeléséről a szocializmusban. KITA Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei, 1968/2./ A KSH a magyar nemzeti vagyon értékelése során a föld részarányát a nettó termelési értékben 25 %-ra becsülte; így 1 kh termőterület értékét a területegységre jutó nettó termelési érték 25 %-ának 4 %-os kamattal való felkamatolása alapján határozta meg.

Forrás: Magyarország nemzeti vagyona 1970. jan. 1.-én. KSH. 1971.

---

földet mint ráfordítást, nem tudjuk közös nevezőre hozni a másik két termelési tényezővel, természetesen mértékegysége pedig minőségét nem juttatja kifejezésre.

A termelési eszközök alkalmazásának lényeges sajátossága a mezőgazdaságban, hogy a gépesítésnek - ellentétben az iparral - nincs /vagy csak másodlagosan/ kapacitásbővítő hatása; a gépesítés élőmunkát szabadít fel, azaz abszolút módon csökkenti az eszközök élőmunkafelhasználó képességét. A kapacitásbővítő hatást az ágazatra vonatkoztatjuk, mivel az optimális üzemméretet természetesen megváltoztatja. /Ez is a harmadik termelési tényező hatása: az egyes üzemek méreteinek növekedése nem feltétlenül jelenti az ágazat méreteinek, kapacitásának növekedését. Ugyanigy az üzemek számának növekedése sem./

A kapacitást sem értelmezhetjük pusztán eszközhatékonyságként, mivel a földterület nagysága és minősége alapvetően befolyá-

solja a termelés volumenét. ~~ezért~~ A földterület mennyiségileg általában nem bővíthető korlátlanul - sőt hazánkban csökken a mezőgazdasági terület, ezért a mezőgazdasági termelés kiterjesztésének, bővítésének extenzív módja korlátozott. Az előzőekből viszont ismét egy lényeges sajátosság következik: a termelés volumenét /a kapacitást/ a mezőgazdaságban az élőmunka termelékenységének változása közvetlenül nem befolyásolja; a kapacitás itt akkor bővül, ha a termelési tényezők mennyisége növekedése mellett a területi termelékenység - a területegységre jutó termelés fokozódik. A kapacitás képletét is két másik mutató viszonyára kell tehát felbontanunk:

$$\frac{v+m}{C} = \frac{v+m}{F} : \frac{C}{F}; \quad /6/$$

illetve:

$$\frac{F}{A} = \frac{F}{F} : \frac{A}{F}; \quad /7/$$

Mivel a területi termelékenység azonban függ az élőmunka mennyiségétől és hatékonyságától is:

$$\frac{v+m}{F} = \frac{v}{F} \cdot \frac{v+m}{v}; \quad /8/$$

ahonnan:

$$\frac{v+m}{v} = \frac{v+m}{F} : \frac{v}{F}; \quad /9/$$

A /4/ és /8/ behelyettesítésével az eszközigényesség teljes képlete a mezőgazdaságban:

$$\frac{\frac{C}{v}}{\frac{v+m}{v}} = \frac{\frac{C}{F} : \frac{v}{F}}{\frac{v+m}{F} : \frac{v}{F}}; \quad /10/$$

Továbbá nemcsak a földterület nagysága, hanem minősége, természetesen termelékenysége is befolyásolja a ráfordítások hatékonyságát; azonos ráfordítás a különböző minőségű földeken különböző eredményt ad.

A mezőgazdaságban ennek következtében még samleges technikai fejlődés esetén sem határozza meg a termelési tényezők aránya a termelési érték belső szerkezetét. Végül soron ez az oka annak, hogy a hatékonyság problémái /kapacitás, kivételes termelékenység/ a mezőgazdaságban már akkor felvetődtek, amikor az iparban még nem jelentkeztek /csökkenő hozadék, különbszeti járadék/.

Másodszor az a tény, hogy a munkatárgyak előszervezetek, legalább olyan sulyal befolyásolja a mezőgazdasági termelést, mint a föld szerepe. Az előszervezetek növekedéséhez és fejlődéséhez meghatározott sajátos feltételeket kell biztosítani, még hozzá együttesen és meghatározott arányban. Ez a mezőgazdasági termékek termelését két irányban is sajátossá teszi. Egyrészt adott termékeket nem lehet bárhol és bármikor termelni, hanem csakis meghatározott éghajlati, talaj, csapadék, stb. feltételek között. Ez eleve konzerválja a termékstruktúrát: új termék termelésének a bevezetése erősen korlátozott /gyapott!/. Másrészt egyes munkaműveletek elhagyásának a lehetősége /szándékos minőségirontás/ is rendkívül korlátozott, mivel ez nemcsak a minőséget, hanem a mennyiséget is veszélyezteteti /ellentétben az iparral/. Továbbá, a növények és állatok örökletes tulajdonságai ugyanugy tényezői a természetes termékenységek, mint a föld minősége. Az örökletes tulajdonságok - amelyek korlátozzák a pótlólagos ráfordítások hatékonyságát - megváltoztathatók nemesítéssel, fajtakiválasztással, stb., de ez nem feltétlenül jelent új terméket a szűk kereskedelmi értelemben. /Attól, hogy bővebben termő búzafajtát termelnek, attól ez a piac nem mégis csak lisztként fog megjelenni, és a tej is tej marad függetlenül a szarvasmarha fajtájától./ Ebből viszont két dolog is következik: első sorban a munkatermelékenység növekedése a mezőgazdaságban - mint általában a kitermelő, ill. alapanyagtermelő ágazatokban - főként a termelés költségeit csökkenti részben a volumen növelésén, rész-

ben pedig az alkalmazott élőmunka csökkenésén keresztül, de ritkán eredményez új használati értéket /mármint a fogyasztó szempontjából/. 33/ Másodsorban a mezőgazdaságban - ellentétben az iparral -

33/ A mezőgazdaságban az új használati értékek megjelenése és elterjedése lényegében lezárult a nagy felfedezések korát követő időszakban. Lehetséges, hogy az emberiség a harmadik évezredben kénytelen lesz rátorni az algák, vagy hasonlók fogyasztására, de ez ma még a jövő zenéje.

a munkatárgyak, a növények és állatok, sohasem töltenek be passzív szerepet a termelés növekedésében, mivel "fejlesztődnek", örökletes tulajdonságaik megváltoztatása az alapja a mezőgazdasági termelés fejlődésének. Az eszközárfordítások oldaláról ez azt jelenti, hogy az eszközöknek más csoportjai azok, amelyek az élőmunka termelőkenységét, és más csoportjai azok, amelyek a területi termelőkenységet növelik.

Harmadszor: a természeti folyamatok nagy súlya a mezőgazdasági termelés folyamatában azt eredményezi, hogy a termelési periódus viszonylag hosszú és csökkentése korlátozott. Továbbá a munkafolyamat széttagolt, és egymást követő munkaműveletek nem párhuzamosíthatók /az időben/, ellentétben az iparral, ahol az egymást követő műveletek térben és időben is egymás mellé kerülhetnek. Gazdasági körülményeit tekintve ez azzal jár, hogy egyfelől az eszközök és a munkaerő kapacitáskihasználása - naptári időalapúnak kihasználása - alacsonyfokú és korlátozottan növelhető; másfelől, ugyan csak az időnyjelleg következtében a termelő alacak forgási számának növelése korlátozott. Ez is alátámasztja azt a korábbi következtetésünket, hogy a mezőgazdaságban az élőmunka termelőkenységének növekedése önmagában véve nem kapacitásbővítő tényező; ezt a szerepet

itt a területi termelőkenység növekedése tülti be. Fordított a hely-
set azonban a termelés jövedelmezőségét tekintve: - a területi ter-
melőkenység növekedése közvetlenül nem hat a jövedelmezőségre -
mert rendszerint nemcsak pótlólagos eszközszükséglettel, hanem pótló-
lagos élőmunkaigénnyel is jár - annak növekedése közvetlenül a
munkatermelékenység növekedésével kapcsolatos. Valószínűleg ez az
oka annak, hogy a területi termelőkenység növelése a mezőgazdaság
csaknem minden fejlődési szakaszában döntő jelentőségű volt. Hiszen
ha az élőmunka termelőkenységének növekedése volument nem nővel, de
a termelő alapok forgását sem gyorsítja meg, akkor a jövedelmezősé-
get is csak akkor növeli, ha csökken az élőmunka abszolút mennyiség-
ge; pontosabban relatív mennyiségének csökkenése csak abban az eset-
ben növeli a jövedelmezőséget, ha a földhöz képest is csökken /nem-
csak az eszközkhöz képest/. Természetesen marad még nyitott kérdés
több is, de azok külön vizsgálatot igényelnek. Az eszközigényesség
és a jövedelmezőség összefüggésére vonatkozó általános megállapítá-
sok ezekkel a kiegészítésekkel alkalmazhatók a mezőgazdaságra.

A természeti tényezők nagy sulya a mezőgazdasági termelés ál-
talános, ha úgy tetszik örök érvényű^{34/} jellemzője, a természeti

---

^{34/} Az "örök érvényű" természetesen nem azt jelenti, hogy ál-
landóan azonos jellegű, vagy sulya marad a természeti tényezők ha-
tása, csak azt, hogy mindig lesz, és mindig nagyobb lesz, mint az
iparban.

---

feltételek gazdasági következményei azonban merőben ellentétesek
lehetnek a gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban.

Igen szemléletes példa erre a mezőgazdasági termékek árszinvonalá-
nak, illetve az őrtektörvény érvényesülésének a változása. A klasz-
szikus kapitalizmusban a mezőgazdasági tőkés üzemek, amelyek a leg-

rosszabbnál jobb földön gazdálkodtak, különbözeti járadéokra tet-
tek szert, mivel a mezőgazdasági termékek árát nem az átlagos, ha-
nem a tőkés módon művelt legrosszabb földön átlagos technikával
termelt termékek ráfordításai szabályozták.^{35/} A mezőgazdasági ár-

---

35/ A klasszikus földjáradék természetesen csak ott érvénye-
sülhetett, ahol a bérleti rendszer uralkodó volt. A mezőgazdaság
fejlődése szempontjából történelmileg jelentősebb szerepet játszott
az abszolút földjáradék és a földmagántulajdon monopóliuma. Azért
említem mégis a különbözeti járadékot, mert az árdiszparitás szem-
pontjából viszont ennek volt nagyobb súlya, a differenciáló hatása
az abszolút járadéktól függetlenül^{is} érvényesül.

---

szintvonal tehát magas volt az ipari árszintvonalhoz képest; manap-
ság viszont éppen fordított a helyzet: a mezőgazdasági árszintvonal
világszerte csak az átlagos, vagy ennél valamivel még jobb földek
ráfordításait téríti meg, s így a mezőgazdaság mindenütt támogatás-
ra szorul. Ezt a problémát^{azonban} egyelőre figyelmen kívül hagyjuk, előbb
a növekedési folyamat általános - a termelési viszonyoktól elvonat-
koztatott - vonásait kell megvizsgálunk.

2./ A növekedés jellege és tényezői a mezőgazdaságban

A kapacitás, illetve a kapacitáskihasználtság és az eszközha-
tékonyság fogalmának azonosítása azon a feltételezésen nyugszik,
hogy a termelés bővülésének alapvető korlátja a rendelkezésre álló
eszközök mennyisége és minősége. Ez általában véve így is van, mi-
vel a technika adott szintvonalán az eszközök mennyisége és minőség-
ge valóban meghatározza az alkalmazható élőmunka mennyiségét és
termelékenységét. A mezőgazdaságban a kapacitás szempontjából nem

az élőmunka jön elsősorban számításba, hanem a földterület nagyságának és a területi termelékenységnek az alakulása, mivel a növekedés nem pótlólagos munkaerőigénnyel, hanem munkaerő felszabadítással jár.

A föld mint termelési eszköz, lényegében a mezőgazdaság álló-eszközei közé tartozik. Ebből a szempontból tehát - amennyiben a földértékelés megoldása lehetővé tenné - a földdel együtt számított eszközhatékonyosság is kimutatható lenne, aminek az indokoltságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a földnek nincs önálló, sajátos szerepe a termelés bővülésében. A mezőgazdasági tőke összetételében akkor is külön ki kellene mutatni a "földtőke" nagyságát és alakulását, ha közös nevezőre hoznánk az egyéb ráfordításokkal, mint ahogy az élőmunka költsége is része a forgó tőkének, de minősége és szerepe sajátos, így a változó tőke nagysága és aránya önálló jelenség^{tényező} ~~széle~~ bir. A szocializmusban a gazdasági növekedés vizsgálatának szempontjából a mértékegység - a közös nevező hiánya - nem különösebben zavaró tényező, mivel a termelési eszközök nem öltenek tőke formát, s a földterület extenzív kiterjesztése ~~a gazdasági egységek esetében~~ adásvétel révén korlátozott.^{36/}

---

^{36/} A nem mezőgazdasági célra igénybe vett területtel természetesen más a helyzet.

A föld a mezőgazdaság egyik legalapvetőbb termelési eszköze. Azt, hogy a mezőgazdaság kapacitását a föld és a munkaerő, vagy a föld és az egyéb termelési eszközök határozzák meg, ez alapvetően attól függ, hogy milyen az eszközök és az élőmunka aránya, s hogy abszolút mennyiségek hogyan alakulnak a növekedés folyamán. ~~Éle-~~nyegében tehát a szerves összetétel színvonalától és alakulásának

tendenciájától függ.* Amennyiben magas az élőmunka aránya a holt munkához képest, s a növekedés pótlólagos élőmunkát is követel, akkor a föld és a munkaerő együttesen határozza meg a mezőgazdaság kapacitását. Ellenkező esetben fordítva: a föld és az eszközök. A földterület kiterjesztésének lehetősége azonban korlátozott,^{37/} ezért - valamint a csökkenő munkaerő-szükséglet követke-

---

^{37/} A földterület extenzív kiterjesztésének korlátozott volta világméretben természetesen nem abszolutizálható. De a nagy nép-sűrűségű és viszonylag fejlett országokban - amely kategóriába lényegében Magyarország is tartozik - kevés kivételtől eltekintve stagnál, vagy csökken a mezőgazdasági terület nagysága. ^{Tehát} Azokban az országokban, ahol az 1 főre jutó mezőgazdasági terület 1 ha-nál kevesebb és nem tartoznak a fejlődő országok kategóriájába.*

---

tében - a termelési kapacitás bővülésének mennyiségi /extenzív/ feltétele csakis a termelési eszközök bővülése lehet.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy milyen volt a növekedés jellege a magyar mezőgazdaságban: hogyan alakult kapacitása és termelési tényezőinek mennyiségi aránya.

A magyar mezőgazdaság kapacitása - termelési értéke - más ágazatokhoz képest bár igen lassan, de növekedett: 1933 és 1970 között a mezőgazdaság bruttó termelési értéke kb. 30 %-kal nőtt és a növekedés több, mint fele az utolsó évtizedre, a 60-as évekre esik. 1960-ban a mezőgazdaság változatlan áron számított bruttó termelési értéke csupán 8 %-kal haladta meg az 1938. évi szintet. A nettó termelési érték színvonala pedig 1968-70-ben csupán 2-3 %-kal volt magasabb, mint 1938-ban, s figyelembe véve az egyes évek hullámzásait, lényegében stagnált.

5 sz. ábra

A mezőgazdaság bruttó és nettó termelési értékének alakulása 1939-1970-ig /változatlan áron/. ~~37~~

Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó, 1967. és Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1969, 1971. ~~38~~/

---

^{38/} Az adatok 1966-ig az első forrásból származnak, és 59 évi változatlan árakon vannak figyelembe véve. Az 1968-as árakon rendelkezésre álló adatok indexeit is az első index-sorhoz kapcsol-
tam.

A magyar mezőgazdaságban mind a földterület, mind pedig a foglalkoztatottak száma csökkenő tendenciát mutatott. 1933-hoz képest a mezőgazdasági terület 1,18 millió kh-dal, kb. 9 %-kal csökkent. A mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenése ennél jóval gyorsabb volt, kb. 35-36 %.

6 sz. ábra

A mezőgazdasági terület alakulása 1938-1971-ig

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1970-1970. Földterület.

7 sz. ábra

A mezőgazdasági aktív keresők számának alakulása
1939-1970-ig

Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után.
Mezőgazdasági Kiadó, 1967. és Mezőgazdasági Sta-
tisztikai Zsebkönyv 1969, 1971.

A két termelési tényező csökkenésének azonban nemcsak a mértéke, hanem időbeli lefolyása és üteme is különböző volt. A mezőgazdasági terület csökkenése közvetlenül a háború után megkezdődött, és az 1948-52-es, és az 1953-62-es időszakokat leszámítva - amikor is 320-320 ezer kh-dal csökkent néhány év alatt a mezőgazdasági terület - a csökkenés viszonylag lassú és egyenletes volt: évente 20-50 ezer kh-dal csökkent.

Az aktív keresők száma még az 50-es évek elején is /1951-ig/ a harmincas évek szintjén mozgott, s csak ez után indult meg a csökkenés folyamata, amely 1959-ig - kisebb ingadozásoktól eltekintve - kb. 100-120 ezer fővel, ^{cca} 7 %-kal csökkentette az aktív keresők számát. A csökkenés üteme ekkor felgyorsult, s 1970-ig további 600 ezer fővel csökkent, ami 1959-hez képest további kb. 29 %-os csökkenést jelent. 39/

39/ Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó 1967. és Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1969. 1971.

A termelő állóalapállomány viszont változatlan áron - 1970-re, 1938-hoz képest több mint háromszorosára nőtt 40/ /állatálló-

---

40/ Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó 1967. és Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1969. 1971.

---

mány nélkül/. A növekedés itt sem volt egyenletes, az állóalapállomány megkötésereződése a hatvanas évek elejére következett be /1961-62/, 1970-re pedig kb. 3,25-szeresére nőtt. A mezőgazdaság anyagfelhasználása is növekedett, bár valamelyest lassabban, mint az állóeszközök: az 1938. évi felhasználás 1970-re duplázódott meg. Tehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az anyagfelhasználás növekedése csaknem teljes egészében a 60-as évekre esik; 1957-ig lényegében nem érte el az 1938-as szintet sem.

8 sz. ábra

A mezőgazdaság termelő állóalap állományának és özs-
zes anyagfelhasználásának alakulása

Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után.
Mezőgazdasági Kiadó, 1967. és Mezőgazdasági Sta-
tisztikai Zsebkönyv 1969, 1971.

A mezőgazdasági növekedés extenzív /menyiségi/ tényezőinek
ilyen alakulása következtében a termelés állóeszközigényessége és
anyagigényessége igen jelentősen növekedett.

Az 1000 Ft állóeszközre jutó bruttó termelési érték az 1938
évinek 40 %-ára, a nettó termelés pedig 30 %-ára csökkent 1970-re.

Ugyanakkor a termelési érték anyaghányada is növekedett: az 1938. évi 43 %-ról 1970-re 50 %-ra emelkedett. /Lásd a 8 sz. táblázatot./

8 sz. táblázat

Az anyagfelhasználás és az anyagigényesség alakulása a
mezőgazdaságban

Év	Mezőgazdaság összes anyag- felhasználása	Ebből: Gépesítés % Épületek ráfordításai	100 Ft bruttó termelés elő- állításához szükséges a- nyagfelhasz- nálás Ft.
1938	100	100	43
1960	124	128	..
1961	130	160	49
1962	133	165	47
1963	141	185	47
1964	151	206	48
1965	153	236	50
1966 ^{x/}	171	280	50
1967	180	..	52
1968	183	..	52
1969	187	..	49
1970	205	..	57
1971	221	..	57

x/ 1966-ig Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a feleza-
badulás után;

1967-től Forrás: ^{KSH} Mezőgazdasági Adatok 1972/2.

A bruttó termelési érték szerkezete tehát alaposan megválto-
zott: az 1938. évi kb. 40 c + 60 /v+m/ ellenkezőjére fordult, s
most 60 c + 40 /v+m/ az arány.

Az eszközhatékonyság csökkenése, s egyben a bruttó termelési
érték szerkezetének eltolódása szükségszerű következménye volt an-

nek, hogy a termelési eszközök növekedése a másik két termelési tényező mennyiségi csökkenését ellensúlyozta, helyettesítette elsősorban, és csak kevésbé bővíthették a kapacitást, a termelés volumenét.

A gépesítés, és általában a termelési eszközök mennyiségének növekedése elsősorban a mezőgazdasági termelés tényezőinek technikai arányait változtatta meg. Csökkent a mezőgazdasági keresők száma és a földterület nagysága is, így változatlan termékmennyiség előállításához is természetesen több eszközre volt szükség.

9 sz. ábra

A termelési tényezők hatékonyságának alakulása a mező-
gazdaságban

Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után.
Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1969, 1972.

A mezőgazdaság fejlődésére tehát a kapacitás /termelés volumene/ lassu bővülése a jellemző, miközben erőteljesen nő az alkalmazott termelési eszközök mennyisége és csökken a másik két termelési tényező, az élőmunka és a föld mennyisége. Erőteljesen növekszik tehát a technikai, illetve szerves összetétel. A növekedés jellege a mezőgazdaságban az élőmunka és a föld oldaláról szemlélve tehát intenzív, az eszközök oldaláról viszont extenzív jellegű. Kérdés azonban, hogy a termelőtevékenység együttes hatékonysága hogyan alakul, azaz összességében milyen jellegű a mezőgazdaság fejlődése?

Mint már korábban megállapítottuk, a termelőtevékenység egészének hatékonysága a társadalmi tisztta jövedelem alakulásában jut kifejezésre. A mezőgazdaságban azonban nemcsak a nettó termelési érték stagnál, hanem azon belül a társadalmi tisztta jövedelem aránya is csökkenő tendenciát mutat. A KSH számításai szerint az egységni, termelésből származó reálkeresetre jutó nettó termelési érték a mezőgazdaságban az 1958-60-as évek átlagához képest 1965-re 14 %-kal csökkent.

10 sz. ábra

Az egységni reálkeresetre jutó nettó termelési érték a mezőgazdaságban

És a tendencia azonban a későbbiek során is folytatódott. A netto termelési érték és a személyes jüvedelmek /részesedés + alkalmazottak munkabére/ alakulását összevetve a termelőszövetkezetek közötti gazdaságaiban, az egyéni személyes jüvedelmre jutó netto termelési érték 1969.-ben 1/28 %-kal volt alacsonyabb, mint 1964.-ben.

9 sz. táblázat.

A netto termelési érték és a személyes jüvedelmek

aránya 41/

/millió Ft./

	Termelőszövetkezet			Állami gazdaság		
	netto term. érték	szen. jöv.	netto term. szen. jöv.	Nettó term. érték	Munka bér	Nettó term. munkabér
1964.	17274	10438	1,65	3656	3263	1,12
1965.	16606	10074	1,52	3316	3126	1,06
1966.	17721	12516	1,42	2981	3263	0,92
1967.	17833	13322	1,29	3293	3341	0,98
1968.	18554	15990	1,16	3905	3363	1,18
1969.	21565	17982	1,19	4789	3616	1,32
1970.	13971	17315	0,8	3032	3846	0,79

Forrás : KSH. Időszaki Kiadványok. Gazdagsági Adatok
1971/2-3.

41/

A munkabérekre és a személyes jüvedelmekre vonatkozóan változatlan áras adatok nem állnak rendelkezésre. Mivel azonban a paritáság fogyasztói árindexe ebben az időszakban nem változott, így gondolat nem követünk el súlyosabb hibát, ha az 1968. évi változatlan árasan számolt netto termelési értékekhez viszonyítjuk a személyi jüvedelem folyó árasan való nagyságát. A paritáság fogyasztói árindexét lásd a KSH "Gazdagsági Adatok

1953-69" 1970-es kiadványában.

1970-ben a rendkívül rossz időjárás következtében a személyes jövedelmek nagysága meghaladta a nettó termelési értéket, de 1969-ben is a nettó termelés 33 %-át tették ki a személyes jövedelmek. Az állami gazdaságokban egyértelmű csökkenő tendencia nem mutatható ki, inkább úgy tűnik, hogy az egységnyi munkabérre jutó ^{netto}termelés 1966-67-ig valóban csökkenést mutató tendenciája növekedésbe csapott át, s a korábbi Helyzettel ellentétben színvonalát tekintve is kedvezőbbé vált, mint ugyanebben az időszakban a termelőszövetkezetek mutatója. 42/ A mezőgazdasági átlag azonban feltehetően csökkenő tendenciát mutat, mivel a szektorok közül a szövetke-

42/ Az állami gazdaságok kedvezőbb mutatója abból is adódhat, hogy itt munkabérrel, a szövetkezetek esetében viszont részesedéssel számoltam.

zetek szerepelnek a legnagyobb súllyal.

Ezek a tendenciák arra utalnak, hogy a mezőgazdasági termelés szűttés hatékonysága is csökkenő tendenciát mutat a jelenlegi fejlődési szakaszban. Vizsgáljuk meg, hogy miért és meddig?

3./ Az eszközigényesség és alakulására ható tényezők a mezőgazdaságban

Az eszközigényesség alakulásában a gazdasági növekedés folyamán, de a mezőgazdaság fejlődése során is történelmileg /és nemzetközileg/ általában három szakaszt különböztetnek meg.

Az első szakaszban a holt munka felhasználás hatékonysága elegendő nagy. A termelés főleg kézimunkán alapul, a termelők fej-

lettségi fok, és a termelés színvonala alacsony, de a holt munka felhasználás még kisebb, következésképpen magas a hatékonysága.

A második szakaszban jelentősen nő a holt munka felhasználás, méghezá gyorsabban, mint a termelés. Ez a szakasz a mezőgazdasági infrastruktúra megteremtésének és a nagyarányú gépesítésnek a korszaka. Az eszközök hatékonysága gyorsan romlik.

A harmadik szakaszban, az infrastruktúra kialakulása, a gépesítés általánossá válása után az eszközök hatékonysága ismét emelkedik, a beruházásigényesség csökken.^{43/}

---

^{43/} Ez a periodizáció, és az egyes szakaszok jellemzése az irodalomban általánosan elfogadott. Lásd pl.: Kőrödi-Kovács: Mezőgazdaságunk távlati fejlesztésének egyes kérdései. Közg. és Jogi Kiadó, 1961. 57-77. l.

Bicanic: A gazdasági növekedés kiszöbe; A gazdasági fejlődés feltételei. Közg. és Jogi, 1963. 347-366. l.

Burger Kálmánné: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság fejlődésében. Kossuth, 1969. 208-213. l.

Hoós János: A gazdasági növekedés alapvető tényezői. Közg. és Jogi, 1970. 61-65. l.

Ez a felosztás nem, illetve nemcsak a technikai fejlődés jellegére vezet vissza az eszközigényesség változásait, hanem az új termelési módra való áttérés következményeként tárgyalja. Mezőgazdaságunk jelenlegi fejlődésében az új technikára való áttérés egyet jelent a gépi, nagyüzemi termelés kialakításával. Ugy tűnik tehát, hogy a termelés eszközigényességének növekedése nem is annyira a technikai fejlődés, mint inkább a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés következménye. A technika azonban állandóan fejlődik, és az ipar - ahol jóval korábban kialakult a nagyüzemi termelés - esz-

közigényességének hullámszáma bizonyítja, hogy a nagyüzemi termelésre való áttérés után is bekövetkezhetnek növekvő eszközigenységi periódusok. ^{44/}

---

^{44/} A technikai fejlődés általános jellemzőit szükségképpen az iparban, illetve a mezőgazdaságban kívüli területeken kell megvizsgálnunk, éppen a mezőgazdaság viszonylagos elmaradottsága következtében. Az viszont, hogy ezek mennyire érvényesek a mezőgazdaságra, külön elemzést kíván.

A tőkekoeficiens hullámszáma arra utal, hogy a technikai fejlődés jellegét tekintve szakaszos és folyamatos is egyszerre. A technikai fejlődés azon csomópontjai, ^{45/} amelyekhez a tőkekoefi-

---

^{45/} Lásd: Hoós János: A gazdasági növekedés alapvető tényezői. Közg. és Jogl. 1970. 63. l.

---

ciens növekedése tartozik azokra az időszakokra ezek, amikor új energiahordozóra, illetve új erőgépek alkalmazására tértek át. Az első a gőzgép, a második a belsőégésű motorok és a villanymotorok, és most a harmadik az atomenergia alkalmazásával kapcsolatos. Kétségtelen, hogy - legalábbis az iparban - a műszaki fejlődés kiindulópontja a munkagépek fejlesztése, amelyek növelik a munka termelékenységét, s ezen keresztül az eszközök hatékonyságát. Azok a fejlődési periódusok, amelyek a már általánossá vált energia és erőgépek alapján a munkagépek fejlesztésére irányulnak, általában tőkenegtakarító jellegűek.

Az újfajta energiára és így újfajta erőgépekre való áttérés azonban az egész kapacitás jellegének és volumenének a megváltoztatását jelenti. Ez egyrészt szükségessé teszi az infrastruktúra je-

lontós átalakítását, sok esetben az üzemek méreteinek a növelését, mérsélt új iparágakat szül. Az új technikára való áttérés mindezekelőtt azért növeli a tőkeigényességet, mert 1./ nagyarányú, a termelést nem növelő befektetéseket igényel, azon kívül 2./ az élőmunkának holt munkával való cseréje mellett ugyanakkor holt munkát holt munkával is kell helyettesíteni. /A vasút villamosítása egyrészt a gőzmozdonyok villanymozdonyra való cserélését jelenti, de ugyanakkor a felsővezeték megépítésén túlmenően a nagyobb sebesség miatt az alépítmény megerősítését és a pálya cseréjét is igényli. Nem beszélve arról, hogy a szén nem közvetlenül használja fel, hanem előbb villamosenergiává kell átalakítani, ami újabb tőkebefektetést igényel./

A technikai fejlődés folyamatosága nemcsak azt jelenti, hogy állandóan fejlődik, hanem azt is, hogy egyik technikai szintről a másikra való áttérés az egymást követő felhalmozás /beruházások/ eredményeként, fokozatosan és nem egyszerre történik. Egy új üzem létrehozása az üzem szempontjából jelentheti az új technika egyszerre való alkalmazását, de az áttérés ilyen módon népgazdasági, de ágazati szinten is képtelenség. Az új technika nyilvánvalóan hatékonyabb, mint a régi /nem alkalmaznák különben/, de addig, amíg az áttérés nem történik meg komplex módon, addig az új technika már alkalmazott elemei sem működhetnek teljes hatékonysággal /pl. járulékos beruházások szerepe/.

A tőkeefficiens változása természetesen nemcsak a technikai fejlődés nagy ugrópontjaihoz kapcsolódik /az infrastruktúra kiépítése és átalakítása/, hanem rövidebb távon is változik. Ezek a változások szintén a technikai fejlődés jellegével kapcsolatosak, részben a holt munkának holt munkával való helyettesítésével, részben pedig élőmunkának holt munkával való helyettesítésével.

A termelés koncentrációja és centralizációja, valamint a technikai fejlődés gyorsulása is eredményezheti az eszközhatékonyság romlását.

A technika adott színvonala meghatározza az üzemek optimális méreteit is, azt a nagyságot, amely mellett az alkalmazott termelési tényezők kihasználtsága, gazdaságossága a legkedvezőbb. Ez azonban ugyanakkor azt is jelenti, hogy az üzemek optimális kapacitása /szérianagysága/ is meghatározott. Adott technikai színvonalon tehát az üzemek méreteinek eltérése az optimálistól akár lefelé, akár felfelé rontja az üzemek és eszközök hatékonyságát /és jövedelmezőségét/.

A piac oldaláról jelentkező igény, amely az adott termék beszerzésének növekedését kívánja meg, adott technikai színvonal esetén nem az üzemek méreteinek, kapacitásának bővítését teszi szükségessé - amennyiben az optimális szinten működik - hanem ~~új~~ új üzemek létrehozását.

Az új technikára való áttérés viszont rendszerint megköveteli az üzemek méreteinek a növekedését is. A termelés koncentrációja és centralizációja pedig a tőke koncentrációját is szükségessé teszi függetlenül annak centralizációjától. Ez annyit jelent, hogy a modernebb, nagyobb üzemek természetesen nagyobb tőkebefektetést is igényelnek, de függetlenül attól, hogy honnan származott a pótlólagos tőke: felhalmozásból, vagy más üzemek beolvasztásából, az adott ágazat szintjén holt munkahelyettesítése ment végbe holt munkával olyan mértékig, amilyen mértékig a korszerű üzem termelése helyettesíti saját és más üzemek régebbi színvonalon produkált termelését. 46/

46/ A mezőgazdaságban ez kézenfekvő, mivel a nagyüzem csak

ugy jöhet létre, ha előbb a kisáru-termelő földjét centralizálja, de az iparban is kiszorítja a kistermelőt, csak utólag. /Sőt, nem is kell feltétlenül kistermelőnek lennie./

A technikai fejlődés gyorsulása az erkölcsi kopáson keresztül hat az eszközigényesség alakulására; amennyiben hamarabb ki kell cserélni az állóeszközöket, mint ezt fizikai elhasználódásuk, illetve leírásuk indokolná, a tőkekoeficiens növekedni fog.

A termelőberendezések cseréje természetesen csak akkor növeli az eszközigényességet, ha az új eszközök hatékonysága a régiekéénél kisebb - élőmunkát is helyettesítenek, kapacitást viszont nem bővítenek; a termelés a korábbi színvonalon marad.^{47/} A pótlólagos esz-

---

^{47/} Munkaerő-megtakarító technikai fejlődés esetén tehát a termelés azonos szinten való megismétléséhez is felhalmozásra van szükség.

---

közigény azonban akkor is megnő, ha az új technikai színvonalat képviselő eszközök hatékonysága azonos a helyettesített eszközökével.^{48/}

---

^{48/} A pótlásra szolgáló eszközök is új eszközök, és beruházásnak minősülnek függetlenül attól, hogy miből finanszírozzák.

Azaz a növekedés beruházásigényessége változatlan eszközigényesség esetén is növekedhet.

A kisüzemi termelésről a gépi, nagyüzemi termelésre való áttérés a technikai fejlődés jellegétől függetlenül is nagymértékben növeli a termelés beruházás- és eszközigényességét. Kétségtelen, hogy a nagyüzem eszközigénye bármilyen technikai színvonalon magasabb, mint a kisüzemé, de hogy mekkora és a későbbiek során hogyan

alakul, ez már az alkalmazott technika kérdése. Abban az esetben, ha a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés időben egybeesik a technikai fejlődés változásával, a két tényező - amelyek külön-külön is növelnék a termelés eszközigényességét - egymás hatását rendkívül felerősíti, s a beruházási hatékonyság tartósan magas lesz és jelentősen meghaladja az átlaghatékonyságot.

Bicanió által közölt adatok, Nagybritannia, Németország, Olaszország, Norvégia hosszútávú idősorai mutatják, hogy a kezdeti - a gépi nagyüzemi termelés kialakulásának - magas eszközigényét csökkentő periódus követi, majd ismét emelkedni kezd és így tovább. Azokban az országokban azonban, amelyek később léptek a fejlődés útjára, ezek a periódusok nem mutathatók ki tisztán, a tőkehatékonyság hullámozása szeszélyes, és a maximumok sem esnek egybe az időben a korábban fejlődésnek indult országok eszközigényességi mutatóinak maximumával. Az elmaradott országok számára pedig a harmadik szakasz elérése a fejlődés küszöbén való "kínos átnézés" Bicanió szerint, mivel egyszerre kell megvalósítani a technikai fejlődés eddigi eredményeit: hiányzik a megelőző fejlődés gazdasági bázisa.

Az ágazatok fejlődését tekintve a mezőgazdaság helyzete nagyon hasonlít a harmadik csoportba sorolt /elmaradott/ országok helyzetéhez. A mezőgazdaság a technikai fejlődést tekintve alaposan lemaradt a többi népgazdasági ágától. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy még a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országok esetében sem mindegyiknél mutatható ki egyértelműen a fejlődés harmadik szakaszában az eszközigényesség csökkenő tendenciája.^{49/} A magyar mező-

---

^{49/} Lásd: Burger Kálmánné: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság növekedésében. Kossuth, 1969. 209-211. l.

---

gondoság is a második fejlődési szakaszban tart : az új technikára való áttérés egyidejűleg nagy mértékben a meglévő eszközök kihasználásával, s az eszközigényesség tartósan növekszik. Ezt, a magyar mezőgazdaságra vonatkozó beruházási igényességi mutatót meg sem tudjuk határozni a szokásos módon, egyeztetlen azért, mert - mint ezt korábban megállapítottuk - a netto termelési érték stagnált; illetve az 1956.-60.-as évek átlagához képest a 66.-70.-es évek átlagának 5 5-ös növekedésével szemben az állóeszközállomány megduplázódása áll. A bruttó termelési érték vonatkozásában már valamivel jobb a helyzet, mivel ugyanezen idő alatt 20 % kal nőtt; a termelési érték 1 5-ös növekedésére, tehát az állóeszközök 5 5-ös növekedése jut átlag ugyanabban az időszaki-
szakban.

A beruházások növekedése gyorsabb volt, mint az állóeszközöké: egyrészt megnőtt az évenkénti nagysága, másrészt az ugyanezen idő alatt eszközölt beruházások összege jóval meghaladja az állóeszközök növekedését. Az új eszközök aránya a lekövetett eszközállomány képest lassú növekedést mutat: az 1960.-as évek elején 7 5-ös arányról az ötvenes végére 13 5-re nőtt.

A helyettesítési arány alapulása viszont nem mutat egyenlőtlen tendenciát, feltételezhetően azért, mert a cseréltetések aránya is változó. A pótlási igény a 60-as évek elején magas volt, majd csökkent, s a 60.-as évek végén ismét emelkedett, kivételt képez a 67-es esztendő, amikor is jóformán alig volt cseréltetés.

11.sz. Ábra

A beruházások és az állóeszközök arányának^{x/}
alakulása 1959.-1970.-ig.

beruh./állóeszk.

x/ 1965.-ig változatlan áron, 1966.-tól folyó áron.

Forrás : Beruházási Adattár KSH. 1967.
 KSH. Mezőgazdasági Adatok 1971/2.-3.

Mivel a nettó termelési érték stagnált, a létszám az, hogy az összes beruházás kicő eszközt pótol. Ez azonban nem valószínű, mivel a beruházásokon belül az építés aránya, amely 1967-ig stagnált, 1968.-tól hirtelen emelkedett s az 1966. évi 45 %-os hányadról 1969.-re már 63 % -ra ugrott.^{50/}

---

^{50/} Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felzárkózás után. Mezőgazdasági Kiadó, 1967. Mezőgazdasági Statisztikai szabkönyv. 1971.-

---

12.sz. ábra

A beruházások és az államosított eszközök arányának
a mezőgazdaságban /Beruházás = 100/

x/ 1965.-ig változatlan áron, 1966.-tól folyó áron.

Forrás : Beruházási Adattár. KSH. 1967. KSH. Mezőgazdasági
 Adatok. 1971/2-3.

Az ott utal, hogy a mezőgazdasági infrastruktúra kialakítási gyorsult meg. A gépi beruházások aránya 1963.-64.-ben volt a legnagyobb /43 %/, azóta folyamatosan csökken: 1966.-ban 32 %, 1970-ben 29 %. /Lásd a 10 sz. táblázatot !/
 A gépesítés eredményeként jelentősen nőtt a gépekkel helyettesített munkanapok száma; a gépi beruházások arányának csökkenése ellenére a 100 kh-ra jutó gépekkel helyettesített összes munkanapok száma 1970.-ben 20 %-kal ma-

gasabb volt, mint 1964-ben. ~~lásd a 10 sz. táblázatot.~~

10 sz. táblázat

A beruházások összetétele anyagi-műszaki összetétel
szerint a mezőgazdaság szocialista szektorá-

ban
mill. Ft.

folyó áron

Év	Épület	Gép	Egyéb	Összesen
1961	2382	2197	1221	5800
1962	2968	2874	1271	7113
1963	3422	3301	1619	8342
1964	3582	4076	1939	9577
1965	3107	2415	1826	7348
1966	3023	2140	1500	6663
1967	3448	2439	1993	7880
1968	5623	2377	1516	9516
1969	7335	3127	1415	12377
1970	9962	4693	1307	15962

Forrás: Beruházási Adattár KSH 1967.

Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1970, 1972.

A gépesítés élőmunkafel szabadító hatása következtében a mezőgazdaságban a munka termelékenységé nemcsak akkor javul, ha nő a termelés, ~~hiszen~~ a gépesítés hatása elsősorban az élőmunka-fel szabadítás, a munkatermelékenység növekedése sem javítja feltétlenül az eszközök és a termelés viszonyát.

A beruházások "egyéb" kategóriájának, amelynek közvetlenül

kapcsolata van a területi termelékenységgel /ültetvények/ - nemcsak aránya, hanem abszolút nagysága is csökkent.

A beruházások összetétele eltolódott tehát, a termelést nem növelő építési és az életmunkát felszabadító gépi beruházások javára.

A nettó termelési érték stagnálása és a bruttó termelési érték lassu növekedése a nagyarányú eszközönövekedés ellenére nemcsak az állóeszközök mennyiségében és főleg minőségében /összetételében/ beállott változás következménye, hanem elsősorban a forgóeszközök mennyiségének és összetételének változásával kapcsolatos.

Mivel a mezőgazdaságban a hozamok - a termelés növekedése - elsősorban olyan termelési eszközöktől függ, amelyek a forgóeszközök kategóriájába tartoznak, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a forgóeszközök nem megfelelő alakulása jelentős szerepet játszott a termelés lassu növekedésében. Bár a KSH a forgóeszközökre vonatkozó változatlan áras adatokat nem közöl, az anyagfelhasználás alakulásából következtethetünk. A mezőgazdaság anyagfelhasználása gyorsabban nőtt, mint a termelés, de az állóeszközök növekedését nem érte el: az elmúlt 10 év alatt másfélszeresére nőtt. Jelentősen változott az összetétele is: nemcsak azért, mert megnőtt az ipari eredetű anyagok volumene és részaránya /1970-ben ez 1956-60-as évek átlagának 26 %-os arányával szemben több mint 50 %./, hanem azért is, mert az ipari eredetű anyagfelhasználáson belül is az átlagosnál gyorsabb ütemben főként az állóeszközök fenntartásával és üzemeltetésével kapcsolatos ráfordítások nőttek és kevésbé a hozamfokozó eszközök.

A területi termelékenység alakulása a 60-as években nagyjából ugyanugy alakult, mint a bruttó termelési érték, ami azt jelenti, hogy - a termelési érték növekedése teljes egészében a területi

termelőkenység növekedéséből származott, ami ugyan részben következik a mezőgazdasági terület csökkenéséből is.

A munkatermelőkenység $\bar{=}$ nettó mutatója - az 1 főre eső nettó termelés - csak a foglalkoztatottak számának csökkenése következtében nő, a területi termelőkenység nettó mutatója pedig a földterület csökkenése következtében, holott a bruttó mutatók növekedése nemcsak az anyagi ráfordítások növekedésének következménye, hanem a tényleges hozamok, a termésátlagok is emelkedtek. Sőt, mezőgazdaságunk termelési szerkezete sem vált az idők folyamán kevésbé intenzívvé.

A növénytermelés bruttó termelési értéke ugyanis lassabban nőtt, mint az állattenyésztésé, sőt az összes termelési értéknél is. A termelés szerkezetének megváltozása is hozzájárult tehát az eszközigényességnek növekedéséhez, mivel az állattenyésztés eszközigénye jóval magasabb, mint a növénytermelésé.

Az összes, és az 1 főre jutó élelmiszer-fogyasztás - bár más cikkekénél lassabb - növekedése is arra utal, hogy nemcsak a termelési érték, hanem a használati értéktömeg termelése is nőtt. De éppen az élelmiszer-fogyasztás szerkezetének, a feldolgozott termékek arányának a növekedése hívja fel a figyelmet a mezőgazdaság egy olyan sajátos vonására, ami nagymértékben befolyásolja további fejlődését.

A mezőgazdaság az iparosodás előrehaladásával alapanyagtermelő ágazattá vált. A feldolgozó tevékenység a fejlődés során fokozatosan levált a mezőgazdaságról és iparrá alakult. Részben ezzel is kapcsolatos, hogy a mezőgazdaság - mint már ezt korábban hangsúlyoztuk - nem képes új termékeket, új használati értékeket produkálni. Az élelmiszeripar képes új használati értéket ^{előhozni} ~~produkálni~~, tehát ott nem is érvényesül ez a hatás. Az élelmiszerek feldolgo-

ése azonban különbözött a mezőgazdasági tevékenységtől, kívül esik a mezőgazdaság fogalmakörén és nagyjából a mezőgazdasági üzemek tevékenységén is.

Lényegében ez a magyarázata annak, is, hogy a mezőgazdasági nettó termelési érték stagnál: a munkatermelékenység növekedésének értékesítő hatását a területi termelékenység növekedése nem volt képes túlkompenzálni.

A termelés szerkezetében más változások is bekövetkeztek. A termelőszövetkezetekben, ahol pedig a gépekkel helyettesített közeli munkanapok száma gyorsabban nőtt, mint az országos átlag^{51/} a

---

51/ A gépekkel helyettesített közeli munkanapok száma a szövetkezetekben 1966 és 1970 között 38 %-kal nőtt, az országos átlag 28 %-kal. Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1971

---

nővénytermelésben 1 kh-ra felhasznált közvetlen közeli munkaidő - eltekintve az állami gazdaságokkal - nem csökkent, a az állattenyésztésben felhasznált egy szarvasállatra jutó közvetlen közeli munkaidő még növekedett is.^{52/} Ez a jelenség felveti azt a kérdést, hogy

---

52/ Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok. 1971/2-3.

---

egyáltalán csökken-e az élőmunkafelhasználás a termelőszövetkezetekben?

A technikai fejlődés legalapvetőbb jellemzője az élőmunka megtakarítása. A gépesítés eredményeként fokozatosan csökken a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma. A mezőgazdasági foglalkoztatottnak azonban az a sajátossága, hogy a "munkaerőkapacitás"

kihasználása nem teljes: viszonylag magas a nem állandó foglalkoztatottak száma és aránya, sőt, az állandó foglalkoztatottak munkakeresése a kihasználtságra is elmarad a naptári időalaptól.^{53/}

^{53/} ~~sőt~~, A munkaerőkapacitás kihasználtsága nemcsak a naptári időalaptól, hanem a mezőgazdaságban teljesíthető munkanapok számától is elmarad.

Az élőmunka mennyiségének változását éppen ezért célszerűbb a ledolgozott munkanapok számának alakulásán keresztül vizsgálni, mivel ez a tényleges élőmunka-felhasználást, nem pedig a lekötött munkaerőkapacitást fejezi ki. A termelés volumenével a tényleges felhasználás van közvetlen kapcsolatban, továbbá az aktív keresők számának és a ledolgozott munkanapok számának alakulása nem feltétlenül esik egybe. Az aktív keresők számának csökkenése a magyar mezőgazdaságban jóval gyorsabb, mint a munkanapoké, sőt a teljesített munkanapok száma csökkenő munkaerőlétszám mellett még növekedhet is.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a nettó termelési érték belső szerkezetének eltolódása a társadalmi tiszta jövedelem rovására annak tudható be, hogy a foglalkoztatottak számának csökkenését az 1 foglalkoztatottra jutó munkanapok számának növekedése kíséri.

Összefoglalva az előzőeket, a következőket állapíthatjuk meg.

Először: a mezőgazdasági termelő eszközigényessége az elmult harminc év során erőteljesen növekedett, ugyanakkor a termelés volumene /a kapacitás/ alig bővült. Az alkalmazott termelői eszközök mennyiségének növekedése nem bővítette a kapacitást, mert a

másik két termelési tényező - a föld és az élőmunka - mennyisége abszolút csökkent. Az eszköznövekedés tehát alapvetően a kapacitás változatlanul tartását biztosította.

Másodszor: a nagyüzemi gazdálkodás eszközigényessége eleve magasabb, mint a kisüzemi termelésé. Ugyanazon termékvolumen előállítása több eszközt és kevesebb élőmunkát igényel. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés tehát eleve megnöveli a termelés eszközigényességét.

Harmadszor: az újtermelés beruházásigényességének növekedését nemcsak a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés folyamata eredményezte /élőmunka cseréje holt munkával/, hanem az új technika való áttérés /holt munka cseréje holt munkával/ is.

Negyedezzer: a kapacitás lassu bővülése nemcsak a termelési tényezők arányváltozásának /helyettesítés/ következménye, hanem más okok is közrejátszottak. a./ A termelési eszközök összetételén belül a hozamfokozó eszközök mennyisége kevésbé növekedett. A mezőgazdaságban elsősorban a forgóeszközök a hozamnövelők és nem az állóeszközök. A forgóeszközállomány növekedése azonban az állóeszközök fenntartásával, működtetésével kapcsolatos anyagfelhasználás következtében ^{tt}növekedett. Az élőmunka termelékenységének növekedése tehát nálunk ~~≡~~ időben megelőzte a területi termelékenység növekedését.

b./ A mezőgazdaságban az élőmunka termelékenységének növekedése nem jelent kapacitásbővülést, mivel a munkaidő csökkenése nem jelenti ugyanakkor a termelési idő csökkenését. A termelési periódus csökkentése rendkívül nehéz /természeti folyamatok/, s a fel szabaduló munkaidő nem használható fel további mezőgazdasági tevékenységre. Nemcsak az eszközök, hanem a munkaerő kapacitáskihasználása is részleges a mezőgazdaságban.

c./ A feldolgozó tevékenység fokozatosan levált a mezőgazdasági tevékenységről. A mezőgazdaság alapanyagtermelő ágazattá vált. Termékeinek feldolgozása elkülönült a mezőgazdasági tevékenységtől. Álló, ipari vállalatok vették át e funkciót. Nemcsak azért nőtt tehát lassan a mezőgazdasági termelés volumene, mert a termelés módja /nagyüzemi gazdálkodás/ átalakult, hanem azért is, mert tevékenységének köre szűkült.

A mezőgazdaság természeti-technikai sajátosságai tehát nagymértékben befolyásolták gazdasági növekedésének jellegét.

4./ A gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság üzemi szerkezete

Az előzőekben a mezőgazdaság hosszútávú fejlődési tendenciáival foglalkoztunk. A növekedés hosszútávú tendenciái rövidebb időszakot tekintve azonban nem abszolutizálhatók. A technikai színvonal sohasem abszolút adottság, egyrészt állandóan fejlődik /állandó mozgásban van/, másrészt különböző technikai szintek és megoldások egy adott időszakban egymás mellett létezhetnek. Azonkívül még az adott, meghatározott eszközök élmunkafelszívó-képessége /vagy a földre vetítve: területigénye/ is relatív: a kapacitáskihasználás színvonalától függ, amelynek maximumát ugyan az eszközök jellege, minősége határozza meg, az optimumát viszont a társadalmi-gazdasági viszonyok.

Minél kevésbé fejlett az alkalmazott technika, annál nagyobb a lehetősége annak, hogy a hosszútávú tendenciával ellentétes irányu helyettesítést alkalmazzanak /Pl. élmunkával eszközöket, vagy földdel élmunkát, földdel eszközt, vagy élmunkát, stb./ helyettesítsenek. A mezőgazdaságban a föld és természetes termőképes-

még eleve lehetőséget teremt ilyen irányú helyettesítésre, amit csak fokoz az a tény, hogy a munkafolyamatok gépesítése, "technicizálódása" alacsonyabb foku, mint a népgazdaság más ágazataiban.

Ez viszont azt jelenti, hogy rövid időszakban a termelési tényezők helyettesítése - bizonyos határok között - még adott technikai szinten is lehetséges.

A korábban leírt fejlődési folyamatnak az az érdekessége, hogy az időbeni fejlődési szakaszok nálunk térben egymás mellett, egyidejűleg is léteznek; némileg eltérő módon, de határozottan elkülönülnek.

Az 1960-as évek meggyorsult növekedése elsősorban a termelőszövetkezetek fejlődésének eredménye. 1960 és 1970 között a mezőgazdasági termelés 22 %-kal nőtt, a termelőszövetkezetek közös gazdaságainak termelése viszont több mint 40 %-kal.^{54/}

---

^{54/} Forrás: KSH Negyedéves Statisztikai Közlemények Mezőgazdasági Adatok, 1971/2-3.

A termelőszövetkezetek termelésének gyorsabb növekedésében - a termelési tényezők oldaláról vizsgálva - vitathatatlanul döntő szerepe a földterület centralizációjának és az eszközállomány gyorsult növekedésének volt.^{55/} A termelőszövetkezetek és az állami gaz-

---

^{55/} A nagyüzemi termelés kereteinek és feltételeinek megteremtése tette lehetővé a termelés gyorsult növekedését.

---

daságok mutatóit összehasonlítva azonban azt is megállapíthatjuk, hogy bár a termelőszövetkezetek termelésének alapigényessége jobban nőtt, mint az állami gazdaságoké, ennek ellenére az eszközök hatékonysága magasabb. A termelési tényezők mennyiségi viszonyait tekint-

ve ebben két ok is közrejátszik. Először is: a földterület csökkenése a termelőségvetkezethez^{hez} nem érintette egy év /1963 kivéte-

11 sz. ábra

Az 1990 Ft. állásértékűre jutó halmozatlan termelési
érték alakulása az állami gazdaságokban és a termelőség-
vetésekben
/folyó éron/

Forrás: Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás
 után.
 Kőrös Megyei Közlönyek. 1971/2-3., 1972/1

lével a termelőségvetések összes földterülete - az átszervezés
 befejezése után is - évről-évre növekedett, míg az állami gazda-
 ságoké 1963 óta fokozatosan csökkent. Másodszor: a termelőségvet-
 kek - bár a fejlődés iránya ott is az állami holt munkával

helyettesítése - az állami gazdaságokhoz képest élőmunkával helyettesítenek holt munkát.

12 sz. ábra

A területegységre jutó állásalközérték és a területegységre jutó munkanapok számának alakulása az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Ésebkönyv 1966, 1971, 1972.

A technikai színvonal különbségei a két nagyüzemi szektor vonatkozásában közvetlenül is kimutathatók, a háztáji és egyéb gazdaságokra vonatkozóan álló- és forgóeszköz adatokkal nem ren-

delkezünk. Az állami gazdaságokban az 1 foglalkoztatottra jutó és a termőterület egységére jutó állóeszközérték több mint kétszerese /270 S, ill. 240 S/ a termelőszövetkezetekének 1969-70-ben, ugyanakkor az 1000 Ft állóeszközértékre jutó bruttó termelési érték az állami gazdaságokban csupán 57-70 S-a a termelőszövetkezetekének, a hámozatlan termelési érték pedig kevesebb, mint kétharmada.^{56/}

56/ Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1971/2-3.

Az a tény, hogy a területegységre jutó állóeszközérték különösebben *a hét nelson hsztt* *valamivel* alacsonyabb, mint az 1 foglalkoztatottra eső állóeszközérték, nemcsak arra utal, hogy a foglalkoztatottak száma a termelőszövetkezetekben nagyobb, hanem arra is, hogy az állami gazdaságok termőterülete viszonylag nagyobb. Egy gazdasági átlagos termőterülete az állami gazdaságok esetében 8-9-ezer kh, míg a termelőszövetkezeteké alig több, mint egyharmada, 3-3,3 ezer kh. Ebből pedig az is következik, hogy a hosszútávú tendenciával ellentétes irányú halmozódás nemcsak a technikai színvonal, hanem üzemeny-
ség, pontosabban termőterület kérdése is.

Pótlólagos élőmunka-fordítás ugyanis - pótlólagos holt munka-fordítás nélkül - lehetséges ugyan, de csak a termelési szerkezet változtatásával, a területegységre nagy hozamot adó, élőmunka extenzív termékek arányának a növelésével. Ennek azonban határt szab az űzés, a termőterület nagysága. Magyarországi gazdaságban a sok közimunkát igénylő ágazatok arányának kiterjesztése természeti-technikai okok miatt korlátozott /nagy tömeg/, megfelelő időben elvégzendő munka, stb./. Ezt csak a kísérlet teheti meg.^{57/}

57/ A kisüzem sem teheti meg korlátlanul. Naivitás lenne azt hinni, hogy a háztáji gazdaságok a közös nélkül ilyen eredményeket érhetnének el.

A szó szoros értelmében vett kisüzem, kisárutermelő gazdaságok száma és súlya a magyar mezőgazdaságban elenyésző. Ha ezért azt is figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdaság összes bruttó termelési értékének több mint egyharmadát a háztáji gazdaságok és a lakosság kiegészítő gazdaságai adják, amelyek termelésében nagyobb szerepet játszik az élőmunka, mint a termelési eszközök, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság üzemei a termelés technikai színvonalát és összetételét tekintve három, egymástól jól elkülöníthető csoportra bonthatók.

Az eszközfelhasználás legmagasabb és az eszközhatékonyság legalacsonyabb szintjét képviselő állami gazdaságok talán csak némi jóindulattal sorolhatók a harmadik fejlődési szakaszba, viszont az kétségtelen, hogy eszközigényességi mutatójuk lassabban nő, mint a szövetkezeteké, a területi termelékenységük is magasabb. Az első csoportba tehát az állami gazdaságok tartoznak, amelyek az összes termelési érték kb. 15 %-át adják, termelési értékük összetétele pedig: $73 c + 27/v+m/$.

A termelőszövetkezetek ^{közös gazdaságai} képviselik a középső fejlődési szakaszt, de egyben az átlagot is, hiszen a legnagyobb a súlyuk az egész mezőgazdaság termelésében és termelési tényezőinek felhasználásában is. A második csoportba tartoznak tehát a termelőszövetkezetek közös gazdaságai, amelyek az összes termelési érték 50-51 %-át adják, termelési értékük összetétele pedig kb. $60 c + 40 /v+m/$. Az eszközfelhasználás alacsony, és az eszközhatékonyság magas színvonalát

lősi tényezőinek felhasználásában, hanem azért is, mert az ő fejlődésük függvénye a kisgazdaságok szerepének csökkenése, a termelés mennyiségét és az össtermeléshez való hozzájárulását tekintve egyaránt. A közös gazdaságok fejlődése és annak jellegzetességei határozzák meg - és fogják a jövőben is - az egész mezőgazdaságunk általános fejlődését.

A háztáji gazdaság ugyanis nem tekinthető a szó klasszikus értelmében vett kisüzemnek, mivel nemcsak intenzív termelésének, hanem létezésének feltétele is a közös gazdaság. A háztáji gazdaságok létét legkevésbé sem csak az indokolja, hogy a parasztság önfogyasztását saját termelésből fedezze. A háztáji gazdaság funkciója mindenekelőtt az, hogy leküsse azt a munkaerőkapacitást, amelyre a közös gazdaságoknak szükségük van, de kihasználni teljes egészében nem képesek. További funkciója a háztáji gazdaságoknak - amint az már a mezőgazdasági termelésben elfoglalt személyek^{61/} is kiderül - a lakosság élelmiszerellátásához való hozzájárulás. A háztáji gazdaság árutermelése is igen jelentős.

---

^{61/} 1970-ben az összes mezőgazdasági bruttó termelés 23 %-át a háztáji, 11 %-át pedig a lakosság kisegítő gazdaságai adták. Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1971.

---

13 sz. ábra

A mezőgazdasági termékek nettó áruforgalma szektorok szerint

Forrás: KSH Időszaki Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1966 II.
KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972. I.

A szövetkezeti szektornak döntő súlya van az egész mezőgazdasági termelésben. 1961-67 között a mezőgazdaság bruttó termelésének 60-69 %-át a termelőszövetkezetek adták, amín belül jelentős hányaddal szerepelt a háztáji gazdaság: 35-40 %-kal. Ez azt jelenti, hogy az egész mezőgazdaság bruttó termelési értékének kb. egynegyede, az állami gazdaságok termelési értékének csaknem kétsze-

rese a háztájból származott.^{62/} Nemcsak mennyiségűt, hanem bel-

^{62/} Az állami gazdaságok bruttó termelési értéke 1961-1966 között 7,9 milliárd forintról 8,9 milliárdra nőtt, a háztáji gazdaságoké pedig 15 és 16,9 milliárd forint között ingadozott.

es arányait tekintve is igen jelentős ez a termelés. A közös és háztáji együttes állattenyésztésének bruttó termelési értéke nagyobb részt - ebben az időszakban - a háztájból származott: 1965-ben pl. 55,2 %-a; a növénytermelés termelési értékének^{hez} ugyan kisebb hányada ~~származott a háztájból~~ /1965-ben 22,4 %-a/, de bizonyos ágazatok termelése túlnyomó többségében itt koncentrálódott /pl. a gyümölcs 70 %-a, a szőlő 76,6 %-a, a kertészeti termelés 54 %-a./

Sajátos munkamegosztás bontakozott ki a közös és a háztáji gazdaság termelési szerkezetében. Nem véletlenül koncentrálódik az állattenyésztés nagyobb hányada a háztáji gazdaságba. A közös gazdaság csakis nagyüzemi módon folytathat állattenyésztést is, ennek a feltételei pedig csak fokozatosan halmozódnak fel,^{63/} a háztáji

^{63/} A szarvasmarha férőhelyek száma a közös gazdaságokban 1961 és 1967 között évenként átlag 46 ezerrel nőtt, a sertésférőhelyek száma pedig szintén évenként átlagban 20 ezerrel nőtt.

gazdaságban viszont a kisüzemi állattartás feltételei megvannak. A növénytermelés vonatkozásában az a helyzet, hogy a közös gazdaság csak azokat az ágazatokat vonhatja be termelésébe, és olyan mértékben, amelyeknek és amennyiben a tárgyi feltételei - gépesítés, öntözés - már megvannak. A háztáji gazdaságok viszont csakis a nem területigényes, tehát kis területre nagy termelési értéket

adó, valamint erőteljesen élőmunka-intenzív növények termelésével foglalkozhatna.

11 sz. táblázat

1 kot. hold termőterületre jutó bruttó termelési érték
társadalmi szektorok szerint

Ft/kh.

Év	Állami gazdaság	Termelőszövetkezet	Háztáji gazdaság
1966	6651,5	4954,3	17627,1
1967	7246,5	5203,8	17537,1
1968	7699,5	5380,7	16617,3
1969	8431,1	5866,8	17759,2
1970	8005,0	5192,5	17983,1

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1971/2-3.

A szövetkezeti gazdaságok jellege és fejlődése tehát az, ami meghatározza mezőgazdaságunk jellegét és fejlődését, de a közös gazdaságok és a háztáji gazdaságok kölcsönös kapcsolata az, amely biztosítja a fejlődés viszonylag gyors és zavartalan voltát.

A közös gazdaság és a háztáji gazdaság termelési szerkezete - a termelési tényezők felhasználását, a termelés szerkezetét tekintve - szerves egységet alkot, kölcsönösen kiegészítik egymást, egymás létének feltételei. Kapcsolatukban nyernek mozgásformát általuk alakuló mezőgazdaságunk sajátos viszonyai talaján keletkezett ellentmondások. Ez a mozgásforma biztosítja nemcsak a szövetkezetek, hanem a mezőgazdaság belső egyensúlyát is.

Elsősor: az alapellátottság és a munkaerőellátottság közötti ellentmondás a közös és háztáji gazdaság kapcsolatában nyer mozgásformát, s e forma teremt egyensúlyt a közös gazdaság munkaerőigénye és a szövetkezeti tagság jüvedelemigénye között.

Másodsor: a nagy méreteken való gazdálkodás és az alapellátottság közötti ellentmondás abban a sajátos munkamegosztásban nyer mozgásformát, amely a termelés szerkezetét tekintve a közös és háztáji gazdaság között kialakult. Mivel a mezőgazdasági termékek egy részének termelése jelentős mértékben a kisüzemekben koncentrálódik a mezőgazdaság termelése és a népgazdaság terméküzletsége közötti egyensúly biztosításában is nagy szerepe van a közös- és háztáji gazdaság kapcsolatának.

Harmadsor: egyetlen ágazat sem épülhet kizárólag a nagyüzemek termelésére. Minden népgazdasági ágban szükség van köz- és kisüzemekre is, feltehetően megfelelő arányban. A tőkés mezőgazdaságban ez a birtokmegosztáson keresztül valósul meg. A szocialista mezőgazdaságban pedig a közös és háztáji gazdaságok sajátos kapcsolata adja ezt a technikai-gazdasági értelemben vett üzemi struktúrát. Így tehát a mezőgazdaság, mint ágazat belső egyensúlyának hordozója is a közös és háztáji gazdaság kapcsolata.

A közös és a háztáji gazdaság kapcsolata bár viszonylag szilárd formája az átalakuló mezőgazdaság viszonyainak, mégis lényegéből adódóan változó viszonyok hordozója.

A gépesítéssel párhuzamos élőmunkafelhasználás növekedése arra utal, hogy a szövetkezetek közös gazdaságainak termelési szerkezete eltolódott az élőmunka-intenzívebb ágazatok felé.

A munkaerőállomány csökkenése ugyanis kihat a szövetkezetek termelési szerkezetére, de sajátos módon nem az élőmunka-intenzív ágazatok csökkenése irányában, hanem éppen ellenkezőleg, kikényszeríti

riti a közös gazdaságok intenzívebb gazdálkodását. A gépesítésnek ez a különleges hatása a termelőszövetkezetek sajátos gazdasági viszonyaiból ered. A szövetkezet, hogy leküsse a számára szükséges munkaerőt, háztáji területet ad tagjainak: a tag^{64/} ezen - mivel teljes munkaidejét a közös nem köti le - intenzív gazdálkodást és

---

^{64/} A háztáji gazdaság nemcsak a tagok személyében adott munkaerő, hanem a családi munkaerő megkötésére^{és} szolgál.

---

²
jelentős árutermelést folytat. Ha viszont a tagok száma csökken, akkor csökken a háztáji gazdaságok száma is; eőt csökken a háztájiból származó élelmennyiség is, amit pótolni kell. A zöltség, a szarvasmarha és a sertés csökkenése a háztájiban^{65/} kikényszerítette, hogy

---

^{65/} Ez a kikényszerítés tulajdonképpen nem közvetlen hatást jelent. A gyakorlatban általában a következő képpent^{alakult;} ha csökkent egy bizonyos termék termelése a háztájiban, e e csökkenés következtében termékhány mutatkozott népgazdasági szinten a szükségletek kielégítésében, akkor a központi irányítás első reakciója^{volt} az, hogy különböző kedvezményekkel ösztönözte a háztáji termelést. Ha a termelés csökkenése igen nagy mértékű volt, vagy kiderült, hogy az ösztönzők csak átmenetileg eredményeztek növekedést, további kedvezményeket adott a kisüzemeknek, de ugyanakkor megindított olyan központi programokat, amelyek a közös gazdaságok beruházásainak támogatásán keresztül az adott termék nagyüzemi módon való termeléséhez vezetett. Így történt a sertés, szarvasmarha /tej/, zöltség, stb. esetében is.

---

a közös gazdaságok bővítéséek ezirányú tevékenységüket. Ezen ágazatok nagyüzemi feltételeinek megteremtése megnövelte a szövetkezeti szek-

tor - de nyilván az egész ágazat - eszközigényességét: a nagyszemélyi termelésre való áttérés és a termelés centralizációja itt egyet jelent. A termelőszövetkezetek megszilárdulása tehát egyáltalán nem jelenti azt, hogy befejeződött a nagyszemélyi gazdálkodásra való áttérés folyamata. Amíg a háztáji gazdaság - a kisüzemi szektor - áru-termelésére szükség van, addig ez a folyamat nem fejeződött be.

A szövetkezeti szektorban ugyanis egy önmagát stimuláló folyamat van kibontakozóban. A közös gazdaság erőteljes gépesítése következtében csökken a munkaerő igénye, csökken a foglalkoztatottak, a tagok száma. A tagok számának csökkenésével a háztáji gazdaságok száma és termelése is csökken. A kisüzemi szektor kieső termelését a közös gazdaságnak kell ^{pótolni} ~~átvennie~~. A háztájiban azonban azok az ágazatok dominálnak, amelyek élőmunkaigényesek, amelyeknek a nagyszemélyi módon való termelése még nem megoldott. A közös gazdaságban tehát növekszik a termelő élőmunka-igényessége, s ugyanakkor további gépesítés válik szükségessé. De addig, amíg az élőmunkaigényesség növekedése növeli a munkaerőkapacitás kihasználtságát /az egy foglalkoztatottra jutó munkanapok számát ~~növeli~~/, addig a gépesítés tovább csökkenti a foglalkoztatottak számát. Mindkét hatás csökkenti a háztáji gazdaságok termelését, mert csökken a közösben fel nem használt munkaidő aránya is. Így aztán újabb élőmunkaintenzív ágazatok termelését kell bővítenie a közös gazdaságnak. S így folytatódik mindaddig, míg mezőgazdaságunk jelenlegi hármasszerkezete meg nem szűnik. S folyamatot viszont éppen rendkívüli beruházásigényessége nem engedi felgyorsulni.

A folyamat időbeli lefolyását lassíthatja, vagy gyorsíthatja a rendelkezésre álló munkaerőkapacitás alakulása. A bőségesen rendelkezésre álló munkaerő-állomány gátolja a gépesítést, mert a szövetkezet nem törekedhet olyan mértékű gépesítésre, amely csökken-

tené a foglalkoztatottság színvonalát. Az életmunka-felvezérlés csak a generációváltás útjában mehet végbe.

A generációváltás viszont gyorsítólag hat a folyamatra, nemcsak azért, mert csökken a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége /elváándorlás/, hanem azért is, mert az új generáció már más igényeket támaszt a munkával és a jövedelemszerzés módjával szemben is. Mint társadalmi igény lép fel az, hogy a dolgozó a munkahelyén, a közösségen szerezze meg társadalmilag indokolt és elérhető jövedelmét, a ne két helyről származzon az.

Előfordulhat tehát, hogy külső, gazdaságon kívüli okok következtében előbb megkezdődik a háztáji gazdaság, mielőtt még a mezőgazdasági termelés technikai-gazdasági átalakulása befejeződne. Ez viszont feltétlenül felborítaná nemcsak a szervezetek és a mezőgazdaság belső stabilitását, hanem a mezőgazdaság és a nép gazdaság egésze között kialakult egyensúlyt is. További pillanatnyilag még beláthatatlan következményekkel járna a mezőgazdaság átalakulási folyamatában.

A fentiekből két következtetés is levonható. Először: a mezőgazdaság technikai-gazdasági átalakulását nagymértékben meghatározzák társadalmi-gazdasági viszonyai. Nemcsak az átalakulás megindulásának feltétele a társadalmi-gazdasági átalakulás /a föld és a munkaerő centralizációja az átszervezés révén/, hanem a folyamat jellegét is meghatározzák a tulajdoni- és érdekvizonyok.

Másodszor: a mezőgazdaság technikai-gazdasági átalakulását nagymértékben befolyásolják külső, mezőgazdaságon kívüli tényezők. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az általános gazdasági és társadalmi fejlődés hatást gyakorol a mezőgazdaság fejlődésére is, hanem konkrétan azt is, hogy a mezőgazdaság nem képes megtermelni saját fejlődéséhez szükséges erőforrásokat. Így átalakulási folyamatának záró pontjára nagy mértékben függ az általános gazdasági helyzetektől.

III. fejezet

A FELHALMOZÁS ÉS A TISZTAJÖVEDELEM KAPCSOLATA

A felhalmozás és a nemzeti jövedelem kölcsönös függősége a gazdasági növekedés folyamatában, népgazdasági szinten, viszonylag egyszerű és tisztázott kapcsolat. A felhalmozás nagysága a nemzeti jövedelem nagyságától és annak megoszlásától függ; a nemzeti jövedelem növekedése pedig a felhalmozás terjedelmétől és hatékonyságától. Ezt, ha a működő eszközöket a megelőző időszak folyamatos felhalmozása eredményének tekintjük, nemcsak a nemzeti jövedelem növekedése, hanem a teljes nemzeti jövedelem függvénye a felhalmozásnak.

Mivel célunk egy népgazdasági ág, azon belül is egy szektor – bár az ágazatot reprezentáló szektor – fejlődési, növekedési sajátosságainak vizsgálata, első megközelítésre úgy tűnik, nincs más feladatunk, mint alkalmazni a népgazdasági szinten már feltárt összefüggéseket az adott népgazdasági ág /és szektor/ sajátos feltételei között. Az ágazati szintű vizsgálat azonban nemcsak az ágazati termelés sajátosságainak figyelembevételét követeli meg, hanem sajátos követelményeket is támaszt a vizsgálat módszerével szemben. Olyan kategóriákkal kell dolgoznunk, amelyek tartalmukat tekintve egyaránt értelmezhetők népgazdasági szinten és a mikro-gazdaság szintjén is.

A népgazdasági szintű növekedési modellekben általánosan használatos felhalmozási hányad kategóriája a mikro-gazdaságban nem értelmezhető. Nagyon is konkrét jelentősége van viszont a nyereség kategóriáinak. Mivel felhalmozni csakis a tiszta jövedelemből lehet, s így a felhalmozás nagysága közvetlenül amugyis ettől és nem egyszerűen a nemzeti /bruttó/ jövedelem növekményétől függ,

célszerűnek látszik a felhalmozás és a fogyasztás arányának vizsgálata helyett a nyereséghiány alakulásának elemzése. Annál is inkább, mivel a tiszta jövedelem népgazdasági szinten is értelmezhető /bár nem azonos terjedelmű a vállalati nyereséggel/, a objektíve meghatározottabb nagyság, mint a felhalmozás.

Továbbá, a gazdálkodó egységek felhalmozása forrásait tekintve sem egységes. A saját fejlesztési alap mellett döntő szerepe van az állami támogatásnak, amely akár ingyenes, akár visszatérően formában történik mindenképpen "idegen" forrás.

A konkrét újratermelési folyamatra a gazdaságirányítási rendszernek ezek a módosító hatásai nem mellőzhető következményekkel járnak. Első megközelítésre az egyszerűség kedvéért mégis eltekintünk tőlük. Tehát úgy vesszük, mintha a vállalati nyereség és a társadalmi tiszta jövedelem azonos terjedelmű kategóriák lennének, s csak később vizsgáljuk meg a tulajdonforma és a gazdasági mechanizmus módosító hatását.

1./ A hatékonyság és a jövedelmezőség

A termelés bővítésének feltétele a felhalmozás. A felhalmozás nagysága a nemzeti jövedelem, illetve közvetlenül a tiszta jövedelem nagyságától függ. Kétségtelen ugyan, hogy az egész tiszta jövedelem - vagy ha úgy tetszik a többlettermék^{66/} - nem használ-

---

^{66/} A többlettermék és a tiszta jövedelem természetesen nem azonos kategóriák. Jelen megállapítás szempontjából azonban nem változtat a lényegen, ha szinonimaként használjuk őket.

---

ható fel teljes egészében a termelés bővítésére, mégis nyilvánvaló, hogy növekedése a termelés bővítésének lehetőségeit is növeli. A szükséges termék - rendkívüli helyzetektől eltekintve -

szerűképpen sem válhat az alkalmazott termelési tényezők mennyiségi bővítésének forrásává. A többlettermék az, amelynek megosztásáról, felhasználásáról dönteni lehet.

A többlettermék és az alkalmazott termelési tényezők aránya, illetve a tiszta jövedelem oldaláról a jövedelmezőségi ráta a gazdasági növekedés szempontjából lényegében nem más, mint a termelő alapok mennyiségi növekedési ütemének felső korlátja. Még hozzá olyan felső határa, amelyet soha el nem érhet, hiszen a társadalmi közös fogyasztás forrása is a tiszta jövedelem.

Népgazdasági szinten tehát az átlagjövedelmezőségi ráta alakulása a gazdasági növekedés anyagi erőforrásaainak alakulását is jelenti.

A jövedelmezőségi ráta csökkenő tendenciája általában nem csökkenti a tiszta jövedelem abszolút tömegét, mivel a tőke - a termelési alapok növekedése est ellensúlyozza, sőt túlkompenzálja. Marx A tőke III. kötetében kifejti, hogy a profitrátá süllyedő tendenciája és a profit tömegének egyidejű növekedése a termelés fejlődésének, hatékonysága növekedésének szükségszerű következménye.^{67/}

---

^{67/} Marx: A tőke III. kötet 232 l. /Kossuth Könyvkiadó, 1961./

A mezőgazdaságban azonban nemcsak a jövedelmezőségi ráta csökken, hanem a tiszta jövedelem nagysága sem növekszik a befektetett eszközök tömegével. Lehetséges, hogy a gazdasági fejlődés nem mindig, vagy nem mindenhol hat egyformán? Vizsgáljuk meg közelebbről azt, hogy hogyan hat a termelés hatékonyságának növekedése a jövedelmezőségi rátára.^{68/}

69/ A vizsgálatot az is indokolja, hogy az 1920-as évek óta az átlagprofitráta süllyedő tendenciája a fejlett tőke országokban - az ipar vonatkozásában - sem mutatható ki. /Lásd: Gillman: A csökkenő profitráta. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960/

A profitrátát befolyásoló tényezőket A tőke III. kötete a következő sorrendben tárgyalja: az értéktöbbletráta, a tőke szerves összetétele, a tőke megtérülése, és végül az állandó tőke elemeivel való takarékoskodás.

Az értéktöbbletráta és a profitráta viszonyát Marx úgy fogalmazza meg, hogy: "a profitráta egy aránylik az értéktöbbletrátához, mint a változó tőke az össztőkéhez". Képlettben:

$$p' : m' = v : C;$$

A profitrátát tehát az értéktöbbletráta és a szerves összetétel arányaként fogja fel.

Engels 69/ már itt megjegyzi, hogy az összefüggés csak a tőke

---

69/ Engels betoldása A tőke III. kötetének 71. lapján

---

egy termelési periódusra igaz, éves szinten figyelembe kell venni a megtérülések számát is, vagyis az értéktöbblet évi rátájával kell számolni.

Ez azért fontos, mert Marx a profitráta süllyedő tendenciájának törvényét éppen abból vonta le, hogy a munkatermelékenység növekedése - amely az értéktöbbletráta növelésének hosszú távon a legfőbb eszköze - ugyanakkor szükségszerűen növeli a tőke szerves összetételét is. S mivel a szükséges termék csökkenése a nullát sohasem érheti el, az alkalmazott termelési eszközök növelésének pedig nincs felső korlátja, így a profitráta süllyedése elkerül-

hetetlen tendencia.

Marx a tőke szerves összetételét úgy fogta fel, hogy az a munkatermelékenység színvonalát fejezi ki: ha nő az élőmunka termelékenysége, akkor nő a termelés volumene, több termék pedig több nyersanyagot, stb. igényel. Szükségképpen megváltozik tehát az élő- és a holtmunka aránya, tehát a szerves összetétel is növekszik. Ez így is van, ha a termelékenység növekedése mindig úgy hat a tőkére, hogy annak összetételét változtatja meg. De éppen a megtérülés szerepe a profitráta alakulásában hívja fel a figyelmet arra, hogy a munkatermelékenység növekedése úgy is hathat a tőkére, hogy annak összetételét változatlanul hagyva csökkenti a termelési periódus hosszát, azaz növeli megtérüléseinek számát.

Egyszerű példán bemutatva: Legyen a tőke összetétele és terméke egy termelési periódusban a következő:

$$/80 c + 20 v/ + 20 m = 120$$

A tőke jövedelmezősége egy termelési periódusban a következő:

$$p = \frac{20 m}{80c+20v} = 0,2$$

Ha a tőke egy év alatt négyszer térül meg, akkor az éves termelési érték:

$$320 c + 80 v + 80 m = 480$$

A tőke éves szintű jövedelmezősége pedig:

$$p = \frac{80 m}{80c+20v} = 0,8$$

Ha az éves forgási szám 4-ről 5-re emelkedik, akkor a termelés értéke éves szinten:

$$400 c + 100 v + 100 m = 600$$

A jövedelmezőségi ráta pedig:

$$p = \frac{100m}{80c+20v} = 1,0$$

A megtérülési idő különbözősége, változása kétféle módon is hat a tőke jövedelmezőségére. Egyrészt növeli az értéktöbblet évi rá-

táját, másrészt növeli az egy év alatt előállított termelési értéket. Ha ugyanazon idő alatt többször fordul meg a tőke, akkor az előállított érték, s ezen belül az új érték is magasabb lesz.

A tőke megtérülésének - a tőke, illetve az eszközigényességnek - az alakulása a profitrátára jelentős hatást gyakorol. Az eszközigényesség változása viszont a technikai fejlődés jellegétől függ. Ez viszont eleve azt jelenti, hogy a profitráta alakulását a technikai fejlődés jellege is befolyásolja. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a profitráta süllyedő tendenciája az 1920-as évek óta nem mutatható ki. Az iparban ugyanis körülbelül ekkor ért véget a fejlett tőkés országokban - főleg a feldolgozó iparban - a tőkeigényes fejlődési szakasz. ^{70/} Marx korában a technikai fej-

---

^{70/} Bródy András: A termelés tőkeigényessége a kapitalizmusban. /Akadémiai Kiadó, 1960./

---

lődés jellege valóban tőkeigényes volt, azaz a szerves összetétel növekedése egyet jelentett az eszközigényesség növekedésével.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy milyen összefüggés van az eszközigényesség és a jövedelmezőségi ráta között.

Már korábban is utaltunk rá, hogy a megtérülés gyorsulása növeli a profitrátát, mert növeli az értéktöbblet évi rátáját. Kérdés azonban, hogy ugyanakkor nem növeli-e a tőke szerves összetételét? Ez persze előfordulhat. Előző példánkban attól, hogy a megtérülések száma 4-ről 5-re nőtt, nem valószínű, hogy a változatlan munkaelétozám éves bére is arányosan növekedjen. Ha viszont a változó tőke nem nő arányosan, megváltozik az értéktöbblet rátája is /relatív értéktöbblettermelés/:

$$400 c + 80 v + 120 m = 600;$$

A jövedelmezőségi ráta pedig:

$$p = \frac{120}{100} = 1,2;$$

illetve ennél magasabb, mert a változó tőke egy része felszabadult.

A két mutató képletéből azonnal kiderül, hogy ugyanazon tényezők befolyásolják alakulásukat: a szerves összetétel és a munkatermelékenység. Ha az eszközigényességi mutatót felbontjuk a következő eredményre jutunk:

$$M^* = \frac{c}{v+m} = \frac{\frac{c}{v}}{\frac{v+m}{v}} = \frac{\frac{c}{v}}{1 + \frac{m}{v}};$$

A profitráta pedig:

$$p^* = \frac{m}{c+v} = \frac{\frac{m}{v}}{\frac{c}{v} + 1};$$

Egyetlen eltérés van a két mutató befolyásoló tényezői között, mégpedig az, hogy addig, amíg az eszközigényességi mutatót csak a munkatermelékenység befolyásolja, addig a jövedelmezőségi rátát a tiszta jövedelem aránya, az $\frac{m}{v}$ is.

A többlettermék, illetve rátája önmagában véve is termelékenységi mutató, amennyiben a termelőmunka eltartóképességét fejezi ki.^{71/} Minél kevesebb ember képes megtermelni a társadalom szű-

---

^{71/} Erdős Tibor: A kapitalizmus oktatásával kapcsolatos egyes problémák. /Kézirat. Tájékoztató, 1969/3./

---

mára szükséges anyagi javak tömegét, annál többen szabadulnak fel a termelő munka vágásai alól, s folytathatnak más tevékenységet. Ugyanakkor minél nagyobb a szükséges termékek - a társadalom átlagos fogyasztói szintjén - felüli többlet, annál nagyobb a felhalmozás /a termelő és a termelékenység további bővítésének/ lehetséges terjedelme. Az anyagi termelés 1 főre eső átlagos

szintvonalon látszik meg azt, hogy mikorra lehet a tőke-
lón átlagos fogyasztása; a terméltételeg előállításán szü-
csés termelés után, pedig azt, hogy mikorra lehet a nem-
termelési aránya.

A munkatermelékenység növekedéséről megváltozik a
többi tényező értéke is. Mígpedig - változatlan árszint és
hátrahagyott feltételezve - az $\frac{m}{v}$ ráta a termelési arány
szintjével az egyenes arányban. Az a tényező pedig két ok
miatt is nőhet: vagy azért, mert változatlan létező mellett
nőtt a termelés, vagy ha a termelés nem nőtt, akkor csak-
ként a létező, vagy esetleg mindkét hatás együttesen je-
lentkezik.

Az eszközhasználatosság mutatóját - illetve annak recip-
rokit, az eszközhasználatosságot is befolyásolja a munkater-
melékenység változása, de másféleképpen. Az eszközhasználatosság ab-
bort javul, ha a munkatermelékenység gyorsabban nő, mint a
szerves kasszától, azaz a tőke-munka mennyiségének aránya.

Mivel az eszközhasználatosság alakulását a nettó termelési
érték megemlékezően nem befolyásolja, ebben az esetben a ter-
melékenység növekedése - mint már azt az előző pontban
megerősítettük - a termelés volumenét növeli, a javítja a
nettó termelési érték arányát. Ami természetesen nem zárja
ki azt, hogy ugyanakkor a "v" és az "m" arányát is be-
folyásolja, csupán arról van szó, hogy erre az eszközhaszná-
latossági mutató nem reagál.

3. sz. Ára.

A munkatársi létszám és a túlbiztosítási nagysá-
gára és rátaigára

A munkatársi létszám tehát köztörvényes viszonyokban is növe-
kedési tényező : egyrészt közvetlenül, amennyiben növekszik
a nettó termelési érték, másrészt közvetve, mivel meg-
változtatja a vállalkozás és túlbiztosítási arányát,^{72/} s
ezen keresztül bővíti a felhalmozás lehetőségét.

^{72/} Ha az előző nem tételezte fel, hogy növekvő esze-
ves termeléssel mellett a vállalkozás felhalmozása változatlan
maradjon, éppen azt, hogy tendencia van a meggyőződés-
sége a termelési költségek csökkentésére. A relatív ér-
téktúlsúllyal kapcsolatos fejtegetések éppen a termelési költsé-
gek $\frac{1}{2}$ részét befolyásoló hatásának bemutatására irányulnak.

Az összehasonlíthatósági mutató és a jövedelmességégi ráta kö-
zött lényegében az az különbség, hogy az előbbi /III. annál
reciproke/ az összehasonlítást a nemzeti jövedelemben való meg-
térülést, az utóbbi /III. reciproke/ az összes túlsúly a
tisztán jövedelemben való megtérülést mutatja.

Az összes túlsúly és az átlagos túlsúly természetesen nem
azonos fogalmak. Az eltérés itt abból adódik, hogy az összeha-
sonlítási tényező

és nem a tőkeigényesség képletéből indultunk ki. A tőkeigényesség — illetve reciproka, a tőkehatékonyság * és a profitráta közötti különbség valóban csak a nyereséghányad:

$$\frac{N}{C+V} : \frac{V+N}{C+V} = \frac{N}{V+N} ;$$

azaz a profitráta úgy aránylik az eszközhatékonysághoz, mint a többlettermék aránylik a nettó termelési értékhez.

Az eszközhatékonyság és a jövedelmezőségi ráta közötti összefüggés pedig:

$$\frac{N}{C+V} : \frac{V+N}{C} = \frac{N}{V+N} : \frac{C+V}{C} ;$$

azaz a jövedelmezőségi ráta úgy aránylik az eszközhatékonysághoz, mint a nyereséghányad aránylik a termelési tényezők összetételéhez. A tőkeösszetétel azonban bárhogyan is számítjuk ugyanaz marad, s így tendenciájában nem befolyásolja az összefüggéseket.

A jövedelmezőségi ráta és a tőkeefficiencia /eszközhatékonyság/ közötti különbség alapvetően a nyereséghányad szerepéből adódik.

Ebből viszont több következtetés vonható le. Először: a jövedelmezőségi rátának van felső határa. Ez a határ nem más, mint az eszközhatékonysági mutató ennél csak kisebb lehet. A jövedelmezőségi ráta nagysága csak abban az esetben érhetné el az eszközhatékonysági mutató nagyságát, ha a "v", az élőmunka mennyisége megközelítően a nullát.

Másodszor: mivel az eszközhatékonyság a jövedelmezőség felső határa, a jövedelmezőségi ráta alakulásának tendenciáját az eszközhatékonyság alakulásának tendenciája határozza meg. Növekvő eszközhatékonyság növekvő jövedelmezőségi rátát tesz lehetővé, és fordítva: az eszközigényesség növekedése csökkenti a jövedelmezőségi rátát. /Lásd a 15-16 sz. ábrát./

Harmadszor: az eszközhatékonyság a nyereségtömeg alakulására

is hat, csak nem közvetlenül, hanem az egész nettó termelés /vfm/ nagyságának alakulásán keresztül.

Ezek után az is nyilvánvaló, hogy olyan gazdasági növekedés, amikor nemcsak a jövedelmezőségi ráta, hanem a tiszta jövedelem tömege is csökken, akkor következhet be, ha az eszközigenyesség növekedése növekvő eszközmennyiség és stagnáló kapacitás mellett megy végbe, azaz élőmunka-megtakarító növekedés esetén. Ebben az esetben ugyanis a pótlási alap növekedése erőteljesebben csökkenti a nettó termelési értéket, mint ahogyan a munkatermelékenység növekedése a többlettermék rátáját növeli. Lényegében ez történt a mezőgazdaságban, ahol - mint ezt az előző fejezetben kimutattuk - a gyors és nagy volumeni eszköznövekedést igen lassu kapacitásbővülés /volumennövekedés/ kísérte, ráadásul a tisztajövedelem és a munkadijak aránya a tisztajövedelem rovására tolódott el.

Negyedszer: ezek az összefüggések a szocializmus viszonyai között is igazak mindaddig, amíg a tisztajövedelem - ha más okból is, és más tartalommal, mint a kapitalizmusban, de - elkülönül a borköltségtől.

2./ A szocialista tulajdon funkcionálása és a gazdálkodó egységek felhalmozási- és jövedelemérdekeltsége

A felhalmozás és a vele kapcsolatos problémák jelentőségét egy szocialista gazdaságban nem lehet eléggé hangsúlyozni, nem lehet "tulbecsülni". A szocialista gazdaság eredendően dinamikus gazdaság: a szocialista /társadalmi/ tulajdon lényegétől elválaszthatatlan, annak mennyiségű oldalát képezi a gazdasági növekedés. A társadalmi termelés és a társadalmi elsajátítás összhangjából következő gazdasági alaptörvény egyértelműen kifejezésre juttatja egyfelől a lakosság életszínvonalának állandó növelésének követel-

mányt, mint célt, másfelől a termelés állandó, folyamatos bővítésének, fejlesztésének követelményét, mint a cél előírásának eszközét. Ahogyan a termelési eszközök tulajdonformája meghatározza a termelés célját és eszközét /a termelés minőségi jellemzőit/, úgy a termelési eszközök színvonala, mennyisége és bővülése meghatározza a cél realizálódásának mértékét.

A társadalom jelenbeni gazdagsága - termelési kapacitása és tagjainak életszínvonala - a múlt felhalmozásának eredménye, a jelen felhalmozása pedig a jövő anyagi gazdagságának feltétele.

Eddigi elemzéseink azonban - bármennyire is törekedtünk az általános vonások kiemelésére - lényegében kapitalista viszonyokra vonatkoztak.

A társadalmi tulajdon és működésének legadekvátabb gazdálkodási formája: a tervgazdálkodás kőbeültelenül módosítja az általános összefüggések érvényesülését. Mielőtt azonban az általános összefüggések érvényesülésének módosulását elemeznénk, azt is meg kell vizsgálnunk, hogyan módosítja az összefüggést a tulajdonforma megváltozása?

A felhalmozás és a jövedelmezőség kölcsönös kapcsolatának elemzése során érdekes módon nem a jövedelmezőség, hanem a felhalmozás oldaláról jelentkezik a probléma. Az, hogy a termelés hatékonyságának megítélésére - éppen komplex jellege miatt - vállalati szinten a nyereség mutatója és rátája sokkal alkalmasabb a szocializmusban is, mint bármely más hatékonysági-termelékenységi mutató, ez ma már nem szorul külön bizonyításra.^{73/} Sőt, az is

---

^{73/} Piritzi Ottó: A vállalati nyeresőgre ható tényezők.

/Kossuth Könyvkiadó, 1971./

---

nyilvánvaló, hogy népgazdasági szinten a társadalmi tisztó jöve-

delem nagysága az, amely behatárolja a felhalmozás és a társadalmi közös fogyasztás, növekedését.^{74/}

75/ Ezt juttatja kifejezésre többek között legújabb beruházás-gazdaságossági mutatónk, a "MD" mutató is.

Felhalmozáson azonban gyakorlatilag csakis a termelési eszközök bővítését értjük, és ellentétben a tőkefelhalmozással, a létszámbővítés anyagi fedezetét /az "m_v"-t/ nem tekintjük felhalmozásnak. Ha viszont nem felhalmozás, akkor forrása sem lehet a tiszta jövedelem. Akkor viszont mi a forrása? A már korábban is dolgozók béralapja - a "bázis" béralap, a "v" - sem képezheti a pótlólagos munkaerő pótlólagos fogyasztásának forrását, hiszen ez csökkentené az egy főre jutó fogyasztást, a szükséges terméket.

Gyakorlatilag természetesen nyilvánvaló - főleg vállalati szinten, - hogy a társadalmi tiszta jövedelem, illetve a nyereség a forrása a szocializmusban is. Miért nem tekintjük akkor felhalmozásnak? Sőt, egy további kérdés is felvetődik: milyen következményei vannak annak a ténynek, hogy nem tekintjük felhalmozásnak? Ez azonban már a gazdálkodási forma módosító hatásához kapcsolódik.

Gazdasági mechanizmusunk konstrukciója vállalati hatáskörbe - a beruházások vonatkozásában a reform után is - csak a "dinamikus szinttartást" utalja, a bővítést központi, állami funkcióként kezeli. /S ezzel összhangban képződnek a vállalati források is./ Ha viszont a vállalatok zöme - átlaga - fejlesztési alapjából csupán szinttartó /tehát pótló/ beruházásait képes fedezni, akkor kézenfekvőnek tűnik, hogy közvetlen kapcsolat a gazdálkodó egységek tiszta jövedelme /nyeresége/ és felhalmozásuk nagysága között nem mutatható ki. A felhalmozás, a bővítés csak részben

függ az adott gazdálkodó egység nyereségétől. Ebből viszont egyértelműen az következne, hogy semmi értelme interdependenciát keresni ott, ahol nincs, s így a felhalmozás és a jövedelmezőség kapcsolatának vizsgálata lényegében leszűkíthető a beruházás-gazdaságossági számításokra.

Ez azonban két ok miatt sem lenne célszerű. Egyrészt azért nem, mert a felhalmozás realizálásának módja minden bizonnyal visszahat a jövedelmezőségre, pontosabban a jövedelemérdekeltség formájára. A mechanizmusreform bevezetése előtt azt vártuk, hogy nem is lesz szükség népgazdasági szintű beruházás-gazdaságossági mutatóra, mivel a jövedelmezőség megfelelően fogja orientálni a vállalatokat a fejlesztésben.^{75/} Ezzel szemben 1971-ben mégiscsak be

---

^{75/} Kunvári Árpád: Gazdaságfejlődési állapotok és fejlesztési mechanizmusok elmélete. /Közgazdasági Szemle, 1972/6./

---

kellett vezetni a "D" mutatót.

Másrészt már csak azért sem lehet a felhalmozás és a jövedelmezőség kapcsolatát a beruházás-gazdaságosságra redukálni, mert az élőmunka bővítése – illetve általában a létszám- és bér-gazdálkodás – viszont teljes egészében vállalati hatáskör. /Ami természetesen nem azt jelenti, hogy az állam nem is szabályozza./

Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy a gazdálkodási forma hogyan módosítja a konkrét termelési folyamatban a felhalmozás és a jövedelmezőség kapcsolatát. Továbbá azt is, hogy a kapcsolat módosulása hogyan hat vissza a gazdálkodási formára.

Már a szövetkezetek gazdálkodásának vizsgálatakor megállapítottuk, hogy a gazdálkodó egységek érdeke – társadalmi tulajdon esetén – kettős érdek: egyfelől a fogyasztás növelését, másfelől

a termelési eszközök bővítését, a felhalmozást tartalmazza. A fogyasztáshoz kapcsolódó érdek mindig jövedelemérdekeltség formájában jelentkezett az állami vállalatoknál is, a ^{direkt} ~~centralizált~~ gazdaságirányítási rendszerben is. A felhalmozás érdeke azonban nem: a direkt gazdaságirányítási rendszerben a vállalati felhalmozás teljesen független volt a vállalati jövedelemtől, még akkor is, amikor a személyes - fogyasztói - érdeket a nyereséggel kapcsolatba hozta a gazdaságirányítási rendszer. Ez a nyereség-érdekeltségi rendszer nem tartalmazta a kettős érdeket, csak a fogyasztói érdek jelent meg, mint a jövedelem-érdekeltség, a felhalmozás érdeke nem kapott mozgásformát a nyeresőben, hanem az állami költségvetésben. Felhalmozáson itt természetesen csak eszköznövekedést értünk, hiszen éppen ez az értelmezés ültött konkrét formát az érdekeltség formájában is. A szervezetek kettős érdeke a direkt gazdaságirányítási rendszerben is jövedelemérdekeltség formát ültött: nem azért, mintha a szervezet felhalmozása döntő mértékben nem az állami költségvetésből származott volna - onnan származott az is, - de az állami szabályozás, ellentétben az állami vállalatokkal, a szervezeteket ugyyszólván kényszerítette arra, hogy jövedelmük egy részét ne fogyasszák el. A szervezetek bruttó jövedelmi érdekeltsége tehát sokkal inkább formája volt a felhalmozási érdeknek is, mint az állami vállalatok nettó jövedelmi érdekeltsége, mert a szervezeteknél egyáltalán függött a saját jövedelemtől is ezen érdek érvényesítése, míg az állami vállalatnál kapcsolatban sem volt vele. A gazdálkodó egységek beruházásai még a gazdasági mechanizmus reformja után is csak részben függenek saját nyereségükből keletkező fejlesztési alapjuktól, s igen nagy mértékben befolyásolják a központi alapokból megszerezhető erőforrások.

~~fordulnak.~~

Az a tény, hogy a vállalatok felhalmozási érdekeltsége nemcsak saját jóvedelmük, hanem a központi erőforrások felhasználásához is kapcsolódik, hatást gyakorol a vállalatok jóvedelemérdekeltségére is.

Az állami vállalatok jóvedelemérdekeltsége az iparban a nyereség tömegének növeléséhez kapcsolódik, amely - az egyéb módosító tényezőktől eltekintve - a vállalat kiadásainak és bevételeinek, az árbevételnek és a termelési költségnek a különbsége. Az érdekeltségi ráta tehát a klasszikus jóvedelemzési rátával $\frac{B}{C+V}$ azonos, azzal a különbséggel, hogy itt a termelési költség bizonyos tiszta jóvedelem-elemeket is tartalmaz. Van azonban egy másik különbség is.

Abban az esetben, ha az eszközbővítés költségei - a beruházások - nem a vállalatot terhelik, akkor a vállalati érdekeltség természetesen csak a folyó jóvedelemzési rátához, és nem a lekötött eszközökkel számított jóvedelemzési rátához kapcsolódik. Tiszta esetben, tehát ha minden beruházás vállalaton kívüli erőforrásból történik és a vállalat érdekeltsége a nyereséghez kapcsolódik, akkor a vállalati érdek csak a folyó költségek csökkentéséhez fűződik. /Azért is kellett bevezetni annak idején az eszközelekötési járulékot, mert a lekötött eszközök kihasználása nem volt megfelelő./

A felhalmozási érdekeltség vonatkozásában ez azzal a következménnyel jár, hogy - eltekintve attól, hogy a vállalatok eleve érdekeltek abban, hogy minél több központi fejlesztési forráshoz jussanak - olyan beruházási variációk megvalósításában érdekeltek, melyek elsősorban a folyó költségeket csökkentik; s mivel nem saját erőforrásból történik a beruházás finanszírozása, az egyszeri befektetés

költsége számukra másodlagos tényezővé válik.

Amennyiben a folyó- és a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi ráta mindig egybe esne, a vállalatok jüvedelemérdekelt-ségének a folyó jüvedelmezőségi rátára való redukálódása semmilyen következménnyel nem járna. Mivel azonban az alacsonyabb folyó ráfordításokkal működő befektetések egyszeri ráfordítási költsége rendszerint magasabb, mint a magasabb folyamatos ráfordítással üzemelő, az egyszeri és a folyamatos ráfordítások együttes hatókonyasága jelentősen eltérhet a folyó jüvedelmezőségi rátától.

A népgazdasági érdek azonban - a beruházási variációktól eltekintve is - a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi ráta alakulásához kapcsolódik. Ez jut kifejezésre a nyereség felosztását szabályozó mutatóban is:

$$p' = \frac{Hy}{E+Ug} :$$

A folyó- és a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi ráta azonban egyébként azonos feltételek között csakis abban az esetben eshet egybe, ha a befektetett tőke egy év alatt éppen egyszer térül meg. Ha a tőke egy év alatt nem térül meg, akkor természetesen a folyó jüvedelmezőségi ráta a magasabb, ha egyenél többször térül meg, akkor ^{pedig} a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi ráta ~~a magasabb.~~ 76/

76/ Marx: A tőke III. köt. 236-237 l.

Mivel a vállalatok éves szinten számítanak jüvedelmezőséget, függetlenül a megtérüléstől, egy adott vállalat számára - ha csupán a folyó jüvedelmezőségi rátában érdekelt - kifizetődő lehet egy adott befektetés akkor is, ha népgazdasági szinten nem az /éppen hosszú megtérülési idő esetén/; és fordítva: népgazdasági

szinten hatékony befektetés a vállalat számára kedvezőtlen lehet, mivel rontja a folyó jövedelmezőségi rátát /egy évnél hosszabb megtérülés esetén/.

Legáltalánosabban úgy fogalmazható meg, hogy: mivel a megtérülések számának növekedése a folyó jövedelmezőségi rátát nem feltétlenül javítja, a vállalatok olyan beruházásokban érdekeltek, amelyek az egy termelési periódus kapacitását és jövedelmezőségét növelik, és nem érdekeltek olyan beruházásokban, amelyek csak az éves kapacitást /a megtérülések számát/ növelik.

A saját erőből megvalósított beruházások esetében a vállalati érdek is az egyszeri- és a folyamatos ráfordítások együttes hatékonyságához fűződik. Kétségtelen, hogy a folyó jövedelmezőségi ráta, pontosabban a folyó költségek megtérülése mindig közvetlenül befolyásolja az adott gazdálkodó egység zavartalan újratermelését, hiszen ha a folyó költségek nem térülnek meg az adott termelési periódusban, az azonnal érezteti hatását a következő periódusban. Az állóeszközök esetében viszont csak azok elhasználódása, tehát hosszú idő, több termelési periódus lezajlása után jelentkezhetnek zavarok az újratermelés normális menetében. A lekötött eszközökkel számolt jövedelmezőségi ráta nem saját erőből történő beruházás esetén csak annyiban érdekli a vállalatot, hogy milyen hatást gyakorol folyó jövedelmezőségi rátájára; a jelenleg érdekelt-ségi rátának tekintett $\frac{N_y}{E+B_0}$ mutató alkalmazása a nyereség megosztásában is, éppen azt a célt szolgálja, hogy ellensúlyozza a vállalatok egyoldalú folyó jövedelmezőségi érdekeltségét, és ösztönözzön az eszközök kihasználására.

Jelenleg nálunk, összhangban a dinamikus szinttartás elvével a termelő szektorban az összes beruházásoknak kb. a fele központi forrású és döntésű, fele pedig vállalati beruházás.^{77/}

77/ Az elmúlt időszakban azonban nem valósult meg az a célkitűzés, hogy a beruházások a fejlődőképes vállalatoknál a dinamikus szinttartás mértékéig decentralizálásra kerüljenek. Az összes beruházásoknak kb. 60 %-a központi döntési volt - állapította meg az MSZEP 1972. november 14-15.-i határozata.

Visszont éppen ez a helyzet újabb ellentmondást teremtett. A saját erőből megvalósított beruházás - bár pótlást kellene, hogy szolgáljon - finanszírozása mégis döntő mértékben a nyereséből történik, ami a vállalatokat a szükséges cserék elhagyására, tehát kapacitás-bővítésre és nem rekonstrukcióra ösztönzi. Az amortizáció ugyanis semmiképpen sem lehet elegendő a pótlási szükséglet fedezésére egyrészt, mert 40 %-át az állam elvonja, másrészt pedig azért, mert az állóeszközök bruttó értékét a vállalatok tényleges beruházási költségen értékelik, folyamatos, érték helyesbítés nincs, a beruházások kivitelezésük költségei pedig még a korábbi merv, hatósági árrendszer mellett is folyamatosan emelkedtek. 78/

78/ Pekete Sándor: Hatékonyság és jövedelmezőség. /Pénzügyi Szemle; 1970/6./

A vállalat számára csak akkor gazdaságos a beruházás, ha általa növekszik az 1 főre jutó nyereség, s mivel az új eszközök rendszerint drágábbak a régiéknél, s a nullára leírt eszközök után pedig sem amortizációt, sem eszközelekötési járulékot nem kell fizetni 79/, a termelőeszközök cseréje nem biztos, hogy növeli a

79/ 1973 elejétől adó formájában elvonják a nyereségnek ezt a részét.

vállalati érdekeltség alapokat.

A "dinamikus szinttartás" fogalmából következik, hogy alapvetően pótlást jelent; tehát azt, hogy lényegében annyi beruházási erőforrás marad a vállalatnál, amellyel az egyszerű újratermelés biztosítására elegendő. S mivel az állam az amortizáció egy részét is elvonja, így az a furcsa helyzet áll elő, hogy a fejlesztési alapból /nyereség/ kell pótlást finanszírozni. Feltehetően ebből adódott, hogy 1970-ben a vállalati döntősi beruházások megoszlása a következő volt:^{80/}

Szinttartás	30 %
Fejlesztés	64 %
Nem-termelő beruh.	<u>6 %</u>
Összesen:	100 %

---

^{80/} Kuzli: Radnóti János: A szabályozó rendszer és az állóeszközök cseréje az extenzív-intenzív váltás időszakában. /Pénzügyi Szemle, 1971/1./

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében bizonyos mértékig más a helyzet. Nem azért, mintha a gazdasági mechanizmus alapkonstrukciója rájuk nem vonatkozna - hiszen itt is elvonja az állam a tiszta jövedelem jelentős részét, csak nem adóval, hanem az árrendszeren keresztül, s a beruházások jelentős része itt is állami támogatásból származik. A termelőszövetkezetek érdekeltisége mégis - még a direkt gazdaságirányítási rendszerben is - nem csupán a folyó-, hanem a leköltött eszközökkel szénitott jövedelmezőségi rátához is kapcsolódik.

Ez abból következik, hogy a szövetkezetek felhalmozásának egy része - ha csekély része is - mindig is saját erőből származott.

A jövedelemszabályozás rendje előírta számukra, hogy bruttó jövedelmük egy részét felhalmozzák - még abban az esetben is, ha a fogyasztás céljára visszamaradó rész nem biztosította a személyes jövedelmek megfelelő színvonalát. Ez a tény eredményezte azt, hogy a termelőszövetkezetek ^{felhalmozási} ~~jövedelemérdekeltsége~~ legalább a saját forrásu eszközük mértékéig kifejezésre jut a lekötött eszközökkel számított jövedelmszösségi rátában.

Ugy tűnik tehát, hogy a szövetkezetek felhalmozási érdekelt-sége a direkt gazdaságirányítási rendszerben, és az állami vállala-tok felhalmozási érdekelttsége az új gazdasági mechanizmusban a-lapjában véve azonos, s így jövedelemérdekeltségi rátájuk is nagy-mértékben hasonló. Azért csak hasonló és nem azonos, mivel a szü-vetkezetek jövedelemérdekeltsége a bruttó-, és nem a nettó jöve-delemhez fűződött, továbbá a tagok munkadíja nem számított terme-lési költségnek, így az érdekelttségi ráta nem a klasszikus jöve-delmezősségi rátával, hanem az eszközhatékonysági mutatóval - $\frac{V+M}{C}$ - esett egybe. Ebből viszont igen nagy valószínűséggel következtet-hetünk arra, hogy a termelőszövetkezeteknek az állami gazdaságo-kénál kedvezőbb eszközhatékonysági mutatója nemcsak a nem megfe-lelő alapellátottság következménye volt, hanem jelentős szerepe lehetett ebben a saját erőből való felhalmozás szükségessége és a bruttó jövedelmi érdekeltség következtében érdekeltségi rátaként funkcionáló eszközhatékonysági mutatónak is.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a termelőszövetkezetek fej-lődésük első szakaszában még akkor sem lettek volna érdekelték a beruházások eszközigényesebb változatainak a megvalósításában, ha történetesen saját erővel nem is kellett volna hozzájárulni, mivel a rendelkezésre álló és a foglalkoztatható munkaerő közöt-ti ellentmondás épp ellenkezőleg, arra ösztönözte őket, hogy halt-

munkát élőmunkával helyettesítsenek.

Az új gazdasági mechanizmusban módosult bizonyos mértékig a szövetkezetek érdekeltségi rátája és a felhalmozási érdekeltsége is. Az érdekeltségi ráta módosulása a szabályozó rendszer azon változásának következménye, hogy az állam most már nem a felhalmozás-fogyasztás arányát, hanem a fogyasztás színvonalát szabályozza, s a munkadíj is eleme a termelési költségnek. A szövetkezetek érdekeltségi rátája már nem a tiszta eszközhatékonysági mutató, hanem a $p^* = \frac{v+m}{c+v}$; ráta, amely összönös ugyan az eszközhatékonyság javítására, de már nem akárhogyan - a holtmunkának élőmunkával való helyettesítését korlátozza. A bruttó jövedelem mutatója önmagában véve különböz az élőmunka mennyiségének és hatékonyságának viszonyával szemben: javulása szempontjából teljesen mindegy, hogy melyik növekedett. Az eszközhatékonysági mutató, mint érdekeltségi ráta, kétségtelenül olyan termelési szerkezet kialakítására ösztönzött, amelynek eredményeként az élőmunka-felhasználás növekedett - az eszközök kapacitáskihasználása kedvezően alakult - de kedvezőtlenül alakult a tiszta jövedelem nagysága és aránya a bruttó jövedelemen belül, valamint a jövedelmezőség rátája.^{81/}

---

^{81/} Lásd: Ihrig Károly: A termelőszövetkezetek tagsűrűségének gazdasági következményei. Közgazdasági értekezések 11. /Akadémiai Kiadó, 1969. 1., valamint Vági Ferenc: Érdekeltség és jövedelmezőség a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságokban. /Közgazdasági Szemle, 1970/7./

Jelenleg azonban, amikor az érdekeltségi ráta nevezőjében nemcsak az eszközök értéke, hanem a munkadíj is szerepel, a szövetkezeteknek most már nem feltétlenül érdekük a bruttó jövedelem olyan növelése, amely holtmunkának élőmunkával való helyettesítése révén

érhető el.^{82/} Ez az érdekeltségi ráta ugyanis két önálló értelem-

^{82/} A munkadíjnak költségként való megjelenése természetesen főként a folyó érdekeltségi rátát ^{erint} befolyásolja, és kevésbé a lekötött eszközökkel számítottat. Viszont a tesz-ekre is áll az, hogy az újratermelés zavartalan menetét elsősorban a folyó költségek megtérülése befolyásolja.

mel bíró mutatóra bontható fel. Mégpedig:

$$p^* = \frac{v+m}{c+v} = \frac{v}{c+v} + \frac{m}{c+v} ;$$

Abban az esetben, ha a bruttó jövedelem azért növekszik, mert az élőmunka ráfordítás megnőtt, abszolút, illetve a holtmunkához képest /helyettesítés/ növekedni fog ugyan a bérhányad, /a felbontott kifejezés első tagja/, de csökkenni fog a jövedelmezőség /a második tag/.

Mivel a kettő összegének javulása a cél, a holtmunkának élőmunkával való helyettesítése csak addig lehet érdeke a szövetkezetnek, amíg a jövedelmezőség romlását a bérhányad növekedése tul-
kompenzálja.

Változott azonban a szövetkezetek felhalmozási érdekeltsége is. Először: a beruházási állami támogatás új rendje a saját erő nagyságától teszi függővé a megszerezhető állami támogatás mértékét /a beruházás értékének meghatározott %-a az állami támogatás/. Másodszor: megnövelte a szükséges saját erő abszolút és relatív nagyságát.

A felhalmozás szabályozásának módosulása - ti., hogy az állami hozzájárulás az összeg beruházás meghatározott %-a - azt eredményezi, hogy a saját erő mértéke határozza meg a megszerezhető állami támogatás mennyiségét. Ez viszont azt jelenti, hogy a szövetkezetek jövedelemérdekeltsége bár csak a saját erő mértékéig fu-

zódik a lekötött eszközökkel számított érdekeltségi, ~~j~~ jövedelmezőségi~~x~~ rátához, eszközigényes beruházási variáció választásában /ha van választási lehetőség/ az állami támogatás mértékéig sem érdekeltek. /A beruházási összeg növekedése a szükséges saját erő mértékét is növeli./ A beruházások állami támogatásának ez a formája tehát mint minden beruházási állami támogatás - amelyet nem visszatértes formában nyújtottak - azt eredményezi, hogy a gazdálkodó egységek csak saját erőforrásaik mértékéig érdekeltek a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában, viszont nem össztűnő eszközigenyesebb beruházási variációk választására. /Ha az állami támogatást más feltételhez nem kötik!/ Ez igen jelentős egy olyan gazdasági ágban, ahol az eszközigenyesség technikai-gazdasági tényezők következtében amúgy is erőteljesen növekvő tendenciát mutat. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdaságban a lekötött eszközökkel számított és a folyó jövedelmezőségi ráta eltérését nemcsak az állóeszközök nagy súlya és hosszú megtérülési ideje eredményezi, ~~mivel~~ ~~ha~~ csak forgóeszközökkel számolnánk~~x~~ a két rátát, akkor is különböző lenne^{ek} azért, mert a termelési periódus átlagosan hosszabb, mint egy év. Az átlagos termelési periódus hosszát durván úgy közelíthetjük meg, ha az éves forgóeszközállományt összehasonlítjuk az amortizációval csökkentett éves anyagköltséghez. Mivel a forgóeszközállomány jóval magasabb, mint az anyagköltség - 1,4-1,6-szor magasabb - a lekötött eszközökkel és a folyó költségekkel számolt jövedelmezőségi ráta eltérése csak a forgóeszközökre vonatkoztatva is fennáll. A forgóeszközök finanszírozása a szövetkezetek esetében teljes egészében saját erőből /ide értve a hitelt is/ történik, így egyéb tényezőktől tekintve sem áll fenn annak veszélye, hogy az optimális arányoknál magasabb ráfordítások alkalmazásában váljanak érdekeltté.

Az elhasználódott eszközök jövedelemből való pótlásának szük-

edősebbé a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben sokkal előbb és határozottabb formában nyilvánul meg, mint az állami szektorban. 1956 előtt nem is képeztek amortizációt a szövetkezetek, így a pótlást szolgáló beruházások forrása csak a jövedelem /és az állami támogatás/ lehetett. 1956-67 óta képeznek ugyan amortizációt, de csak az eszközök értékének az állami támogatással csökkentett része után, s így nem is termelődik újra a teljes eszközállomány. Tulajdonképpen nagyon hasonló a helyzet az állami vállalatokéval: a különbség az, hogy míg az állami vállalatok esetében az állam elvonja az amortizáció 40 %-át, a szövetkezetek esetében viszont nem kifizedik amortizáció az eszközök cca 1/3-a után. E tényből nemcsak az következik, hogy a termelőszövetkezetek egyszerű újratermelése is állami támogatást igényel /tehát az állami támogatás szükségessége is bővített módon termelődik újra/, hanem az is, hogy hasonlóan az állami vállalatokhoz, álláseszközeik fizikai használhatóságuk vége felé határozottan való kihasználásban érdekeltek.

A felhalmozáshoz szükséges saját erő abszolút és relatív nagyságának növekedése következtében a termelőszövetkezetek semmiképpen sem lehetnek érdekeltek érdekeltségi rátájuk $\frac{v+m}{c+v}$ oly módon való javításában, hogy közben jövedelmezőségi rátájuk $\frac{m}{c+v}$ romolják. Ebből viszont egyenesen következik, hogy a munka termelékenységé az a döntő tényező, amely a korábbinál jóval nagyobb szerepet kap a jövedelem - mindkét formájának - növelésében.

Első megközelítésre úgy tűnhet, hogy addig, amíg a lektett eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában való érdekeltség erőteliesebben ösztönöz az eszközhasználat javítására, mint a folyó jövedelmezőségi rátában való érdekeltség; a nettó jövedelmezőségi rátában való érdekeltség viszont erőteliesebben ösztönöz az élőmunka termelékenységének növelésére, mint a bruttó jövedelmi érdekelt- ség.

Bizonyos jelenségek csouban erre utalnak, hogy a munkatermelékenység alakulása nem a vállalatok jövedelme érdekelt-

ségi formával /de még rátával sem/, hanem a személyes jövedelmek, a munkadíjazás - vagy ha úgy tetszik - a nettó termelési érték megosztásának módjával, formájával mutat korrelációt.

és a termelőszövetkezetek netto termelési értéke

As állami gazdaságok mutatóinak $\frac{V+M}{\text{munkanap}}$ alakulása rendkívül érdekes képet mutat. /Lásd a 12 sz. táblázatot/ a ~~oldalon~~.

1968-ig az 1 munkanapra jutó nettó termelési érték /folyó és változatlan áron egyaránt/ a termelőszövetkezetekben abszolút értékben magasabb volt, mint az állami gazdaságokban, 1968-ban lényegében azonos volt a két szektorban, azóta viszont magasabb az állami gazdaságokban, mint a termelőszövetkezetekben. Figyelembe véve, hogy az állami gazdaságok eszközellátottsága jóval magasabb

12 sz. táblázat

As 1 munkanapra jutó nettó termelés alakulása a mezőgazdaságban

/Ft/munkanap/

Év	Állami gazdaság		Termelőszövetkezet /közös/	
	1 napra jutó nettó term. érték folyó áron	1 napra jutó nettó term. érték 1968-as áron	1 napra jutó nettó term. érték folyó áron	1 napra jutó nettó term. érték 1968-as áron
1964	41,76	72,70	59,43	93,02
1965	55,54	69,60	68,22	91,72
1966	71,00	62,49	85,43	101,35
1967	74,15	70,98	83,79	100,21
1968	93,21	93,92	98,43	97,72
1969	119,10	117,82	110,11	108,30
1970	114,32	76,70	78,23	73,46
1971	156,64	91,10	110,13	95,96

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1968/1.,2.; 1972/1.,2.

szintvonalú volt, mint a szövetkezeteké, úgy tűnik termelékenységi mutatójuk csakis azért lehetett alacsonyabb 1968 előtt, mert

az árrendszer erősebben sújtotta az állami gazdaságokat, mint a szövetkezeteket. /Annál is inkább, mivel ugyanakkor a bruttó termelési mutató - a $\frac{C+V+M}{\text{munkanap}}$ - akkor is az állami gazdaságokban volt magasabb./ Talán meg is elégedhetnénk ezzel a válasszal, ha a tendencia 1968 után nem fordulna meg. Így azonban - az árrendszer jelentős szerepének elismerése mellett - fel kell vetnünk annak a lehetőségét is, hogy más, a szabályozó rendszer változása következtében megváltozott tényezők hatása is közrejátszott. Az ölmunka mennyiségének /munkanap/ alakulása is erre utal. Az állami gazdaságokban, bár folyamatosan csökkent a teljesített munkanapok száma, a csökkenés üteme 1968 után gyorsult fel. A termelészövetkezetekben viszont a mechanizmusreform után a korábbi időszakokkal ellentétben nem csökkent, hanem egyenesen növekedett a teljesített munkanapok száma, és csak 1970-ben kezdett ismét csökkenni, de még 1971-ben is magasabb volt, mint 1967-ben.

13 sz. táblázat

A teljesített munkanapok alakulása a mezőgazdaságban társadalmi szektorok szerint

<u>Évek</u>	<u>Állami gazdaság 1964 = 100%</u>	<u>Termelészövetkezet 1964 = 100%</u>
1964	100,0	100,0
1965	95,4	97,5
1966	94,6	94,0
1967	92,0	95,3
1968	84,1	102,2
1969	80,6	107,2
1970	78,4	102,4
1971	75,7	101,0

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1963/1. és 1972/1.

Ha ezeket a tényeket összevetjük a bér-, illetve a jövedelem-szabályozó rendszer változásaival, szoros összefüggést tapasztalunk a személyes jövedelem szabályozásának módja és a munkatermelékenység alakulása között.

Az állami gazdaságokban 1968 előtt az átlagbér szabályozás rendszere volt érvényben, amely az iparban tudvalevőleg létszámhigításra ösztönzi a vállalatokat. A mezőgazdaságban, az ágazat jellegéből adódóan létszámnöveledést nem eredményezhetett, de feltétlenül lassította az élömunka csökkenésének ütemét. 1968-ban viszont az állami gazdaságokban a bértömegszabályozás lépett életbe, a feltehetően ennek tudható be az élömunka mennyiségének gyorsabb ütemű csökkenése. /Az 1971-es szabályozásmódosítás kombinálja a kétféle módszert, /~~ennek hatása azonban majd csak a későbbiek során lesz mérhető.~~/

A termelőszövetkezetekben a mechanizmusreform előtt a személyi jövedelem növekedése közvetlenül a bruttó jövedelem növekedésétől függött, amely a leghatékonyabb ösztönző az egyéni munkatermelékenység növelésére, ^{erre} ~~erre~~ a szövetkezeteknek nem elsősorban a termelőkenység növelése, hanem a tagok közös munkában való érdekelttségének fokozása érdekében volt szükségük. Az 1963-ban bevezetett új rendszer már a személyes jövedelemnek színvonalát szabályozza hasonló módon, mint az iparban, de itt nem létszámhigításra, hanem munkanaphigításra ösztönöz. (Lásd bővebben az V. fejezetben)

Magyon valószínű tehát, hogy a munkatermelékenység eltérő alakulása nem kis mértékben a jövedelem-szabályozás eltérő módjának tudható be.

Nem az a döntő tehát, hogy a jövedelemérdekeltség a nettó-, vagy a bruttó jövedelemhez kapcsolódik, hiszen a gazdálkodó egység érdeke mindenképpen kettős /felhalmozás - fogyasztás/, hanem az, hogy milyen módon történik a bruttó jövedelem megosztásának

szabályozása.

Összefoglalva az előzőeket, a következőket állapíthatjuk meg.

Elsősor: a gazdaságirányítási rendszerünk alapkonstrukciója az, amely erősíti azt a látszatot, hogy a szocializmusban a felhalmozás csak eszközbővítést jelent. Teszi ezt azért, hogy az eszközfelhalmozást részben vagy egészben központi, állami funkcióként kezeli, a munkaadóval /és a bérallappal/ való gazdálkodást pedig teljes egészében vállalati funkcióként.

Másodsor: a gazdálkodó egységek érdeke - szocialista tulajdonban lévén - egyenként fiződik termelő alapjaik bővítéséhez és dolgozók személyes fogyasztásának növeléséhez. A gazdaságirányítási rendszer alapkonstrukciója következtében azonban ez a kettős érdek nem azonos módon realizálódik. Addig, amíg a fogyasztói érdek mindig jüvedelemérdekeltség formát ölt /ha nem is teljes egészében/, az eszközbővítés érdeke nem, vagy csak részben jelenik meg jüvedelemérdekeltség formájában.

Harmadsor: ha a felhalmozási érdek nem, vagy csak részben kap mozgásformát a jüvedelemérdekeltségben, akkor megváltoztatja a jüvedelemérdekeltség formáját is; ebben az esetben a gazdálkodó egységek jüvedelemérdekeltsége a folyó jüvedelmezőségi rátához kapcsolódik, és csak a saját jüvedelmükből finanszírozott eszközök mértékéig érdekeltek a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi rátában.

Negyedsor: amennyiben a felhalmozási érdek nem a jüvedelemérdekeltségben, vagy nemcsak abban /hanem állami költségvetés/ nyer mozgásformát, akkor viszazhat az eszközhatékonyság alakulására. Az idegen forrásból való felhalmozás lehetősége a vállalatokat az eszközök mennyiségi növelésére ösztönzi, s azok hatékonysága csak a folyó jüvedelmezőségi rátára gyakorolt hatása szempontjából korlátozza a vállalatot. Eszközigényesebb fejlődés-

tési variációkban és a pótlásra szolgáló saját források bővítésre való felhasználására szertőz. Ezt a hatást részben ellensúlyozhatja az állami támogatás vízterhes formája, vagy annak függősege a saját erő mértékétől.

Ötödésör: a munkatermelékenység alakulására nem a jövedelem-érdekeltség formája /nettó- vagy bruttó jövedelem/ gyakorol hatást, hanem a személyes jövedelmek szabályozásának módja.

Végül is tehát a felhalmozás és a jövedelmesség kapcsolata a mikrogazdaság szintjén is érvényesül, csak sokkal bonyolultabban, mint nép gazdasági szinten.

IV. Fejezet

ÁRTERMELÉS ÉS ÚJRA TERMELÉS AZ ÉRTELMEZÉSBEN

Ártermelés viszonyai között az újratermelés zavartalanul-
nak alapvető feltétele, hogy a termelőegységek ráfordítási megtér-
üljenek, azaz termékeik realizálhatók legyenek, méghez-
térülnek megfelelő áron. Termelés általában véve nem létezik,
a konkrét termelési folyamat mindig termelő egységekben folyik.
Igy az újratermelés egyenlőségének szerves része a termelő egységek,
vállalatok zavartalan tevékenysége, folyamatos termelés, azaz rá-
fordítások megtérülése. A ráfordítások megtérülése azonban vállala-
lati szinten olyan problémákat is felvet, amelyek népgazdasági szin-
ten nem, vagy nem így jelentkeznek. A megtermelt és realizált áruk-
ban lévő új értékek ugyanis népgazdasági szinten feltétlenül jüvede-
lelneként jelentkeznek valahol: vagy a termelés helyén, vagy másutt,
ahol felhasználják. Üzemességében nézve, népgazdasági szinten csak
akkor nem törül meg a ráfordítás, ha az ár nem realizálható.
Amennyiben realizálják, a ráfordítás népgazdasági szinten akkor is
megtérül, ha értéke alatt kelt el; a különbség az, hogy a felhasz-
náló számára jelentett jüvedeleltöbbletet. A termelő számára azon-
ban egyáltalán nem mindegy, hogy ő, vagy más realizálja-e az általa
megtermelt új értéket, vagy annak egy részét. Másrészt fogalmazva
ez annyit jelent, hogy a csere egyenlőségének követelménye nem más,
mint a jüvedelmek /az ár tulajdonosok jüvedelmeinek/ egyenlőségének
realizálása.

A jüvedelmek egyenlősége azonban a termelő adójának függvényé-
ben változik. A kisáratermelő számára akkor érvényesül az egyenlő
jüvedelmesség elve, ha a csere az értékek, azaz a folyó ráfordi-

tásoknak megfelelő áron bonyolódik. Egyrészt, mert a lekötött eszközök nagysága jelentéktelen, másrészt pedig maga dolgozik, számára tehát ráfordított munkájának megtérülése esetén érvényesül az egyenlőség elve. Az érték módosulása termelési árrá a klasszikus kapitalizmusban éppen ezért következett be, mert a tőkésnek egyenlősége az egyenlő tőkéért egyenlő haszon elve alapján valósulhat meg. /Természetesen a másik oldal sem hanyagolható el: ennek nemcsak az az oka, hogy ~~sem~~ a tőke ^{mel} dolgozik, hanem az is, hogy a lekötött eszközök súlya és szerepe jelentős./

Az egyenlő csere és az egyenlő jövedelem tehát nem abszolút fogalom: a termelési viszonyoknak /az elcsajátítási viszonyoknak/ megfelelően változik az egyenlőség mércéje és érvényesülési módja.

Marx termelési ár-elméletéből világosan következik, hogy a különböző ágazatok egyenlőtlen értéktermelése önmagában nem eredményez egyenlőtlen jövedelmeket. A tulajdonviszonyoknak megfelelő mechanizmus /tőkeáramlás, piaci mechanizmus/ révén a jövedelmek kiegyenlítődnek. A jövedelmek kiegyenlítődése pedig a cserearányokat /árcentrum/ is megváltoztatja.

A társadalmilag szükséges ráfordítás így egyenlőtlen helyzetbe hozza a különböző módon termelőket, esetleg akkor is, ha a kereslet-kínálat ^{egyensúlya} illetve a népgazdasági egyensúly fennáll.

Minden egyenlőség tartalmaz ugyanis egyenlőtlenséget is. Az ártermelők egyenlősége sem jelent minden termelő számára egyenlőséget, még a klasszikus szabadverseny esetén sem. A "tiszt" verseny következtében, az iparágon belüli konkurrencia eredményeképpen az árak centruma az átlagos ráfordítás, s ennek alapján megy végbe az egyenlőtlen csere. Monopólium esetén persze más a helyzet: a monopólium kikényszerítheti, hogy az árcentrum ne az átlagráfordítás, hanem a határaráfordítás legyen. Pl. a mezőgazda-

ságban a klasszikus bérleti rendszer idején. Bármelyik ráfordítás is legyen azonban a csere alapja, az egyenlőség mellett egyenlőtlenséget is tartalmaz.

Az első esetben csak azok az árutulajdonosok realizálnak átlagos jövedelmet /azok egyenlők/, akik maguk is átlagos ráfordítással termeltek, de mivel átlagról van szó biztos, hogy vannak, akik ennél többet és vannak, akik kevesebbet realizálnak /tehát nem egyenlők/.

A második eset ettől abban különbözik, hogy a nem egyenlők között csak olyanok vannak, akik többet realizálnak, mint az egyenlők.

Az egyenlőtlen jövedelmezőség azonban nem mond ellent az egyenlő csere követelményének. Még a második esetben sem, ahol pedig nyilvánvalóan egyenlőtlen ráfordítások cserélődtek és nem ágazaton belül, hanem ágazatok között. Az egyenlő csere, a jövedelmek egyenlősége ugyanis csak egyenlő helyzetben lévő árutulajdonosokra vonatkozik. A nem egyenlők között szükségképpen egyenlőtlen csere megy végbe. A monopóliumhelyzet pedig éppen előnyös helyzetet jelent az átlaggal, a többivel szemben.

Mi történik azonban akkor, ha a monopólium nem kivétel, hanem általánosság válik?

A klasszikus földjáraadás keletkezése olyan viszonyokat feltételez, amikor az iparra nem jellemző a monopólium, a monopóliumhelyzet kivétel. Azóta azonban megváltoztak a feltételek: a kapitalizmusra már elég hosszú ideje általában a monopólium a jellemző. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az értéktörvény érvényesülése is megváltozott. 83/

83/ A monopóliumra vonatkozó vizsgálatok meghaladják e ^{korul-} ~~előz-~~ ^{Woy} ~~zat~~ kereteit. Vizsgálatunk szempontjából azonban ez nem is szükséges, elegendő annyi, hogy a monopóliumnak lehetősége van arra,

hogy az árakat eltérítse az átlagos ráfordítástól.

A mezőgazdaság vonatkozásában ez azzal a következménnyel járt, hogy megszűnt a kivételes helyzete: monopólium került szembe monopóliummal. Az ipar és a mezőgazdaság közötti egyenlőtlen csere tehát kiegyenlíthetett volna.

A gyakorlatban azonban nem kiegyenlítődésről van szó, hanem a helyzet megfordulásáról. A mezőgazdasági árszínvonal "nyomott"-voltage, az ipari-mezőgazdasági árak, illetve jüvedelmek diszparitása - a mezőgazdaság rovására - közhelynek számít a közgazdasági irodalomban, nemcsak a tőkés, hanem a szocialista országokban is.

Tőkés országokra vonatkoztatva a legtöbb közgazdász a kedvezőtlen termelői áralakulás okát a mezőgazdaságon kívüli - főleg a felvásárló - monopóliumok kialakulásával, valamint a kisárutermelés nagy súlyával, annak sajátos vonásaival /szétszórttság, szervezetlenség, elmaradott kisüzemi technika, stb./ magyarázzák.^{84/}

^{84/} Lásd: Burger Kálmán: A mezőgazdaság eszközigényessége az és az áralakulás. Társadalmi Szemle, 1969/9.

A mezőgazdasági termelő, mint árutulajdonos - még a gazdálkodás tárgyának monopóliuma esetén is - csak akkor léphet fel egyenlőként más monopólistával szemben, ha maga is tőkés. Az ágazatok közötti csere viszonylatában ez azt jelenti, hogy egyenlő csere a mezőgazdaság és az ipar között csak akkor mehetne végbe, ha a mezőgazdasági termékek kínálatának zömét tőkés módon termelő nagyüzemi gazdaságok adnák.

A mezőgazdaság tőkés fejlődésének különböző utjait szokás megkülönböztetni: porosz-utas, amerikai-utas, francia-utas, stb., de ami a végeredményt illeti: sehol sem vált általánossá, kizárólagos-

sá a tőkés módon való termelés, a Nyugat-Európában éppen nem.^{85/}

85/ Lásd: Forgács Katalin: A tőkés agrárfejlődés dilemmája. LTA. Közgazdaságtudományi Intézet, 1971. Kézirat.

Kétségtelen, hogy a földtulajdoni viszonyoknak jelentős szerepe volt a mezőgazdasági termelés fejlődésében, de nem foghatjuk fel kizárólag feltételként: ma már eredmény is. És éppen ez az elgondolkasztató: amennyiben a tőke nem hajtotta uralma alá a mezőgazdaságot,^{86/} akkor az nem is volt jövedelmező számára, illetve mindig kedvezőtlenebb befektetési terület maradt más lehetőségek mellett. Vajjon miért?

86/ Tulajdonképpen a tőke mindig "kívülről jön". A tőkés ipar kifejlődése sem egyszerűen a kisáru-termelők differenciálódásának eredménye, mert az rendkívül hosszadalmas folyamat lett volna. Ezt a folyamatot a gyarmatok kirablása révén ^{duzzadt} fellépett kereskedelmi tőke behatolása gyorsította fel.

---

1. A monopólium és a mezőgazdaság

A tőkés módon való termelés feltétele, hogy a befektetett tőke megnövekedve térjen vissza forgási folyamatából. Dinamikájában szemlélve pedig: a megnövekedett tőke megnövekedett haszonnal térüljön meg. A mezőgazdaságban azonban több szempontból korlátozott a tőke növekedése és a jövedelmezőség növelése is.

Adott technikai színvonal mellett a befektetett tőke növelése a mezőgazdaságban korlátozottabb, mint az iparban. Az iparban ugyanis a befektetések növelésének nem szab határt a csökkenő hozadék: a befektetések növekedése nem borítja fel a termelési té-

nyezők optimális arányát. A mezőgazdaságban azonban, ha nincs szabad földterület, ha az üzemek földterületének kiterjesztése korlátozott, adott technikai színvonalon a befektetések sem növelhetők korlátlanul.

A föld magántulajdon, illetve áru volta következtében a mezőgazdasági termelés - bérleti rendszer nélkül - eleve rendkívül tőkeigényes tevékenység. Nemcsak a technikai eszközöket kell megvásárolni, mint az iparban, hanem a földet is; a földvásárlásra fordított tőke pedig még alacsony szerves összetétel esetén is igen lassan térül meg.

A termelés technikai színvonalának fejlesztése bérleti rendszer esetén korlátozott, mert a bérlet nem érdekelt olyan befektetésekben, amelyek nem vonhatók ki a bérleti szerződés lejártát után.

A termelés hatékonyságának növelése a mezőgazdaságban korlátozottabb, mint az iparban. A mezőgazdaságban hosszú a termelési periódus, és nehezen csökkenthető; a mezőgazdaság nem produkál új terméket /használati értéket/; a befektetett eszközöknek más csoportjai azok, amelyek az élőmunka hatékonyságát, és más csoportjai azok, amelyek a területi termelékenységét növelik. Tehát nemcsak lassabb a tőke megtérülése, hanem tőkeigényesebb a termelés, mint az iparban. Kivételes termelékenységet itt csak a jobb minőségű föld és a hatékonyabb eszközök alkalmazása eredményezhet.

Adott árszínvonal /és kereslet/ mellett azonban csak azok a földek vonhatók tőkés művelés alá, amelyeken a tőkés módon eszközölt ráfordítások megtérülnek, még hozzá átlagprofittal. /A bérleti díj a tőkés számára költség./ Ha az ár nem téríti meg egy adott föld ráfordításait, azt nem is fogják tőkés módon megművelni. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy egyáltalán nem művelik

neg. Úince kizárva, hogy az összes földet tekintve átlagos minőségű föld, a tőkés termelő számára a határföld: a legrosszabb minőségű, amíg még érdemes megművelni. Ha az árszínvonal eszik, vagy ha változatlan árszínvonal mellett a termelő költségei növekednek, akkor egyre jobb minőségű földek válnak a tőkés művelés számára a legrosszabb földé.

A mezőgazdaság ezen sajátosságai akadályozták a tőke szabad
termelés általánosodását. A bérleti rendszer a kivétel volt
 éppen a stagnáló technika tette lehetővé, a földmagántulajdon mo-
 nopóliuma és a gyorsított városiasodás,^{37/} valamint az, hogy a

^{37/} A piac (bővülő szempontjából) - természetesen a mezőgazda-
 sági termékek piacának - városiasodásának - van döntő jelentősége,
 nem pusztán a mezőgazdasági kistermelők munkásságának. Az
 összekereslet nemcsak azért nőtt gyorsabban az összefogyasztásnál,
 mert a mezőgazdasági kistermelők elősegényedések következtében
 ipari munkássá váltak, hanem azért is, mert a falusi "kötleki"
 kisiparosok is a városba szünlöttek, ha tönkrementek. /A falusi
 lakosság kötlakosságát még ma sem kell különösképpen bizonyítani:
 bármely fő foglalkozás mellett megtalálható a mezőgazdaság tevé-
 kenység is./

technikai fejlődés jellege az iparban sem volt tőke megtakarító
jellegű.

A földmagántulajdon monopóliuma - akár van három szereplő,
 akár nincs - a gazdálkodás tárgyára vonatkozó monopólium és nem
a piacra; a termék szempontjából csak addig jelent egy meghatáro-
 zott piacon monopóliumot, amíg más tényezők - pl. a szállítás tö-
 kötetlensége - ezt lehetővé teszik. A földmagántulajdon monopóli-
 uma tehát azért is volt feltétele a tőke bérleti rendszernek,

mert a technikai stagnálás irányába hatott, aminek következtében legfeljebb a csökkenő hozadék rontotta a tőkeefficienciát és a jövedelmezőséget; de csak az egyik termelői tényezőt kellett tőkével helyettesíteni /a földet/, a másikat /a munkaerőt/ nem, s így a tőke jövedelmezősége konstans maradt mindaddig, míg a piac ezt lehetővé tette. 63/

63/ A mezőgazdasági termékek piacán döntő változást hozott a szállítás fejlődése. Az amerikai gabona megjelenése az európai piacon sok mezőgazdasági üzemet szorított ki a konkurenciából.

Akkor is azonban csak a földterület egy részén - feltehetően a jobb minőségű földeken - alakultak ki tőkés nagyüzemek, végig jelentős kisparaszti gazdaságok tömege mellett. "Igazi" tőkés mezőgazdasági nagyüzemek csak a gyarmatokon fejlődtek ki, ahol a szabad, vagy olcsó földterület, a rendkívül olcsó munkaerő, stb. jövedelmezővé tette a termelőt. Tehát ott, ahol a földet nem kellett tőkével helyettesíteni, legfeljebb a munkaerőt. A munkaerő helyettesítése viszont növeli a jövedelmezőséget. Bár ezek nem tőkés jellegűek eredetileg, hiszen kezdetben sokkal inkább hasonlítottak a rabszolga termelésre, éppen az alacsony technikai színvonal következtében. /Hozzá kell még tennünk azt is, hogy ezeken az elmaradott területeken is csak egyes termékekre specializálódtak a nagyüzemek, még hozzá nyilván olyanokra, amelyek nagyüzemi termelése alacsony technikai színvonalon is megoldható, és a termék - szállítható. Az USA mezőgazdasága is a gyarmati mezőgazdaságból fejlődött ki. Eltérő vonásai abból származnak, hogy ott a tőkés termelést nem a feudalizmus, hanem az újkori rabszolgaság előzte meg. /Sőt a függetlenség elnyerése után, csaknem 100 évvel később, az 1860-as években törölték el a rabszolgaságot!/

Európában pedig a kis- és középüzemek gazdálkodása vált általánossá a mezőgazdaságban. Ami viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem kerültek a tőke fennhatósága alá.

A tőke tulajdonképpen gyarmatosította a mezőgazdaságot:

egyáltalán nem véletlen, hogy a bórleti rendszer háttérbe szorítása /a tőkés bórleté/ az imperializmus korára esik.^{89/} Igaz, hogy

---

^{89/} Ezzel egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy Kautskynak igaza volt az imperializmus lényegének megítélésében, csupán azt, hogy ez is velejárója volt. /Agrárterületek szerzésére irányuló politika./

---

akkorra már az egyéni tőkék növekedése, és az ipari eszközelettség színvonala már lehetővé, és esetleg kifizetődővé tette volna a földvédelmi, de akkorra már az ipari fejlődés üteme^{is} felgyorsult, és a gyarmatok - és egyéb tengerentúli területek - mezőgazdaságával szemben az európai mezőgazdaság nem volt versenyképes. A tőkés mezőgazdasági nagyüzemek kifejlődése tehát megtörtént, de nem Európában. ^{90/} Tulajdonképpen az Egyesült Államok mezőgazdaságának tőkés formáját sem lehet az ipari nagyüzemekhez mérni: azokhoz képest

---

^{90/} Ezzel egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy a gyarmatok mezőgazdasága alakult át tőkés nagyüzemi mezőgazdasággá. Erről szó sincs. Csupán annyit állítok, hogy Európával szemben a gyarmati országokban létrejöttek tőkés nagyüzemek a mezőgazdaságban.

---

kis-, vagy középüzemnek tekinthetők. A farmok átlagos földterülete 150 hektár, és a 400 hektár, vagy annál nagyobb területű gazdaságok az összes gazdaságoknak 4 %-át sem tették ki 1965-ben. /Összehasonlításképpen: a mi szövetkezeteink átlagos közös földterülete

3333 kh, ami nem egészen 2000 hektárnak felel meg./

A monopólium általánossá válása megváltoztatta a mezőgazdaság és az ipar, illetve egyéb ágazatok viszonyát. Ha a mezőgazdaságban általános lett volna a saját művelésen alapuló tőkés nagyüzemi gazdálkodás, a változás feltehetően nem járt volna súlyosabb következményekkel a mezőgazdaság fejlődésére.^{91/}

---

^{91/} Amennyiben a saját művelés általános lett volna, a monopólium általánossá válása nem vetette volna vissza a mezőgazdaság tőkés módon való fejlődését. Erre példa az USA mezőgazdasága.

A mezőgazdasági tőkés bérlő - még a legjobb földön is - csak átlagprofitra tehet⁹² szert, mivel a különbözeti jövedelmet járadék formájában a földtulajdonosnak fizette. A bérlő profitját viszont az ipari átlagprofit szabályozta. Az ipar monopolizálása esetén azonban az átlagprofit klasszikus kategóriája nem értelmezhető. A monopolisták az elméleti átlagprofitnál magasabb profitot realizálnak, a monopóliumon kívüliek pedig kevesebbet. Mivel a mezőgazdaságban a tőkés és a földtulajdonos adott értéktöbbleten osztódik az ipari profithoz való igazodás, vagy a járadékot /monopól-profit/, vagy a bérlő hasznát /monopóliumon kívüliek profitja/ tünteti fel. A monopólium általánossá válása a bérleti rendszer feltételeit megegyeztetette. A földmagántulajdon monopóliuma azonban továbbra is akadályozta azt, hogy a mezőgazdaságba tőke áramoljon: a földvásárlás rendkívül lassu megtérülésű befektetés. A földtulajdonos pedig feltehetően azért adta bérbe eddig is a földjét, mert nem volt tőkéje. A mezőgazdasági fejlődés most már a saját művelés útján volt járható. Az ár- és jövedelemviszonyokra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaságban - tőkés viszonyok között - nem is termelődnek meg a nagyüzemi termelésre való áttérés felté-

telei, s így az kívülről jövő tőke nélkül nem is lehetséges.

Az európai mezőgazdaság kioparaszti, kiotörés szinten fejlődött tovább, s mivel rákényszerült a technikai fejlesztésre, árványra jutottak ezek a sajátos vonások, amelyek alkalmatlanná tették a nagytőke módon való gazdálkodásra. A klasszikus kapitalizmus viszonyainak fennmaradása a mezőgazdaságban, és az egész nemzetgazdaság átalakulása monopolista, illetve állammonopolista kapitalizmussá különleges helyzetet teremtett, a mezőgazdaság további fejlődése számára.

Mivel a technikai fejlődés olyan körülmények között megy végbe, amikor a tulajdonosok száma viszonylag lassan csökken - s az állami támogatás kialakult rendszere is lassítja ezt a folyamatot - a mezőgazdaság monopolizálódása elképzelhetetlen. Léteznek ugyan horizontális szervezetek a tőkés mezőgazdaságban, sokkal jellemzőbb azonban a monopóliumok kívülről való behatolása: a vertikális integráció.

Ezért hasonlít ez - bár egészen más színvonalon és körülmények között - a kereskedelmi tőke behatolására az iparba: az eredeti tőkefelhalmozás korában. Az, hogy ennek a folyamatnak az eredménye mi lesz, az elég sok tényezőtől függ. Zennünket azonban nem a tőkés, hanem a szocialista mezőgazdaság jövője érdekel.

A szocialista országok vonatkozásában másként vetődik fel a jüvedelmek és áruk paritásának kérdése.

Egyfelől, a szocialista országok mezőgazdasága - a természeti tényezőkkel és általában az árutermeléssel kapcsolatos azonosságok mellett - abban különbözik a tőkés Európa mezőgazdaságától, hogy a szocialista átszervezéssel létrejöttek a valóságosan nyugizani termelés keretei, a szocialista termelési viszonyok talaján. Sőt, a fejlesztőkérdés forrásai is biztosítottak az állami támogatás révén. Ennek ellenére az ipar és mezőgazdaság közötti ár- és jüvede-

lendisziparitás itt is fennáll. Különböző számítások alapján eltérő mértékű és arányú jövedelem- és árdisziparitást mutatnak ki, de az eltérő vélemények abban megegyeznek, hogy van disziparitás.

Az ágazati kapcsolatok mérlege alapján kiszámított eszmei áraknál a mezőgazdasági tényárak 1965-ben 32 %-kal /értéktípusú ár/, ill. 27 %-kal /termelői ár típusú ár/ voltak alacsonyabbak; az ipari árak /építőipar nélkül/ pedig 16 %-kal /érték típus/, illetve 17 %-kal /termelői ár típus/ magasabbak az eszmei áraknál.^{92/} A mező-

---

^{92/} Forrás: Glattfelder-Mitóffy: Az ártípusszámítások tapasztalatai és irányai. Közgazdasági Szemle, 1970/11.

---

gazdaság jövedelmezőségi mutatója pedig valamennyi ágazat közül a legkisebb, a népgazdasági átlagnak csak 39,7 %-át éri el.^{93/}

---

^{93/} Juhász Jánosné-Sulyák János: A mezőgazdaság helyzete a tényleges és a társadalmi tisztta jövedelmet réfordításokkal arányosan tartalmazó árrendszerben. Gazdálkodás, 1971/9.

Általánosnak mondható az a vélemény, hogy 1968 után az ár- és jövedelemdisziparitás azonban a megelőző időszakokkal nem romlott, legfeljebb stagnált.^{94/} Érdekes azonban, hogy eltérő módon ítúlik

---

^{94/} Hornok Béla: A mezőgazdasági árszínvonal és árarányok változásának időszori kérdései. Pénzügyi Szemle, 1973/9.

---

meg az ipari és mezőgazdasági termékek tul-, illetve aláértékelt-ségének alakulását. Van olyan vélemény is, hogy a mezőgazdasági termékek aláértékelttsége a társadalmilag szükséges réfordításokhoz képest nem csökkent, hanem fokozódott.^{95/}

95/ Csepely-Knorr-Csepinszky-Horváth-Szabó-Szakonyi: Az élelmiszergazdaság árszínvonalának vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 1973/9.

As egyik probléma tehát az, hogy mi az oka az ipari-mezőgazdasági jüvedelmek és árak diszparitásának hazánkban, ahol a földterület túlnyomó hányadán szocialista nagyüzemek gazdálkodnak?

A másik probléma következik az elsőből. A társadalmi tulajdon és a neki megfelelő működési mechanizmus - a tervgazdálkodás rendszere - módosítja az árutulajdonosok /a gazdálkodó egységek/ egyenlőségét és az egyenlőség realizálásának módját is.

Szükségszerű-e egyáltalán szocialista tulajdonviszonyok esetén a társadalmi tisztta jüvedelem /az "m"/ kiegyenlítőzése a gazdálkodó egységek között, s egyáltalán mi az alapja az árutermelők egyenlőségének a szocializmusban?

2./ Gazdasági szerkezet és ágazati jüvedelmesség hazánk mezőgazdaságában

A szocialista országokra vonatkozóan oléggé elterjedt az a nézet, hogy az ipari-mezőgazdasági ár- és jüvedelemdiszparitás oka az, hogy az állan - bizonyos célszerűségi szempontok alapján - tudatosan töríti el a mezőgazdasági árakat értékük alá. E célszerűségi szempontok közül első helyen állnak az életszínvonal-politikával, valamint a felhalmozás szabályozásával kapcsolatos megfontolások.

Első megközelítésre tehát úgy tűnik, hogy a szocializmusban pusztán akaratí tényezők - a központi állami szabályozás - következtében áll fenn az árak, illetve jüvedelmek diszparitása. Ezt a

láttszatot erősíti az is, hogy a legtöbb szocialista országban a földterület tulajdonos többségén szocialista nagyüzemek gazdálkodnak, a kisáru-termelők az ena elenyésző, így szerepük sem lehet az átalakulásban. Legfeljebb oly módon, hogy korábbi - az átszervezés előtti időszakban kialakult - árrendszertünk átöröklődött.

Az 1951-es árrendezéssel alakult ki az a konstrukció, amelynek fő jellemzője a magas termelési eszköz és az alacsony felvásárlási árszínvonal volt. Az így keletkezett jövedelmek a fejlesztés költségeit nem tartalmazták, ami nem is okozott különösebb problémát, mivel egyébként is a kisáru-termelők korlátozása és az iparositás elősegítése volt a cél. ~~anyagi erőforrásokkal és munkaerővel.~~

A kisáru-termelési mezőgazdaság szabályozásának - beleértve a paraszti jövedelmek szabályozását és a megtermelt új érték egy részének elvonását is - az árak közvetlen állami szabályozása hatékonyabb módszere, mint az adórendszer. Egyrészt azért hatékonyabb, mert általa nemcsak a jövedelmeket lehet befolyásolni, hanem a termelés szerkezetét, és az áru-termelés szerkezetét is, továbbá a jövedelmek is érzékenyebben reagálnak az ár, mint az adó változására.^{96/} 1961 és 1965 között, ^{ahol az átszervezés után, &} ~~ezekben~~ alapján véve továbbra is

---

^{96/} "A paraszti árbevétel sokszorososa a parasztság által fizetett adónak. Ha ez az arány például 10 az 1-hez, akkor ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági árszínvonal 10 %-os változtatása - azonos termékmennyiség mellett - olyan jövedelemváltozást eredményez, mint az adó 100 %-os változtatása". /Csikós-Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth, 1966. 273. 1./

---

nagyrészt a kisparaszti gazdálkodás árviszonyai érvényesültek. Alapáremeléseket csak szűkebb körben hajtottak végre, elsősorban

ott, ahol az alacsony árak már nagymértékben gátolták a termelést. A mezőgazdaság szocialista átszervezését követően a mezőgazdasági üzemek eredményesebb gazdálkodását a felárak rendszerének fejlesztésével, a növekvő áruvolumenhez kapcsolódó többletkifizetésekkel, valamint az értékesítéshez kapcsolódó különböző kedvezményekkel kívánták elősegíteni. Szélesebbkörű, intézményes áremelésekre csak 1966-ban, majd 1968-ban került sor. Az időközben eszközölt áremelések azonban az ipari-mezőgazdasági árszparitást nem egyenlítették ki, bár mértéke csökkent.

A látszat ellenére azonban egyik érv sem meggyőző. Az akarat tényezők /állami szabályozás/ - bár hatásuk, érvényesülésük költségbevonhatatlan - szerepével kapcsolatban azonnal felvetődik az a kérdés, hogy mi indokolja azt, hogy az állami jövedelemszabályozás a mezőgazdaságban ellentétben a nógazdaság más területeivel, az árakon és ne az adókon keresztül realizálódjon. Ha egyszer nincsenek kisárutermelők, ennek ésszerűségét semmi sem támasztja alá - még a világpiaci áralakulás sem. Miért nem akarja akkor másképpen az állam? Vagy ha úgy tetszik: akarhatná-e másképpen?

Az árrendszer átöröklése az átszervezés előtti időből szintén nem meggyőző. Az ipar és mezőgazdaság közötti cserében most már nagyüzemek állnak egymással szemben; így az ágazatok közötti csere egyenlő csere kellene, hogy legyen, ha egyszer a mezőgazdaság termelésének zömét - ellentétben az európai tőkés országokkal - nagyüzemek adják. Miért nem tudta kikényszeríteni a mezőgazdaság a nagyüzemi termelésnek megfelelő árszinvonal alakulást?

Mivel mindkét érv helyessége a kisárutermelők létén, illetve culyán áll, vagy bukik, meg kell vizsgálnunk azt, hogy valóban hiányzik-e nálunk ez a szektor.

As a feltételezés, hogy a kisárutermelő szektor súlya nálunk számottevő lehet, első pillantásra meglehetősen látszik, hiszen

egyéni tulajdonban a mezőgazdasági területnek közismerten kis hányada van. Két dolgot azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk.

Az egyik az, hogy a mezőgazdasági termékek területi- és munka igénye rendkívül eltérő: vannak termékek, amelyek kis területre is nagy termelési értéket adnak.

A másik tényező pedig a háztáji gazdaság. A háztáji hárszanyai is, szervez tartozéka a közös gazdaságnak, mégiscsak önálló árutermelő gazdaság.

Önálló abban az értelemben, hogy a háztájból származó jüvedelem teljes egészében a tag személyi jüvedelmét képezi, ebből a közös gazdaságot semifőle rész /felhalmozáshoz való/ hozzájárulás nem illeti meg. Ez azt is jelenti, hogy a közös és háztáji gazdaság nemcsak szervez egyiséget alkot, hanem ugyanakkor el is különül egymástól. Kölcönösen kiegészítik egymást, de az elsajátítás, a jüvedelemszerzés vonatkozásában nemcsak egymás létének feltételei, hanem a tag és a kollektiva elkülönültségének hordozója is.

A háztáji gazdaságok árutermelése is jelentős, hiszen a mezőgazdasági termékek áruforgalmából 15 %-kal részesedik, az állattenyésztés áruforgalmából pedig 21 %-kal. /Az állami gazdaságok részaránya ugyanakkor az összes áruforgalomban kb. 20 %, azaz annyi, mint a háztáji és kiegészítő gazdaságok együttes részaránya./^{97/}

---

^{97/} Forrás: KSH Megjegyzések Közlemények. Mezőgazdasági Adatok. 1972/1.

A mezőgazdasági termelésben még nagyobb a háztáji és kiegészítő gazdaságok súlya, mint az áruforgalomban: kb. egyharmadát adják a bruttó mezőgazdasági termelésnek. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a szövetkezeti családok összes mezőgazdasági eredetű jüvedelmének több mint 40 %-a a háztájból származik, akkor

úgy gondolom, hogy - a sajátosságok ellenére - nem vétünk nagy hibát, ha kisérutermelő gazdaságnak nevezzük a háztájit. Annait mindenestre megállapíthatunk, hogy a kisérutermelés súlya mezőgazdaságunkban ugyan nem elhanyagolható, ^{de} ami az arányokat illeti, úgy tűnik, hogy a mezőgazdasági árak színvonalát ^{meghív} a közös gazdaságok ráfordításainak kellene meghatározni.

14 sz. táblázat

A bruttó termelési érték megoszlása társadalmi szektorok szerint /változatlan áron/

Mezőgazdaság összesen = 100

Év	Állami gazdaság	Termelőszövetkezet	Háztáji gazdaság
1961	13,0	37,6	28,4
1962	13,2	40,9	26,5
1963	13,0	42,7	25,4
1964	13,1	41,9	25,7
1965	13,1	43,8	24,9
1966	12,7	44,0	25,1
1967	13,3	44,8	23,9
1968	14,0	46,0	23,0
1969	14,2	46,8	22,1
1970	14,2	43,8	23,6

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1971/2-3. 44.1.

Az árak azonban mindig meghatározott termékek árai, így nem vonatkoztathatunk el attól sem, hogy mely termékek azok, amelyeknek az árai nem tartalmaznak nyereséget - tehát melyek azok, amelyeknek

ára "kiszármazási ár" - és hol, melyik szektorban, milyen arányban termelik azokat. /A termelési arányokat veszem figyelembe, és nemcsak a forgalmi arányokat, mivel egyrészt a háztáji gazdaságban termelt termék egész bruttó jövedelme lényegében személyes jövedelem, és így a jövedelem szabályozás szempontjából ez a mérvadó, másrészt a háztáji gazdaságokban általában akkor csökken bizonyos termék ártermelése, ha már ^{szükségére} ~~szükségére~~ nem érdemes termelni./

Legfeltűnőbb az állattenyésztési ágazatok veszteségessége.

15. sz. táblázat

A 100 Ft termelési költségre jutó termelési érték az állattenyésztésben a termelőszövetkezetek közötti gazdaságai-
ban

Megnevezés	1965	1968	1970
Tehenészet	80,5	81,6	77,1
Borjunevelés	81,3	69,0	71,3
Hövendőkmarha nevelés	66,6	67,7	73,8
Marhahizlalás	69,7	77,8	103,8
Sertésenyésztés	64,3	53,5	57,7
Süldőnevelés	101,4	91,3	101,5
Sertéshizlalás	116,7	109,5	112,5
Juhászat	90,9	95,6	86,6
Tyuktenyésztés	119,1	122,0	99,2
Tenyészcserke nevelés	139,3	62,6	88,6
Pecsenyecsirke nevelés	130,0	127,6	113,5
Pecsenyekacsa nevelés	115,0	96,0	105,6
Libatartás	140,7	82,1	115,3
Pulykatartás	132,0	77,5	82,2
Halászat	103,5	89,5	84,5

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1966/4., 1969/4., 1971/4.

Vannak ágazatok^{99/}, amelyeknél a munkadíj nélküli termelési költ-

---

^{99/} Forrás: KSH. Mezőgazdasági Adatok. 1969/4., 1971/4.

---

ség magasabb, mint a termelési őrtek /sertésenyésztés, szarvasmarhatenyésztés/ és igen kevés ágazat van, ahol nettó jüvedelem is képződik /pecsenye csirke/. A növénytermelésben kedvezőbb a helyzet: a földérfölőket lezárítva elvétve akad olyan termék, ahol a munkadíj nélküli termelési költség magasabb, mint a termelési költség, sőt olyan is, amelyen legalább a munkadíj meg ne térülne. Kimagaslóan magas nettó jüvedelem van viszont a gabonaföldeken.

Köziemert tény, hogy mezőgazdasági árrendszerünk egyik jellegzetes vonása az, "hogy ha egy termék munkanapra számított jüvedelme más termékekéhez viszonyítva magas, akkor a területegységre jutó jüvedelme viszonylag alacsony. S ez érvényes megfordítva is".^{99/}

---

^{99/} Csendes Béla-Vági Ferenc: Jüvedelmezőség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban. Kossuth, 1964. 36.1.

Az egy munkanapra alacsony bruttó jüvedelmet hozó termékek területegységre számítva azért adnak magas jüvedelmet, mert élmunka szükségletük abszolúte és más termékekhez képest is nagy. Az egy munkanapra magas jüvedelmet hozó termékek területegységre számítva azért adnak alacsony jüvedelmet, mert területigényük abszolúte és relatíve nagy. A területegységre jutó bruttó jüvedelem úgy aránylik az egy munkanapra jutó bruttó jüvedelméhez, valamint a termékek élmunkaigényessége aránylik a területigényességhez.

Egyértelműen következik a fenti összefüggésből egy másik sajátosság is. Azon termékek esetében, amelyen egy munkanapra vetítve magas bruttó jüvedelmet adnak, természetesen magasabb a tiszta

jüvedelem aránya a bruttó jüvedelemen belül, mint azon termékek esetében, amelyek egy munkanapra alacsony bruttó jüvedelmet eredményeznek. A területegységre jutó nettó jüvedelem viszont - az előzőekből következően - mégis nagyobb lehet az egy munkanapra alacsony jüvedelmet hozó termékek esetében.. /Az élőmunkaigényesség és a területigényesség viszonyától függően./

Ha ezek után azt is megvizsgáljuk, hogy melyik szektor milyen arányban részesedik az egyes termékek termeléséből, akkor azt tapasztaljuk, hogy csekély kivételtől eltekintve azokat a termékeket /gabona/, amelyek 1 munkanapra vetítve magas nettó jüvedelmet adnak, azokat a kisüzemek szinte egyáltalán nem termelik, részarányuk az 1 %-ot sem éri el. Ahol viszont a legnagyobb a veszteség, ott a kisüzemek aránya az összttermelésben az 50 %-ot is meghaladhatja.

16 sz. táblázat

Vágóállatok és állati eredetű termékek termelése
/folyó áron/ 1970.

Megnevezés	Állami gazdaság	Községi gazdaságok	Háztáji és kiserőgazdaságok	Összesen
Vágóállatok				
Szarvasmarha	13,6	65,5	19,2	100
Sertés	15,3	29,1	49,9	100
Juh	18,6	72,7	7,5	100
Tyúk	4,9	45,0	47,5	100
Liba	3,7	23,9	69,2	100
Kecske	24,9	26,0	41,7	100
Pulyka	11,4	65,7	19,2	100
Állati termékek				
Tehéntej	15,1	42,7	38,4	100
Tojás	15,5	16,8	64,1	100
Gyapjú	21,8	56,3	17,5	100
Toll	10,7	13,1	82,4	100

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1971/2-3.

A többi ágazat úgy jövedelmezőségét, mint termelési arányát tekintve a főt említett eset között helyezkedik el. Mivel a kisüzemben területigényes termők nem termelhetők, a nagy élőmunkaigényű termékek termelésében jelentős főként súlyuk. Ezeknél a termékeknél figyelembe kell venni, hogy az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem szinte a munkadíjjal egyenlő.

17 sz. táblázat

Az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem és a termékek
munkaigényessége

A termék	1 munkanapra jutó bruttó jövedelem	munka- díj	1 kh-ra ju- tó munkana- pok száma	A háztáji és kisüzemi gazdaságok aránya a termék bruttó ter- melésében /%
Őszi búza	593	102	4,6	0,7
Árpa	560	94	4,4	5,9
Kukorica	173	96	16,3	45,8
Burgonya	116	86	43,5	36,6
Vöröshagyma	81	77	100,3	24,7
Paradicsom	82	71	90,3	16,3

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. Mezőgazdasági Adatok
1969/4.

Az a tény, hogy azon termékek ára nem tartalmaz, vagy csak igen alacsony nettó jövedelmet a közös gazdaságokban, amelyek ösztönzésében a háztáji gazdaságok szerepe szívesebben, azt bizonyítja, hogy mezőgazdasági árszínvonalunk igazodik a kisüzemek jövedelemigényeihez. Mivel a kisüzemekből származó jövedelem tel-

for egészeben esztélyi jüvedelmű vilik, nem is szükséges, hogy az ár a munkadíjra magasabb jüvedelmet tartalmazzon.

Amennyiben a közös gazdaság ugyanazokat a termékeket termeli, mint a háztáji, akkor - azonos területi termelékenység esetén - az eltérő eszközigényesség révén természetesen ezen termékek termelése a közös gazdaságban veszteséges is lehet.

A termék nagy méretekben való termelése a közös gazdaságban nem feltétlenül jelenti azt, hogy nagyüzemi módon is termelik. Ha a termék előmunkaigényessége azonos, vagy nem sokkal kisebb, mint a kisüzemekben, és a termelő eszközigényessége /főleg forgó eszköz-igénye/ a hozamoktól függetlenül magasabb, akkor a termék a nagyüzemben feltétlenül veszteséges lesz. Főként az állattenyésztési ágazatoknál fordul ez elő, de a gépesítés színvonala - a nagyüzemi módon való termelő megoldása, vagy megoldatlansága - a növénytermelő jüvedelmezőségét is befolyásolja.

A növénytermelésben, ahol a gépesítés színvonala jól mérhető, kimutatható, hogy a jüvedelmezőség csökken a gépesítés színvonalának csökkenésével. Ezzel megvártható, hogy a cukorrépa termelés, amelyet pedig a kisüzemek eddig termelnek, kevésbé jüvedelmező, mint a kukorica.

18 sz. táblázat

A termelés gépesítésének foka és a jövedelmezőség
a szövetkezetek közös gazdaságaiban

A termék	Jövedelmezőség /100 Ft. term. költségre jutó nettó jövedelem/ %	Betakarításnak gépesítési foka %
Őszi buza	53,2	99,5
Kukorica	15,4	56,7
Cukorrépa	5,7	27,0 ^{x/}
Burgonya	15,7	18,9 ^{x/}

^{x/} kiszedés és kocsira rakás gépesítési foka

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1972.
KSH Hegyedőves Közlemények Mezőgazdasági Adatok
1973/4.

A termékenkénti jövedelmezőség tehát annál a terméknél a legmagasabb, amelyiknek a nagyüzemi módon való termelése /gépesítő/ megoldott.

A szövetkezetek közös gazdaságaiban tehát azon termékek termelése jövedelmező, amelyet a kisüzemek nem termelnek és amelyeknek nagyüzemi módon való termelése megoldott.

Ez az első megkülönböztető két különböző feltétel azonban lényegében csak egy, vagy legalábbis igen szorosan összefüggőnek egymással. Induljunk ki abból, hogy azért alacsony az árszínvona-
la bizonyos termékeknek, mert a kisüzemek is termelik, még hozzá nem elhanyagolható mértékben. De miért ilyen jelentős a kisüzem súlya? Nyilvánvalóan azért, mert a nagyüzemek nem képesek megter-

melni a szükséges mennyiséget. A kisebb gazdaságok pedig azért nem képesek átvanni a kisüzemektől az adott termékek termelését teljes egészében, mert nincsenek meg ennek a feltételei. A kör bejárul: mivel a nagyüzemekben nincsenek meg annak a feltételei, hogy a teljes szükséges mennyiséget előállítsák, szükség van a kisüzemekben való termelésre is; amennyiben viszont a kisüzem termelése számottevő, a termék ára a kisüzemek ráfordításaihoz igazodik. A nagy gazdaságok számára egy adott termék termelése csak akkor jövedelmező, ha azt valóban nagyüzemi módon is termelik. Ha viszont így termelik, akkor el is érnek olyan árat, amely lehetővé teszi a termék jövedelmező termelését. Példa rá az őszi buza, amely még a legrosszabb minőségű földeken gazdálkodó szövetkezetekben sem veszteséges.

17 sz. ábra.

A földek minőségi különbsége és az őszi buza
jövedelmezőségének differenciáltsága

Az is várható, hogy a sertés- és szarvasmarha ágazat esetében is hasonló lesz a helyzet, ha a jelenleg folyamatban lévő beruházások realizálódnak. /Ellenkező esetben kihasználatlanul marad a megvalósított kapacitás, s a termék sem lesz elegendő, mert az már bebizonyosodott, hogy a kisüzemek kedvezőbb feltételek mellett sem fokozzák jelentősen ezen ágazatok termelését./

A nagyüzemi módon való termelésre való áttérésnek anyagi feltételei is vannak. Az árték- és árviszonyok azonban csakis saját feltételeik újratermelését biztosítják, s így nem teszik lehetővé a saját erőből való áttérést a nagyüzemi gazdálkodásra, vagy legalábbis igen lassu fejlődést tesznek csak lehetővé. /Ebben természetesen nem kivétel a mezőgazdaság: bármely ágazat esetében hasonló lenne a helyzet./ A műszi erőforrások /állami támogatás/ felhasználása elengedhetetlen.

A mezőgazdasági és ipari árák diszparitása - az előzőekből adódóan - csakis akkor szűnhet meg, ha a termelés módja /beleértve a gépi nagyüzemi termelést/ azonos lesz a két ágazatban.

Összefoglalva az előzőeket, a következőket állapíthatjuk meg.

Először: mezőgazdasági árszínvonalunk nem általában alacsony. Az, hogy a mezőgazdasági árszínvonal bizonyos fokkal alacsonyabb a társadalmilag szükséges színvonalnál, nem azt jelenti, hogy minden termék ára értéke alatt van, illetve, hogy mindegyiknél ugyanolyan arányú az eltérés.

Másodszor: annak ellenére, hogy csaknem minden termék zömét a nagyüzemek termelik, az árák színvonalát mégis a kisüzemek refordítási határozzák meg minden olyan terméknél, amelyet számottevő mértékben /piacra is/ termelnek. Ez látszólag ellentmond az értéktörvény követelményének. Ha azonban ezt is figyelembe vesszük, hogy ezeket a termékeket a nagy gazdaságok nem, vagy nem egészen nagyüzemi módon termelik, akkor már másként vetődik fel

a kérdés. A nagyüzemi termelés térhódítása nem úgy megy végbe, hogy bizonyos számú kisküszemet "kiszorítanak" /teljes termelési kapacitásukat helyettesítik a nagyüzemek megnövekedett kapacitásával/; a nagyüzem térhódítása termékeként történik meg: bizonyos termékek termelése megszűnik, a kisküszekben, s a nagyüzemi termelés feltételeinek létrejöttével a közös gazdaságok termelése helyettesíti az adott termék vonatkozásában a kisküszek termelését.

Az árszínvonal vonatkozásában ez azt jelenti, hogy - mivel azon termékek termelése jüvedelmező a közös gazdaságok számára, amelyeknek nagyüzemi módon való termelése megoldott, s a kisküszek nem termelik - olyan mértékben szűnhet meg a mezőgazdasági árak diszparitása, amilyen mértékben növekszik a csak nagyüzemi módon termelt termékek száma.

Harmadszor: úgy tűnik tehát, hogy a mezőgazdasági árszínvonal ilyen alakulása - a mezőgazdaság állami támogatásával együtt - tudatos állami gazdaságpolitika eredménye. Ez így is van, fölösleges lenne vitatkozni rajta. De ugyanakkor semmi esetre sem jelentheti azt, hogy pusztán célszerűségi szempontok alapján, akaratilag történjen. A kérdés ugyanis úgy vetődik fel, hogy akaratlan-e másképpen is az állam? Azaz, megemelhetné-e a mezőgazdasági árszínvonalat oly mértékig, hogy a közös gazdaságok által termelt termékek ára ne csak munkadíjat, hanem nettó jüvedelmet is tartalmazzon - méghozzá termékeként egyenlő arányban?

Bármilyen furcsán hangzik is első megközelítésre, mégis így van: azért nem teheti meg ezt az állam, mert egyéb tényezőktől eltekintve a közös gazdaságok stabilitását veszélyeztetné. Ebben az esetben ugyanis nemcsak az történne, hogy a parasztság jüvedelem-színvonala hirtelen megemelkedne, s jüvedelemaránytalanság keletkezne más rétegekkel szemben. Ugyanakkor azokban - mivel megálna a

háttérjéből származó jövedelem abszolút és a közszoból származó jövedelemhez való viszonylagos nagysága - csökkentené a közsé munkában való érdekeltiséget. A nagyüzemi termelésnek megfelelő érszínvonal és ársztruktúra tehát csakis olyan mértékben és olyan ütemben alakulhat ki, amilyen mértékben a mezőgazdasági termékek termelése valóban nagyüzemi módon is műrténik.

Mivel a mezőgazdasági érszínvonal és ársztruktúra megváltozácának feltétele a termelés jelenlegi módjának a megváltozása /nem pedig az "akarat" megváltozása/, az állami érszpolitika sem oka, hanem következménye, kísérő jelensége ennek az átalakulási folyamatnak. Árrendszorunk tehát nem azért "kisztratermelési" jellegű, mert ilyen az érszpolitika, hanem azért ilyen az érszpolitika, mert a termelés módja részben még ma is kisztrazeni. Így "öröklöttnek" is csak annyiban tekinthetjük a mezőgazdasági árrendszert, amennyiben a termelés kisztrazeni módja is öröklött.

3./ Az egyenlő jövedelemzéség elve és a termelési árszpolitika rendszere

Az ipar és mezőgazdaság között kialakult jövedelem- és árszdiszperitác a szocialista országok esetében sem ellentét az értéktörvény követelményével míg akkor sem, ha e tartós irányzat nagyobb részét az állami szabályozás, és nem az értéktörvény mechanizmusán keresztül érvényesül. A kérdés másik oldala azonban éppen az, hogy a mezőgazdaság állami támogatásának szükségessége valóban csupán az alacsony jövedelmi színvonalból fakad? Általában képtelen a mezőgazdaság az önfinanszírozásra - termelési-technikai fejtréségei következtében - vagy pedig a technikai átalakulás, a nagyüzemi, gépi termelésre való áttérés időszakának jellemzője ez?

1971-ben először fordult elő, hogy az állami elvonások összege nagyobb volt, mint a termelőszövetkezetek által kapott összes állami támogatás összege. Ez a tendencia a jövőben feltétlenül erőteljesebbé válik, ami arra enged következtetni, hogy a mezőgazdaság felhalmozásának állami támogatása nemcsak az ágazat önfinanszírozásra való képtelenségével, hanem sokkal inkább a szocialista gazdaság irányítási-szabályozási rendszerével kapcsolatos.

Gazdasági mechanizmusunk konstrukciója vállalati hatókörbe - a beruházások vonatkozásában a reform után is - csak a "dinamikus szinttartást" utalja, a bővítést központi, állami funkcióként kezeli, s ezzel összhangban képződnek a vállalati források is. Ez vonatkozik a termelőszövetkezetekre is, nemcsak az állami vállalatokra: szabályozórendszerünk a felhalmozás finanszírozását tekintve nem tesz különbséget az állami gazdaságok és a szövetkezetek között.

A társadalmi tulajdon lényegéből, s adekvát működési formájából, a tervgazdálkodásból eleve következik, hogy a képződő fejlesztési erőforrásokat át hely csoportosítani, mégpedig a népgazdasági tervnek megfelelően. A felhalmozásról való központi döntés, és a különböző ágazatokban és gazdálkodó egységekben képződött felhalmozási források elvonása és újraelosztása a népgazdasági érdekek, illetve a tervnek megfelelően alapvető jellemző vonása a tervgazdálkodás rendszerének. Az elvonás és az újraelosztás méridja /és mértéke/ változhat /költségvetés, hitelrendszer/, ez azonban az alapvető tényen nem változtat.

Nálunk, és a legtöbb szocialista országban az állami költségvetés az eszközallokáció döntő eszköze.

Ez a tény a gazdálkodó egységek oldaláról szemlélve azaz a következménnyel jár, hogy külön érdekük, amely - szocialista tu-

lajdonban lévő - egyaránt fűződik termelő alapjaik bővítéséhez és dolgozók személyes fogyasztásának növeléséhez, a gazdaságirányítási rendszer alagkonstrukciója következtében ~~és a kettős ér-~~
~~nem~~ ^{nem} ~~de~~ azonos módon realizálódik. Addig, amíg a fogyasztói érdek min-
dig jövedelemérdekeltség formát ölt /ha nem is teljes egészében/,
az eszközbővítés érdeke nem, vagy csak részben jelenik meg jövede-
lemérdekeltség formájában.

Amennyiben azonban a felhalmozási érdek nem a jövedelemérdekeltségben, vagy nemcsak abban /hanem az állami költségvetésben is/ nyer mozgásformát, felvetődik a kérdés, hogy szükségszerű-e
egyáltalán szocialista gazdaságban a társadalmi tiszta jövedelem
/az "n"/ kiegyenlítője a különböző ágazatok között?

Mivel nemcsak tervgazdálkodás, hanem árutermelés is folyik a szocializmusban, az árutermelők egyenlőségének is érvényesülnie kell. Más kérdés, hogy milyen alapon. A szocialista árutermelésről folytatott vitákban igen jelentős szerepet kapott az ártípus kérdése. A vita arról folyt, hogy az értékárak, vagy a termelési árak arányai orientálóak²⁾ helyesen.

A vita eredménye, amelyet a gazdasági mechanizmus reformja a gyakorlatban elismert, az volt, hogy a szocializmusban is lényegében ~~az árak~~ a tiszta jövedelem nagy részét^{nek} a lekötött eszközök értékének arányában ~~tartalmozza~~ ^{kell realizálnia az árban}. Lényegében egy "vegyes" ártípus létezik tehát szükségesnek, amelyben a termelési ártípus és az értéktípus is megjelenik. Elméleti indoklása kézenfekvő, és úgy tűnik megtámadhatatlan: 1./ A szocializmusban a gépi nagyszemi termelés folyik, a termelés ráfordításai között igen nagy súllyal szerepel az eszközelekötés. Azonos folyó ráfordítás mellett tehát valóban drágább az a termék, amely nagyobb eszközelekötést igényel. 2./ A szocialista árutermelés a társadalmi tulajdon alapján folyik, ahol a tulajdonosok maguk dolgoznak, így az ő érdekeltségük alap-

ján az egyenlő munkamenyiségek, azaz az őrtek alapján kell a cserének lebonyolódni. /Mások szerinti elosztás./ A szocializmusban tehát az árcentrum akkor megfelelő, ha mindkét követelménynek eleget tesz.

Ez eddig tiszta és világos. A probléma ott kezdődik, hogy az eltelt időszak gyakorlata nem igazolta: a gyakorlatban az árak nyereségtartalma nem a leköltött eszközökkel, hanem a nettó termelési értékkel arányosan alakult.^{100/} Vajon miért?

---

^{100/} Lásd pl.: Molnár Győző: Gondolatok az árreform tapasztalataiv. 1 kapcsolatban. /Közgazdasági Szemle, 1970/12./

Amennyiben elfogadjuk, hogy az elvi kiindulópont helyes, tehát a szocializmus termelési viszonyai /technikai- és társadalmi-gazdasági relációi/ a "vegyes" ártípust teszik szükségessé, kézenfekvő, hogy a jelenség okait az érvényesülési mechanizmusban kell keresnünk.

Az őrtek termelési árré váló módosulása a kapitalizmusban /kapitalizmus/ olyan mechanizmuson keresztül valósul meg, ahol:

- a tőke /a termelési tényezők/ szabadon áramlanak;
- a termelés rugalmasan igazodik a piaci viszonyokhoz;
- a piaci árak a kereslet-kínálat ingadozásainak megfelelően alakulnak.

Ez a mechanizmus a szocialista gazdálkodás rendszerében nem áll fenn. Először is: a tőke, illetve a termelési eszközök szabad áramlásáról szó sincs, sőt azt is mondhatnánk, hogy erősen immobil.

A beruházási eszközök jelentős részét az állam centralizálja, a vállalatoknál az ún. dinamikus szinttartáshoz /tehát lényegében az egyszerű újratermeléshez/ elegendő eszközök maradnak. Ilyen körülmények között - bár korlátozott mértékben elvileg van rá liche-

tőség - a vállalatok nem rendelkeznek olyan forrásokkal, amelyeket más vállalatoknak engedhetnének át. De a szabályozó rendszer más elemei is ottne hatnak annak, hogy más területen fektesse be saját erőforrásait. /pl. a nyereségadózás rendszere./

Az állam által központosított erőforrások újraelosztása szükségképpen nem a jövedelmegosztási viszonyok, hanem a népgazdasági terv, tehát nem a jelenlegi keresleti, piaci viszonyok, hanem a jövő szükségletei szerint történik. Jövedelmegosztás-vonzotta tőkeáramlást csak a hitel közvetít.

A termelési tényezők közül csak a munkaerő mobil^{101/}, ennek

---

^{101/} A munkaerő mobilitásán azt értem, hogy jövedelem-vonzotta áramlása nem korlátozott.

---

mozgása viszont nem egyenlítheti ki a jövedelmeket a lekötött eszközökkel arányosan.

Kétszer: A termelés rugalmas ingadozása a kereslethez szintén korlátozott. Ez részben következik az előzőekből, részben pedig a vállalatok méreteiből. A berendezések konvertálhatósága ^{és} egyébként is korlátozott, de minél nagyobb a specializáltabb az üzem, annál nehezebb, és lassabb az új termékre való átállás, annál rugalmatlanabbul képes követni a kereslet változásait. Továbbá a termelés növelése fokozottabb mértékben függ az eszközök növelésétől, mint a munkaerőtől.

Harmadszor: Az áralkulás szabályozott, még hozzá nemcsak közvetve, hanem sok esetben közvetlenül is. A közvetlen árszabályozás eleve azt jelenti, hogy nem a kereslet-kínálat összhangjának megfelelően alakul az ár, hanem megfordítva: az ár alakít ki meghatározott termelési és keresleti arányokat, amely arányok azonban nem feltétlenül vannak összhangban, egyensúlyban egymással. Továbbá a

rögzített ár lehetetlenné teszi, hogy a jövedelmek újraelosztása - a változó termelési körülményeknek megfelelően - végbemenjen.^{102/}

^{102/} Ha az állami árszabályozás /közvetlen/ képes is lenne egy adott időpontban adott helyzetre vonatkozóan valóban termelési ár típusú árakat kialakítani az árak nyereségtartalma hamarosan eltérő lenne. Amint a termelékenység arányok megváltoznak, az árak nyereségtartalma is megváltozik. Pl. ha feltételezzük, hogy a nyereség az induló árakban csakis a lekötött eszközökkel arányosan képződött, akkor:

$$\text{I. } 100 \text{ c} + 20 \text{ v} + 30 \text{ m} = 150 \quad 15 \text{ db.}$$

$$\text{II. } 100 \text{ c} + 30 \text{ v} + 30 \text{ m} = 160 \quad 16 \text{ db.} \quad 1 \text{ db} = 10$$

$$\text{III. } 100 \text{ c} + 40 \text{ v} + 30 \text{ m} = 170 \quad 17 \text{ db.}$$

/v = báziszinvar, létszám; c = forgóalap/

Ha a továbbiakban eltekintünk az árváltozás lehetőségétől és feltételezzük, hogy a termelékenység mindenütt azonos ütemben, az egyszerűség kedvéért a duplájára nőtt, akkor:

$$\text{I. } 200 \text{ c} + 20 \text{ v} + 80 \text{ m} = 300 \quad 30 \text{ db.}$$

$$\text{II. } 200 \text{ c} + 30 \text{ v} + 90 \text{ m} = 320 \quad 32 \text{ db.} \quad 1 \text{ db} = 10$$

$$\text{III. } 200 \text{ c} + 40 \text{ v} + 100 \text{ m} = 340 \quad 34 \text{ db.}$$

Amennyiben nincs tőkeáramlás, ugyanazon ár nyereségtartalma szükségképpen különböző, és nem is egyenlítődik ki.

Mivel a szocializmusban az értéktörvény működési mechanizmusa korlátozott /korlátozott a tőkeáramlás, ill. nem a jövedelmészoci r'táknak megfelelően megy végbe/ az egyenlő jövedelmesség elve csakis tudatos szabályozás révén biztosítható.

Gazdasági szabályozó rendszerünk alapkonstrukciója következtében azonban a vállalatok kettős érdekéből csak a fogyasztó érdekült teljes egészében jövedelemérdekeltségi formát, a felhal-

mozgási érdek pedig nem. Ebből az is következik, hogy a gazdálkodó egységek jüvedelemérdekeltsége a folyó jüvedelmezőségi rátához kapcsolódik, és csak a saját jüvedelmükből finanszírozott eszközök mértékéig érdekeltok a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi rátában.

A folyó jüvedelmezőségi ráta /a nyereség és a termelési költség aránya/ csak abban az esetben azonos a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi rátával, ha a lekötött termelési alapok megtérülése éppen egy év.^{103/}

103/ Tételezzük fel, hogy három különböző megtérülési éghaz-tunk van, ahol a megtérülési idő 2, 1, és 1/2 év, egyóbként minden más feltétel /a szervezeti szerkezet is azonos/, pl. /80:40 v/. Ebben az esetben az évi termelés értéke:

$$\text{I. } 40 \text{ c} + 10 \text{ v} + 10 \text{ m} = 60$$

$$\text{II. } 80 \text{ c} + 20 \text{ v} + 20 \text{ m} = 120$$

$$\text{III. } 160 \text{ c} + 40 \text{ v} + 40 \text{ m} = 240$$

a profitráták pedig:

folyó jüvedelmezőségi
ráta

lekötött eszközökkel számolt
jüvedelmezőségi ráta:

$$\text{I. } 10:50 = 0,2$$

$$10:100 = 0,1$$

$$\text{II. } 20:100 = 0,2$$

$$20:100 = 0,2$$

$$\text{III. } 40:200 = 0,2$$

$$40:100 = 0,4$$

A termékegység által tartalmazott profit aránya, illetve rátája értelemszerűen egybeesik a folyó jüvedelmezőségi rátával.

Ezt tekintve akkor a szocialista vállalatok esetében egyenlő jüvedelemnek: a folyó jüvedelmezőségi ráták egyenlőségét, vagy a lekötött eszközökkel számított jüvedelmezőségi rátákot? Ennek

eldöntése igen lényeges, mivel mindkettőt egyeztetni kiegyenlítőként kiegyenlítőni nem lehet, továbbá ettől függ az ártípus is. /Az árák nyereségtartalma ugyanis a megtérülésre számított vállalati jövedelmezőségi rátával egyenlő./

A folyó jövedelmezőségi ráták egyenlősége értéktípusú árák esetén automatikusan fennállhat, viszont a lekötött eszközökre számított jövedelmezőségi ráta a folyó jövedelmezőségi rátával csak 1 éves megtérülési idő esetén lehet azonos. Még hozzá csak abban az esetben, ha az üssztöke /állóeszköz is! / térül meg 1 év alatt. Amennyiben viszont a lekötött eszközökre számított profitráta kiegyenlítődik, a folyó jövedelmezőségi ráta szükségképpen differenciálódik. Ha viszont a vállalatok érdekeltsége a folyó jövedelmezőségi rátával egyenlő./

A folyó jövedelmezőségi ráták egyenlősége értéktípusú árák esetén automatikusan fennállhat, viszont a lekötött eszközökre számított jövedelmezőségi ráta a folyó jövedelmezőségi rátával csak 1 éves megtérülési idő esetén lehet azonos. Még hozzá csak abban az esetben, ha az üssztöke /állóeszköz is! / térül meg 1 év alatt. Amennyiben viszont a lekötött eszközökre számított profitráta kiegyenlítődik, a folyó jövedelmezőségi ráta szükségképpen differenciálódik. Ha viszont a vállalatok érdekeltsége a folyó jövedelmezőségi rátához kapcsolódik, az for spontánul kiegyenlítődni, a nem a lekötött eszközökkel számolt ráta.

Ebből is látható, hogy ha sikerülne is központilag olyan induló árákat konstruálni, amelyek a megtérülési idő figyelembe vételével helyesen tükrözik az eszközelekötést, a termelési periódus hosszának /a termelékenység/ változása következtében a vállalati jövedelmezőség azonnal eltérne az árák nyereségtartalmától.^{104/}

^{104/} Az árák nyereségtartalma nem szerencsés kifejezés, mert

107/ A nyereségadót a jelenlegi rendszerben a vállalati fejleszteni vagy az egységes adókulcs következtében csak akkor kaphatja eszközzerényesen, ha az üzemszeresség is eleve úgy kaphatja. Tehát ha valamilyen más szabályozás gondolkodik arról, hogy az árak eleve a termelési árak megfelelően alakuljanak.

Ezek után, ha ismételtén feltesszük a kérdést, hogy a szocialista ártermelés milyen ártípust tesz szükségessé és lehetővé, a következő megállapításokat tehetjük:

A lekötött eszközökkel számított jüvedelmességű ráta kiegyenlítése, tehát a termelési ár-típus mellett szól - illetve a folyó jüvedelmességű ráta kiegyenlítése ellen - a népgazdasági érdek.

Először is a jüvedelmességnek ez a formája az, amely elősegítheti az eszközökkel való tokarékosítást, az eszközök hatékonyságának növelését, a beruházások gazdaságosságát, stb. Másodszor a folyó jüvedelmességű ráta ellen szól a megtérülés figyelmen kívül hagyása, ~~e-ig~~ az, hogy nem üsztűnőz a munkatermelékenység növelésére, elismeri társadalmilag szükségesnek ^{annak} és adott színvonalát.

A munkatermelékenység növekedése /1 főre eső termelés/ nemcsak létszámcsökkenésben, hanem a termelési periódus csökkenésében, tehát az évi megtérülések számának növekedésében is kifejezésre juthat. Ezt, dinamikus növekedés csakis így lehet végbe. A folyó jüvedelmességű ráták szerinti egyenlőség azonban nem üsztűnőz a termelési periódus csökkentésére, mivel a megtérülések számának növekedése a folyó jüvedelmességű rátát nem javítja /illetve csak abban az esetben javítja, ha a megnövekedett felszereltség növekedésének eredménye, s így az éves bérköltség változatlan maradhat/.

A folyó jüvedelmességű ráta szerinti egyenlőség mellett szól a vállalati érdekelttség. Addig, amíg nem a vállalatok saját tevé-

kenységétől és jövedelmétől /vagy nemcsak attól/ függ lekötött eszközállományuk mennyisége, addig a vállalatok közötti egyenlőséget nem realizálhatja a lekötött eszközökre vetített jövedelmezőség, hanem csakis a folyó jövedelmezőségi ráta. A vállalatok törekvése, termelőiük, kínálatuk alakításában arra irányul tehát, hogy folyó jövedelmezőségük rátáját javítsák. Sőt erre ösztönzi, tereli őket gazdaságirányítási rendszerünk több más eleme is. /Pl. bérszabályozásunk jelenlegi rendje - a bérszínvonal gazdálkodás - is ellentétben áll a lekötött eszközökre számított jövedelemérdekeltséggel./ Ez lehet az oka annak is, hogy bár a vállalati önffinanszírozás mértéke az új gazdasági mechanizmusban nem elhanyagolható, az érdekeltség még sem tevődött át a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátára.

Ugy tűnik, végső soron, hogy a termelési ár, vagy érték problémája gazdaságirányítási rendszerünk egészét érinti, s tulajdonképpen nem is az ártípus az elsődleges kérdés, hanem a gazdaságirányítási rendszer konzisztenciája. Az ártípus a kapitalizmusban is eredmény: bizonyos termelési viszonyok, s a nekik megfelelő mechanizmus működése következtében alakul ki.

A vállalati és a népgazdasági érdekeltségi ráta tehát a szocializmusban eltér egymástól. Azennyiben a gazdaságirányítási rendszer összhangban tudja hozni a népgazdasági és a vállalati érdeket, vagy, hogy adekvát mozgásformát biztosít mindkét érdek számára, akkor a kialakuló ártípus megfelelő lesz, akár termelési ár, illetve "vegyes" típusu, akár nem.

A mezőgazdaság vonatkozásában a társadalmi tiszta jövedelem, a nyereség képződése f sajátos módon jelentkezik. A mezőgazdaság, mint alapvető népgazdasági és jellemző gazdálkodási formája a termelőszövetkezet.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében bizonyos mértékig

elő a helyzet, mint az állami vállalatok esetében. Nem azért, mint-
ha a gazdasági mechanizmus alagkonstrukciója rájuk nem vonatkozna
- hiszen itt is elvonja az állam a tiszta jüvedelem jelentős ré-
szét, csak nem adóval, hanem az árrendszeren keresztül, s a beruhá-
zások jelentős része itt is állami támogatásból származik. A terme-
lőszövetkezetek érdekeltisége mégis - még a direkt gazdaságirányítá-
si rendszerben is - nem csupán a folyó, hanem a lekötött eszközök-
kel számított jüvedelemarányos rátához is kapcsolódik.

Ez abból következik, hogy a szövetkezetek felhalmozásának egy
része - ha csekély része is - mindig is saját erőből származott.
A jüvedelem szabályozás rendje előírta számukra, hogy bruttó jüve-
delmük egy részét felhalmozzák - még abban az esetben is, ha a fo-
gyasztás céljára visszamaradó rész nem biztosította a személynél
jüvedelmük megfelelő színvonalát. Ez a tény eredményezte azt, hogy
a termelőszövetkezetek jüvedelemérdekeltisége legalább a saját for-
rási eszközök mértékéig kifejezésre jut a lekötött eszközökkel szá-
mított jüvedelemarányos rátában.

Ugy tűnik tehát, hogy a szövetkezetek felhalmozási érdekelt-
sége a direkt gazdaságirányítási rendszerben, és az állami váll-
alatok felhalmozási érdekeltisége az új gazdasági mechanizmusban alap-
jában véve azonos, s így jüvedelemérdekeltiségi rátájuk is nagymér-
tékben hasonló.

Az a tény azonban, hogy a csoporttulajdonban lévő szövetkezetek
önállósága a felhalmozás finanszírozását tekintve általában nagyobb,
mint az állami vállalatoké, s így jüvedelemérdekeltiségüket tekint-
ve a népgazdasági és a vállalati érdek összehangolása könnyebben
megteremthető, nem jelenti azt, hogy az állam lemondhat felhalmozá-
suk szabályozásáról.

A népgazdasági érdek ugyanis nemcsak a termelési tényezők haté-

konkrét hoz, hanem a szükségletre való termeléshez^{192/} is szorítk.

192/ Az összehasonlítást két szempontja: a jüvedelmesség-vonattal összehasonlítás és a szükségleteknek megfelelő tudatos elosztás között nem az a különbség, hogy az első esetben jüvedelmesség, hatékonyság beruházásokról, a másodikban pedig gondosgtalan, de szükséges beruházásokról van szó. A különbség közöttük a spontán és a tervezési jelleg között van. A "szükséges" beruházásoknak is hatékonyak, jüvedelmességnek kell lenni. A "spontán" beruházásoknál pedig könnyen előfordulhat, hogy találmányt idézván elő, az irak csúsznak, és a jüvedelmesség romlik.

A termelési struktúra jövőbeni alakulásának a szabályozása pedig éppen a beruházások szabályozásán keresztül realizálható. Ekkorppen fogalmazva: a szövetkezeteknek is alkalmazkodniuk kell a tervezésrendszeréhez. A szabályozás módja azonban éppen a szövetkezeti tulajdon és termelés sajátos vonásai következtében nem feltétlenül azonos a népgazdaság két alapvető szektorában.

De pedig ezt is jelenti, hogy a mezőgazdaság finanszírozása sem csupán az ágazat sajátosságainak függvénye, hanem az állami szabályozásé is. De ahogy az értéktörvény is csak akkor biztosít egyenlő jüvedelmet az ártalmazóknak, ha valóban egyenlők, az állami iránítás is csak akkor szabályozhatja azonos módon a gazdálkodó egységek jüvedelmét, ha azok azonos módon is keletkeznek.

V. fejezet

A SZÖVETKEZETEK GAZDÁLKODÁSÁRÁK JÁRULÉKAI RÖ- VIDÍTÉS

A termelőszövetkezetek megszilárdulása bizonyos mértékig feltétele volt a mechanizmusreform sikeres megvalósításának. Az önálló gazdálkodás feltétele nemcsak a döntési jog, hanem az anyagi-technikai és pénzügyi alapok megléte is. A kapcsolatot azonban nem egyedül a mechanizmus-reform újabb lendületet adott a termelőszövetkezetek gazdálkodási fejlődésének.

A szövetkezeti gazdálkodás induló feltételei erre az időszakra már alaposan megváltoztak. Bár is megszüntek azok a jogi köztétések, amelyek akadályozták a termelői tárgyi feltételeinek szövetkezeti tulajdonba kerülését. Nemcsak a gépvezérlések lehetővé tételéről van szó - hiszen az már jóval korábban bekövetkezett, - hanem az 1967. évi földtörvényről és szövetkezeti törvényről is.

A földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló törvény lehetővé teszi a termelőszövetkezeti földtulajdon kialakítását: a/ a hivatalilag szövetkezeti használatban lévő földjeinek megváltásával, b/ állami földök termelőszövetkezeti tulajdonba átengedésével; c/ a földtulajdonosok elfogadásával; d/ továbbá a polgári jog szabályai szerint.

A tagok földje továbbra is tulajdonukban és a szövetkezet használatában marad. A földtörvény alapján a szövetkezeti tulajdonba került Összeség egyben^{109/} a szövetkezetek által használt Összes

---

^{109/} A Összeség Magyar Földhivatali Közlöny. A KSH egyelőre nem tett ki ilyen adatokat. A megváltott terület aránya 20 %.

---

mezőgazdasági terület 36 B-a.

A mezőgazdasági szövetkezeti törvény jelentősége ebből a szempontból az, hogy a szövetkezetek tevékenységi körét nem szűkíti le a szigorúan vett mezőgazdasági tevékenységre, hanem lehetővé teszi az alaptevékenységen kívüli tevékenységet is. Ennek jelentős szerepe volt és van a családi munkaerő foglalkoztatásában, valamint a szövetkezetek jövedelmezőségi helyzetének javulásában. ^{110/}

---

^{110/} Az 1967. évi törvény tág teret adott a termelőszövetkezetek nem élelmiszeripari tevékenységének is. 1971-ben törvényerejű rendelet bí módosította és a "más kiegészítő tevékenység" kimaradt.

Háttér: igen jelentős változás következett be a gazdasági feltételekben is. A folyamatos felhalmozás eredményeképpen a szövetkezetek eszközellátottsága jelentős mértékben javult. Az eszközökkel való gazdálkodás lehetősége tekintetében is döntő a változás: a gépállományok átalakultak gépjavító állomásokká, s az állam támogatása e téren a beruházások támogatásában jelentkezik. Bár az eszközök értékének az a része, amelyet az állami támogatás összege finanszírozott, nem növeli a szövetkezet vagyonát, tehát nem kerül tulajdonába, de mint sajátját használja és gazdálkodik vele. Ezt az elvet következésképpen végig viszi szabályozó rendszerünk olyannyira, hogy az állóeszközök ezen része után nem is képeznek amortizációt a gazdaságok, tehát ez a rész nem is termelődik újra. ^{111/}

---

^{111/} A gazdaságokban nem termelődik újra, mert nyilvánvaló, hogy újratermelődik csak nem számukra. Az állami gazdaságokban is hasonló módon történik a beruházások állami támogatása és az amortizációképzése - 1963. jan. 1-én még az állami támogatás aránya is meg-
egyezett: 1/3-1/3 volt - tehát valószínű, hogy az árrendszeren ke-

resztül történik a rész értékesítésének elvonása is.

A föld és a munkás összekapcsoltsága is oldódott erre az időszakra. Egyfelől az elvándorlás és a földmegváltás együttes eredményeképpen, másfelől a generációváltás következtében. Az elvándorlás és a földmegváltás abba az irányba hat, hogy az átszervezést megelőző birtok- és népesedési viszonyok egyre kevésbé éreztetik hatásukat a szervezetek tagsűrűségére, illetve földellátottságára. Mivel azonban az elvándorlás nem azonos módon érintette a szervezeteti gazdaságokat, a tagsűrűség differenciáltsága nem csökkent.^{112/} A generációváltás fellazítja a föld és a munkás össze-

^{112/} Az 1 dolgozó tagra jutó terület 1962-ben 9,0 kh volt, 1967-ben 10,8 kh, 1970-ben az 1 foglalkoztatottra jutó terület 10,7 kh. /A foglalkoztatottak 71,8 %-a a tag, ennek 13,3 %-a a tag nyugdíjas és járadékos./ A legalacsonyabb termelési szinten dolgozó szervezetekben az 1 dolgozó tagra jutó terület 1962-ben 11,7 kh, 1967-ben ugyanebben a kategóriában az 1 foglalkoztatottra jutó terület 16,0 kh; a legmagasabb szinten dolgozó szervezetekben a megfelelő értékek: 5,6 kh/fő, ill. 6,2 kh/fő.

kapcsoltságát. A fiatalok belépését természetesen nem lehet újabb földbevitelhez kötni, és mivel a szervezetbe való belépésnek ~~vagyoni~~ feltétele nincs, ~~és azesek tagként, hanem bizonyos - szakmai - feltételek megléte esetén az egyének választási lehetősége van abban, hogy milyen minőségben kíván a szervezetben dolgozni, ^{tagként, vagy alkalmazottként} Tehát nem földtulajdonuk alapján válnak tagokká, de ha azá válnak, egyenjogú tagjai a kollektívának, amit az is bizonyít, hogy megilleti a háztáji föld függetlenül a vagyoni hozzájárulástól.~~

Harmadszor: a mechanizmusreform következményeként az árrendszér is megváltozott. E változás kiterjedt az árformákra és az árak színvonalára is. Ezt, mivel az áremelkedés differenciáltan érintette a különböző termékeket, árrendszereink "kifüzetemelési" jellege is oldódott. ^{113/}

---

^{113/} Elsősorban az állati és állati eredetű termékek állami felvásárlási ára emelkedett 1966-ban: az előző évhez képest 13 %-kal nőtt az árszínvonaluk, míg a növényi termékek árszínvonala 6,7 %-kal, együtt 10 %-kal nőtt. 1968-ban a növényi termékek ára nőtt gyorsabban: 11 %-kal, az állati termékeké 7,2 %-kal, együtt 8,9 %-kal.

---

1. A termelés feltételei és a szövetkezetek gazdálkodása

A gazdálkodás alapvető feltételeinek változása kihatott a termelészövetkezetek gazdálkodására is. A termelés tárgyi feltételeinek megteremtése - ha nem is előzetesen és egyszerre, hanem a folyamatos felhalmozás eredményeképpen - alapjaiban megvalósult. A termelés eszközellátottsága az 1960-as évek végére a szövetkezetekben körülbelül elérte azt a színvonalat, amelyen az állami gazdaságok a 60-as évek elején álltak. Az összehasonlítás elég nehéz, mivel a területegységre jutó eszközérték nem feltétlenül ad megbízható képet. Hasonló következtetésekre juthatunk azonban a természeti erőforrásokban kifejezett mutatók elemzéséből is.

Az egy traktoregységre jutó szántóterület nagysága már 1965-ben elérte az állami gazdaságok 1961. évi színvonalát; a területegységre

jutó gépekkel helyettesített munkások számát tekintve azonban a szövetkezetek még 1971-ben sem érték el az állami gazdaságok 1963. évi színvonalát. A műtrágyafelhasználás tekintetében pedig 1968-69-re érték el azt a mennyiséget, amit az állami gazdaságok 1961-ben. /Lásd a 19 sz. táblázatot./

Az üzemek kapacitásának növekedését azonban nemcsak az eszközöltöttségek növekedése eredményezte, hanem az is, hogy tovább folytatódott a földterület centralizációja.^{114/}

---

^{114/} Ebben az időszakban a szövetkezetek összes földterülete már lényegében nem változott, de az üzemlétszámok és szervezetek révén tovább növekedtek.

A mezőgazdasági földterület centralizációja állandóan előrehaladt, eléggé gyors és egyenletes folyamat: a földterület átlagos nagyságának növekedése 1966 és 1970 között nagyjából ugyanannyi, mint 1962 és 1966 között.

A termelőszövetkezetek szervezetése, egyesülése révén folyamatosan csökkent a gazdaságok száma és növekszik átlagos földterületük. 1968-ban a 3000 ha-nál nagyobb gazdaságok az összes gazdaság közel 40 %-át tették ki, s ezek rendelkeztek az összes terület 63 %-ával. Az 5000 ha-nál nagyobb gazdaságok pedig - az összes gazdaság 13 %-a - rendelkezett az összes földterület csaknem 30 %-ával. Ezzel azonban a 2000 ha-nál kisebb gazdaságok - az összes gazdaság 36 %-a - a földterület 15,8 %-án gazdálkodott.^{115/}

---

^{115/} Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1970. 260 l.

---

19. sz. táblázat

A traktorsűrűség, a műtrágyafelhasználás és a gépekkel helyettesített munkanapok számának alakulása az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben

	1 kh-ra jutó ^{x/} műtrágyafelhaszn. /hat/anyagban/		Az egy traktoregy- ségre jutó szántó- terület /kh/		A 100 kh-ra ju- tó gépekkel he- lyettesített munkanapok szá- ma	
	Áll. gazd.	Term. szöv.	Áll. gazd.	Term. szöv.	Áll. gazd.	Term. szöv.
1961	56	24	109	178	..	..
1962	78	28	99	146	..	..
1963	73	33	89	124	1905	983
1964	69	39	79	105	1783	1011
1965	70	41	73	97	1732	1077
1966	77	43	70	91	1686	1063
1967	115	55	69	90	1939	1164
1968	149	63	66	89	1971	1172
1969	147	73	62	86	1943	1227
1970	179	94	57	80	1909	1295
1971	200	101	57	76	2051	1370

x/ 1964. szántóterületre, 1964-től a szántó-^{terület} - ~~szántó~~-
területre és a szántóterületre jutó felhasználás.

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1965, 1969,
1972.

A szövetkezetek területének növekedésével azonban a foglalkoztatottak száma is növekedett. A föld és a munkaerő összekapcsoltsága lassult ugyan, de még nem szűnt. A közös gazdaságok növekedése ebben a szakaszban is összevonások révén következett be, így

A foglalkoztatottak száma - egy év: 1963 kivételével - ~~abszolút~~ ^{abszolút} csökkent, míg a teljesített munkanapok száma 1967-től növekvő tendenciát mutat. Bár 1970-ben és 1971-ben csökkent, de még mindig magasabb volt, mint 1967-ben. /Lásd 20 sz. ábra./

A fenti tendenciák arra engednek következtetni, hogy enyhült

20 sz. ábra

A foglalkoztatottak számának és a teljesített munkanapok számának alakulása a években 1967-71-ig

1966 = 100

az eszközellátottság és a teljesítmény közötti ellentmondás feszültsége is. A foglalkoztatottság színvonalának emelkedése nemcsak a rendelkezésre álló munkaerő számának csökkenése miatt következett be. Az eszközellátottság növekedése is hozzájárult, amennyiben lehetővé tette az őlmunka-igényesebb - főleg állattenyésztési - ágazatok súlyának növekedését. 116/ Továbbá a tevékenységi kör bő-

---

116/ Az állattenyésztés őlmunkaigényessége kétségtelenül magasabb, mint általában a művelés, de a korszerű állattartás térhódítása eredményeként az őlmunkaigényesség itt is rohamosan csökken.

---

vülése, a kiegészítő tevékenység növekedése is igen jelentős hatást gyakorolt a foglalkoztatottság színvonalára: 1971-ben az összes ledolgozott munkanapok 10 %-át az alaptevékenységen kívüli tevékenység szivta fel. 117/

117/ Forrás: KSH Negyedéves Közlemények. Mezőgazdasági Adatok 1972/3.

Az eszközellátottság és a teljesítmény közötti ellentmondás feszültsége csökkent ugyan, de egy nem szűnt. Nem is szűnhetett meg több ok miatt sem.

Először: a termelési tényezők mennyiségének és arányának változása eltérő módon érintette a termelőszövetkezeteket. A termelési tényezők egyenlőtlen eloszlása újratermelőődött, aminek következtében a termelés koncentrációja fokozódott. Már 1967-ben az összes halmozatlan termelői létszám 41,5 %-át a legmagasabb termelői színvonalon gazdálkodó szövetkezetek adták, amelyek az összes ter-

termőterület 26 %-án gazdálkodtak, s az összes szövetkezet 24 %-át tették ki. Összehasonlításképpen 1962-ben a termelési érték számít /40 %-át/ a közepes szinten gazdálkodó szövetkezetek állították elő, az összes szövetkezet 36 %-a, amelyek a termőterület 38 %-án gazdálkodtak.

1970-re a koncentráció tovább fokozódott: az összes halmozatlan termelési érték 25 %-át a szövetkezetek 11 %-a állította elő a termőterület 9,6 %-án, miközben az alacsony szinten gazdálkodó szövetkezetek - az összes szövetkezet 29 %-a - a termőterület 29 %-án az összes termelési értéknek csupán 12,7 %-át termelte meg. A koncentráció fokozódásához nagymértékben hozzájárult az alapterveken kívüli tevékenység bővülése. Az alapterveken kívüli halmozatlan termelési érték aránya az összes halmozatlan termelési értékben átlagosan 32 %, de az említett szövetkezetekben, amelyek az összes termelési érték 25 %-át adták, 56 %-ot tett ki 1970-ben. Ha csupán az alapterveken kívüli termelési értéket vizsgáljuk, csökken a koncentráció, viszont az alacsony szinten gazdálkodó szövetkezetek súlya nem változik.

20 sz. táblázat

A termelés és a termelési tényezők megoszlása
a szövetkezeti szektorban /1970/

5

Az 1 kh-ra jutó halmazatlan ter- melői érték	A termé- terület	A foglal- koztatot- tak száma	A halmazat- lan terme- lési érték	Az alaptevő- kenységen kívüli hál- mazatlan ter- melői érték ar/292
-1500	5,3	3,9	1,3	28,0
1501-2000	5,6	4,2	2,1	23,2
2001-2500	8,1	6,3	3,0	18,3
2501-3000	9,5	7,7	5,5	19,6
3001-4000	20,6	17,9	15,1	29,5
4001-5000	16,5	16,0	15,4	22,5
5001-6000	11,9	12,9	13,7	25,2
6001-8000	12,4	14,6	17,8	30,4
8000-	9,6	16,5	25,3	56,2
Összesen:	100	100	100	32,0

Forrás: KSH Hegyedőves Kijelentések Mezőgazdasági Adatok
1971/2-3.

A foglalkoztatottak megoszlására jellemző, hogy az alacsony színvonalon gazdálkodó szövetkezetek a területarányuknál kisebb arányban részesednek a foglalkoztatottak /családi munkás + alkalmazottak/ számából, míg a magas színvonalon gazdálkodók pedig nagyobb arányban. A teljesített munkanapok száma területegységre és egy foglalkoztatottra vetítve is a termelési színvonal növekedésével együtt nő, a növekvő tagsűrűség ellenére. Az eszközellátottság is növekvő a termelési színvonal növekedésével, mégis nemcsak területegységre, hanem 1 foglalkoztatottra vetítve, ^{is} ~~és az alacsony termelési színvonalú gazdaságok kategóriájában alacsonyabb, mint a magas termelési színvonalú gazdaságokban, a foglalkoztatottak arányának ellentétben alakulása ellenére.~~ Területegységre vetítve az állóeszközérték a foglalkoztatottak száma szerinti csoportosítás esetén is növekvő, míg az 1 foglalkoztatottra jutó csökkenő, a 100 Ft ^{érték} termelési érték pedig stagnál.

A foglalkoztatottság színvonalának differenciált volta azt bizonyítja, hogy a szövetkezeti szektor vonatkozásában a tagsűrűség és az eszközellátottság ellentmondása nem szűnt meg, hanem magasabb színvonalon termelődött újra. Ezt bizonyítja a gépesítés hatása is.

A termelési nagyszemi feltételeinek megteremtése azzal a következménnyel jár, hogy a jelentősen bővülő kapacitás mellett az eszközök és föld állománycsökkenésére képesek voltak rohamosan csökkenteni.

A növénytermelésben például a szántóterület kb. 70 %-át három olyan növény kerti le, amelynek gépesítése már ma teljesen, ^{csaknem teljesen} vagy ~~szemben megoldott, a közeljövőben várhatóan megoldódik tel-~~jes egészében. A rendelkezésre álló munkaerő foglalkoztatására tehát tulajdonképpen a földterület maradék 20-30 %-a szolgál. 183/

118/ Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972/3.

Az állattenyésztés súlyának a növekedése bizonyos mértékig növelheti a szelvényes munkaidő mennyiségét, de a korszerű tenyésztési módok bevezetése, a géposítás, itt is csökkentti a kézi munkaidő viszonylagos mennyiségét a kapacitáshoz képest. /1971-ben már a szövetkezetekben is csökkent az egy szomszárllatra felhasznált kézi munkaidő mennyisége, miközben az egy munkasrára jutó bruttó termelési érték nőtt. 119/

119/ Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972/2.

Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy a termelés színvonalának emelkedésével rohamosan növekszik az alaptervőkenységen kívüli tevékenységben lekötött munkanapok száma. /Lásd 21 sz. ábra./

A termelőszövetkezetek élelmunkával való gazdálkodásának tehát továbbra is alapvető jellemzője maradt az, hogy nem a létszámmal, hanem a munkaidővel gazdálkodik. Növekszik azonban a létszámmal való gazdálkodás jelentősége is. Nemcsak olyan formában, hogy - főleg a magas tagsűrűségű szövetkezetek - a tagfelvételekkel óvatosabban bínnak, hanem főként az alkalmazottak számának növekedése következtében. Az alkalmazottak száma 1967-hez képest 1971-re 40 %-kal nőtt, s a nem nyugdíjas tagok 20 %-át tette ki. 120/

120/ Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972/2.

---

21 m. ábr. 188

As egy kh. területre jutó ledolgozott munkanapok száma
az alaptevékenységben és az alaptevékenységen kívüli tevékeny-
ságban a termelési színvonal függvényében
1971-ben.

A termelés technikai oldalát, a termelési tényezőkkel való
gazdálkodást tekintve a következőket állapíthatjuk meg.

Először: a termelő eszközigényessége növekedésének oka a szö-
vetkezeti szektorban semmi esetre sem lehet a rendelkezésre álló
földterület nagyságának korlátozott volta. Nemcsak azért, mert az
eszközellátottság színvonala csak fele az állami gazdaságokénak,
hanem azért sem, mert a terület nagysága az üzemek számára

nem abszolút korlát. A szervezetek földterülete - az egyesülések következtében - folyamatosan növekedett.

Ezzel szemben: A rendelkezésre álló és a foglalkoztatható munkások közötti különbség csökkenti a szervezetek tevékenységi körének, a feldolgozó, értékesítő tevékenységnek a bővülését.^{121/}

---

^{121/} A gépesítés előrehaladása és a közös gazdaságok termelési szerkezetének egyre intenzívebbé válása állandóan újratermeli ezt a különbséget.

Ezzel szemben: két előző megállapításunkból viszont az is következik, hogy az üzemművek lehetővé teszik, a foglalkoztatottsági viszonyok pedig indokolják, hogy az élelmiszergazdaság vertikális integrációja ne csak "felülről lefelé" haladjon, hanem "alulról felfelé" haladó folyamatként menjen végbe. Ezen azt értem, hogy ellentétben az élelmiszergazdaság tőkés integrációjával, ahol az élelmiszeripari és kereskedelmi monopóliumok integrálják a mezőgazdasági termelőket, nálunk a fordított folyamat is lehetséges.^{122/} /sőt

---

^{122/} Lehetségesnek tartom, hogy a szervezetek kiegészítő tevékenységének fejlődése és a szervezeti társulások bővülése eredményeképpen a teljes újratermelési folyamat: termelés, feldolgozás, értékesítés integrációjának folyamatában a szervezetek is betölthessék az integrátor szerepét.

---

talán olcsóbb is./ Ez azonban az állami gazdaságipolitika kérdése is. ~~Amennyiben~~ ugyanis a mezőgazdasági üzemek nem kapnak ehhez megfelelő állami támogatást és főleg támogatást, féltő, hogy a tevékenységi kör bővülése egyelőre más - nem élelmiszergazdasággal

kapcsolatos - irányt vesz.

Hegyedezre: a mezőgazdaság technikai-gazdasági viszonyainak fejlődése eredményeként a mezőgazdaság, illetve a szövetkezeti szektor stabilitását biztosító alapvető viszony - a közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolata is módosult. Ez azonban külön vizsgálatot igényel.

2./ A közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolata

A háztáji gazdaság funkciója - mint már ezt korábban

123/

123/ Lásd bővebben az I. és a IV. fejezetben.

tisztáztuk - kettő. Egyrészt az a funkciója, hogy megküüsse azt a munkaerőkapacitást, amelyre a közös gazdaságnak szüksége van, de kihasználni nem képes, másrészt, hogy megtermeljük azt a termék-mennyiséget, amelyet a közös gazdaság termelési színvonala következtében még nem képes előállítani. Amennyiben a két funkciónak megfelelő, akkor valóban biztosítja is a mezőgazdaság belső egyensúlyát. Ez az egyensúly azonban semmi esetre sem statikus jellegű. Egyrészt hatnak rá a közös gazdaságon belül bekövetkező változások, másrészt azonban a háztájiban bekövetkező változások visszahatnak a közös gazdaságra.

Az első és legfontosabb változás a közös gazdaságokon belül, hogy a kiegészítő tevékenység, a melléktevékenységek fejlődése következtében a foglalkoztatottság színvonala jelentősen javult. Igy a rendelkezésre álló- és a felhasználható munkaerő közötti ellentmondásnak egyre kevésbé a háztáji gazdaság biztosít mozgásteret. Szerepét ebben a vonatkozásban egyre inkább a kiegészítő tevékenység veszi át. E változás következtében megváltozik a háztáji szerepe a közös gazdaságok munkaerőigénye és a tagok jövedelemigénye közötti egyensúly biztosításában is.

21 sz. táblázat

A közös gazdaságokban kifejtett munkaidő megoszlásának
változása 1968 - 1972 - ig.

Év	Ledolgozott munkaidő Állattenyésztésben és növénytermesztésben együtt		Összesen	
	1000 óra	%	1000 óra	%
1968	1.343.978	70,7	1.898.695	100
1969	1.393.475	70,0	1.991.180	100
1970	1.269.296	66,6	1.901.933	100
1971	1.138.539	60,6	1.875.339	100
1972	1.113.850	61,3	1.813.036	100

Forrás: KSH negyedéves közlemények 1973/3 15.1.

A közös gazdaság munkaerőigénye és a tagság jövedelemigénye közötti egyensúly biztosítása korábban azért hárult a háztáji gazdaságra, mert a közös gazdaságok nem voltak képesek kihasználni az általuk lekötött munkaerőkapacitás teljes munkaidőalapját. Így a tag jövedelme nem is származhatott teljes egészében a közösből, hiszen munkaidejének csak egy részét töltötte ott.

Napjainkban azonban változott a helyzet. A nem nyugdíjas tagok havi átlagos munkaideje 1971-ben már meghaladta a 200 órát, ami több, mint 48 órás munkahétnek felel meg. ^{124/} A tagok naptári

^{124/} Forrás: KSH Negyedéves Közlemények 1973/3 15.1.

munkaidő alapjának kihasználtsága tehát előri, sőt meghaladja az ipari foglalkoztatottakét./ Különösen mióta az iparban általánosan vált a 44 órás munkahét./ Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a közös

gazdaságokban is elterjedt a kötött munkaidőben való foglalkoztatás, akkor nyilvánvaló, hogy a háztájiiban csakis a családi - pontosabban a " türedék " - munkaeső tevékenykedik. Tehát azok, akik családi- és életkörülményeik miatt a teljes munkaidő kötését nem tudják vállalni. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a családtagok részvétele a közös munkában csökkenő tendenciát mutat, még hozzá nagyobb mértékben, mint ahogyan az összes foglalkoztatottak száma csökken. A közös gazdaság tehát napjainkban már lekötött tagjainak teljes munkaidőjét. Szükség van-e akkor még a háztáji gazdaságra? Hízen ebben az esetben a tag már megsezereshetné teljes jövedelmét a közüsből. / Ha a közös lekötött teljes munkaidőjét, akkor társadalmilag indokolt jövedelmét is teljes egészében ott kellene, hogy megsezeresse./

Gyakorlatilag azonban nem ez a helyzet. A parasztság reáljövedelme 1968 óta lényegében nem marad el a munkások reáljövedelmétől, belső arányait tekintve azonban lényegesen eltéréseket mutat. Közismert tény, hogy a társadalmi juttatások tekintetében a parasztság helyzete rosszabb az átlagnál. A munkások által élvezett társadalmi juttatások egy főre jutó összegének kb. 66-67 %-át kapta a parasztság, ^{125/} 1972-ben. Magasabb viszont a munkásokénál a paraszt-

---

^{125/} Forrás: Főbb népgazdasági folyamatok 1972 / Termelés, foglalkoztatottság, a lakosság jövedelmei, fogyasztása. KSH 1973. 28.1. A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960-72 KSH 1974. 28.1.

---

ság munkaeszerinti jövedelme.

A munkaeszerinti jövedelem azonban a parasztságnál továbbra is két forrásból származik: a közüsből és a háztájiból. A tagok közüsből származó jövedelme jelentősen növekedett - 1968 - tól 1972-ig kb. 30 %-kal ^{126/} - és az ipari munkások átlagkeresetét

126/ Forrás: lásd a 124. sz. jegyzetet.

ma sem éri el. A családok közülből és háztájiából származó együttes 127/
jövedelmének még mindig több, mint 40 %-át adja a háztáji gazdaság.

127/

A háztáji gazdaság pedig csakis akkor eredményez terméket és jövedelmet, ha abban is munkát fejtenek ki. A tag tehát már a közösségben teljesít annyi munkaidőt, mint a népgazdaság más területein dolgozók, de jövedelme csak akkor lesz azonos ezekével, ha még ezen felül a háztájiban is dolgozik.

A tag jövedelme szempontjából mellőkes az, hogy alaptevékenységében, vagy azon kívül melléktevéységben fejti ki munkacserjét. Ebből a szempontból csak az az érdekes, hogy a közösségben dolgozott. Éppen ezért úgy tűnik megváltozott a háztáji gazdaság jellege is,

Most már nem azért van szükség a háztájiából származó jövedelemre, mert a tag nem értékesítheti munkacserjét teljes egészében a közösség gazdaságában, s ezért teljes jövedelme sem származhat onnan. Ma már a közösség felhasználja tagjainak teljes munkaidőjét. A tag teljes jövedelme mégsem származik a közösségből. A háztáji gazdaságra tehát a szervezetkezet és tagjai szempontjából pusztán azért van szükség, mert az adott munkamennyiséggel megszerezhető jövedelem tulajdonban alacsony. 128/

Mivel a háztáji többé nem a közösség

128/ Valószínűleg arról van szó, hogy a mezőgazdaságban kifejtett munka alacsonyabb termelékenységű, a szakképzetlen, kevésbé bonyolult munka következtében a mezőgazdaságban ugyanakkora

jövedelem eléréséhez több munkát kell kifejtteni. Ezt a többletmunkát pedig már nem fejthetik ki a közössben - az ismert okok miatt - hanem csupán a háztájiban.

gazdaságban ki nem fejthető munka tere, de a társadalmilag indokolt jövedelem megszerzéséhez mégis szükség es, valamiféle kárpótlás, pótlólagos juttatás szerepét tölti be. Jelleget tekintve tehát sokkal inkább illetményföld, mint a közös gazdálkodás szervező kiegészítője.

A háztáji gazdaság juttatás jellegét támasztja alá az is, hogy háztáji gazdaságuk nemcsak azoknak van, akik bevitték földjüket a közössbe, s egy részét visszatarították. Háztáji területet azok is kapnak a közössből, akik semmiféle anyagi eszközzel nem járultak hozzá a közös gazdaság vagyonához. Az összes háztáji területnek csupán 32 %-a a tagok által visszatarított terület /1971-ben/, s a többi a közös területből a tagoknak kiosztott háztáji, illetve az alkalmazottak illetményföldje. / Lásd: V 24. sz. táblázat /. Ezek a tagok, ugyanugy, mint az állami vállalat dolgozói csak az személyes munkájukkal járulnak hozzá a közös gazdaság vagyonának növeléséhez, földjüket nem bocsátották a közös rendelkezésére, mint az alapító tagok. (Igaz, az egyéni földtulajdon örökösödik, de ennek semmi jelentősége nincs ebből a szempontból, háztáji gazdaságot mindenki kap, aki a szervezetbe tagként belép.) A háztáji tehát elvesztette kapcsolatát a tulajdonformával: jellegét tekintve semmi különbség az alkalmazottak illetményföldje és a tagok háztáji gazdasága között. A különbség legfeljebb mennyiségi. 129/

129/ Illetményföld nemcsak a szervezetbe alkalmazottainak, hanem az állami gazdaság dolgozóinak, sőt a falusi pedagógusoknak is jár.

A háztáji gazdaság és a tulajdonforma kapcsolatának megszűnése, de főként juttatás jellegének erősödése azzal a következménnyel jár, hogy csökken a tagok háztáji tevékenységben való érdekelttsége. Amennyiben a közös gazdaság felhasználja tagjai teljes munkaidőjét, akkor a dolgozók természetes törekvése, hogy társadalmilag indokolt jövedelmük is onnan származzon. Ha viszont ez nem lehetséges, s a közös gazdaság háztáji nyújtásával kárpótolja tagjait, akkor ez olyan juttatás, amely sokkal kedvezőtlenebb, mint a társadalmi juttatások egyéb formái. Ez utóbbiak ugyanis " ingyen " illetik meg a dolgozókat, a háztáji viszont csak akkor eredményes pótlólagos jövedelmet, ha pótlólagos munkát fektetnek bele. Valószínűleg ez a fő oka annak, hogy sok helyen a tagok nem is tartanak igényt a háztáji földterületre, hanem a közös gazdaság készpénzben megváltja.

A háztáji tevékenységben való érdekelttség egyéb okok miatt is csökkenhet. Az általános társadalmi-gazdasági fejlődés, amely a falu életét is alaposan átalakította, a munkával, a jövedelemszerzés módjával kapcsolatos elvárásokat is megváltoztatta. A falusi életforma is átalakulóban van, s ha a generációváltás lezajlik, nagyon valószínű, hogy a háztáji gazdaságok termelése a jelenleginél alacsonyabb mennyiségi szintvonalon stabilizálódik. Kétségtelen azonban, hogy nem általában csökken a háztáji tevékenységben való érdekelttség, hanem elsősorban a legmunkaigényesebb, a nehéz fizikai munkát igénylő és legkevésbé jövedelmező termékek termelésében. / Erre utalnak a szarvasmarhával, és a zöldekgfélék termelésével kapcsolatos problémák is ./ Ez azonban már átveszt bennünket a háztáji gazdaság másik funkciójához, a mezőgazdasági termelés és a népgazdasági szükséglet egyensúlyának kérdéséhez.

22. ábra

A szarvasmarhadállomány és a zöldegytermelés alakulása

Forrás: KBH Mezőgazdasági Adatok 1967/3, 1972/2

Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. ✓

Az a sajátos munkamegosztás, amely a termelés szerszámait tekintve a közös gazdaság és a háztáji gazdaság között kialakult, volt a mozgásformája a nagy méretekben való gazdálkodás és az alapellátottság közötti ellentmondásnak. Mivel a közös gazdaságok csak azok termékek termelésére specializálódhatnak, amelyek termelése gépcitett — tehát ^{amelyeket} valóban nagyüzemi módon ^{termelhet} történhet, azon termékek termelése, amelyeknél ezen feltételek a nagyüzemekben hiányoztak a kisüzemekben koncentráltak. A háztáji gazdaságokban termelték

tehát meg azt a termékmennyiséget, amelyet a nagyüzem nem megfelelő eszközellátottsága következtében előállítani nem volt képes, de a népgazdaságnak szüksége volt rá.

A közös gazdaságok eszközellátottságának növekedése, a gépesítés fokozódása azonban megindított egy olyan önmagát gyorsító folyamatot,^{130/} amelynek eredményeképpen néhány alapvető termék vonat-

---

^{130/} Lásd bővebben a II. fejezetben

---

kozásában máris felborult a mezőgazdasági termelés és a népgazdaság termékszükséglete közötti egyensúly. S várható, hogy ez a folyamat folytatódik: valószínűleg egyre újabb termékek vonatkozásában borul a jd fel az egyensúly.

A nagyüzemek gépesítésének fokozódása következtében csökken a foglalkoztatottak száma, és növekszik a rendelkezésre álló munkaadókapacitás kihasználtsága.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak, pontosabban a szövetkezeti tagok számának csökkenése a háztáji gazdaságok számát is csökkenti. A háztáji gazdaságok számának csökkenése a mezőgazdaság termelésének volumenét is csökkenti, még hozzá területarányuknál nagyobb mértékben, mert intenzívebb termelést folytat, mint a közös gazdaság. Ezt a kieső termelési volument a közös gazdaságoknak és a többi háztáji gazdaságnak kell pótolni. 1967-től 1971-ig a háztáji gazdaságok száma 56 ezerrel, kb. 7 %-kal csökkent.
^{131/}

---

^{131/}

Forrás: KSH Negyedéves Közlemények. Mezőgazdasági
Adatok 1972/2 31.1.

A foglalkoztatottság színvonalának emelkedése pedig - amint ezt fentebb kimutattuk - csökkenti a háztáji tevékenységben való

érdekeltségét. A megmaradó háztáji gazdaságok tehát nem valószínű, hogy pótolni fogják a megszűnők termelési volumenét. De nemcsak erről van szó.

As a tény, hogy - pl. a szarvasmarha, tej, zöldegyfőlék esetében nemcsak a háztáji termelés csökkent, hanem a termék összes termelése is, arra utal, hogy a közös gazdaságok sem voltak még képesek pótolni a kieszenek kieső termelését.

A háztáji és kisegítő gazdaságok súlya még 1971-ben is 32,9 % a mezőgazdaság öszttermelésén belül, a egyes termékek esetében pedig még mindig meghaladja az öszttermelés 50 %-át.

22. sz. táblázat

A bruttó termelési érték megoszlása ágazatok és társadalmi szektorok szerint 1971-ben folyó áron

Ágazat	Állami gaz- daság	Társul- ság	Háztáji és kisegítő gazdaságok
Növénytermelés összesen	14,9	55,6	24,2
ezen belül:			
burgonya	1,2	37,7	55,7
kelkáposzta	-	28,7	57,4
zöldegyfőlék	2,4	27,2	57,4
petrezselyem	0,9	32,0	58,2
saláta	-	11,8	72,4
Állattenyésztés			
összesen	16,5	35,3	42,8
ezen belül:			
vágóállatok:			
szarvasmarha	13,1	66,4	19,3
csertés	13,6	27,1	52,4
liba	5,2	33,4	58,4
kacsa	28,1	33,2	30,7

Forrás: KSH Negyedéves Közlönyök Mezőgazdasági Adatok
1972/2.

Bár az értékesítési adatok nem feltétlenül tükrözik a tényleges mennyiségi arányokat, mivel a háztáji gazdaságok értékesítése általában fogyasztói áron történik, a nagyüzemeké pedig felvásárlási áron, annyi bizonyos, hogy ha a szövetkezeti szektor belső egyensúlyának nem is, de a mezőgazdaság belső egyensúlyának feltétele még viszonylag hosszú ideig az ártermelő kisüzem marad.

Az olyan átmeneti helyzetben, amikor a termék összes termelésének jelentős hányada származik a háztájiból, és nagyüzemi termelésének feltételei sem megoldottak, a termelés növelésének két lehetősége van: a/ bizonyos mértékű áremeléssel kezünkbeni elsősorban a háztáji gazdaság termelését; b/ beruházási támogatással megoldani radikálisan nagyüzemi termelését.

Az első lehetőség többnyire csak átmenetileg oldja meg a feszültségeket, különösképpen akkor, ha anyagigényes / ~~terheltség~~ / termelésről van szó és az áremelés nem jelentős. Mátrézt, ha a csökkenés már jelentős, nem biztos, hogy az eredeti szint előérése sikerül. Harmadszor egy jelentősebb áremelés a háztáji jövedelmek növekedése következtében aránytalan jövedelemelosztást eredményezhet. Végleges megoldást tehát csak a nagyüzemi termelés feltételeinek megteremtése jelenthet.

Amennyiben viszont ez az önmagát stimuláló folyamat túlságosan felgyorsul, illetve, ha nem a közös gazdaságok kapacitásának fejlődése útján csökken a háztáji gazdaságok termelése, hanem fordítva: a háztáji termelés gyors csökkenése határozza meg a közös gazdaságok fejlesztési szükségleteit, akkor ez igen súlyos következményekkel járhat a népgazdasági egyensúlyra is.

~~132~~~~132~~

3. A gazdasági mechanizmus és a szövetkezetek gazdálkodása

A termelés fejlődésének, az árszínvonal^{132/} emelkedésének és

^{132/} Az árszínvonal kérdésével itt nem foglalkozunk, mert ismételten lenne. A ~~szövetkezetekben~~ ^{Tu. fejezetben} ezt kimerítően tárgyaltuk.

általában az irányítási rendszer reformjának következtében a szövetkezetek gazdálkodása is módosult. Javult a közös gazdaságok jövedelmi helyzete, s ez lehetővé tette az alapszemélyi gazdálkodásra való rátérést, az amortizáció képzést, rendszeres munkadíj fizetést, stb., tehát a vállalatyszerű gazdálkodás kifejlődését és erősödését.

A szövetkezetek jövedelmi helyzetének javulása meggyilvánult a parasztság jövedelmi színvonalának, a beruházások saját forrásainak alakulásában, sőt az állami támogatások és elvonások arányának alakulásában is.

A személyi jövedelem /tagok részesedése/ 1967 óta folyamatosan növekedett, annak ellenére, hogy a családi munkaerő száma folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. /Lásd 23 sz. ábra./

A beruházások saját forrása is igen jelentősen növekedett: 1965-ben a szövetkezeti szektor beruházásainak 10,7 %-a származott saját erőből, 1970-ben pedig a szövetkezetek népgazdasági beruházásainak 47,8 %-a, 1971-ben pedig 54,8 %-a származott saját forrásból. Természetesen az állami támogatás szükségessége továbbra is fennáll, sőt a területegységre jutó összes állami támogatás mértéke a legmagasabb a legjobb gazdaságokban. Ez azzal kapcsolatos, hogy a beruházási állami támogatás a beruházások értékének %-ban kerül meghatározásra, s a magas színvonalon gazdálkodó gazdaságok több saját erő révén több

204.
~~197.~~
193

23 sz. ábra

állami támogatást is tudnak megszerezni. A legmagasabb szinten gazdálkodó szervezetekben a beruházási állami támogatás 2,7-szerese volt az országos átlagnak 1970-ben.^{133/}

---

^{133/} Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1971/2-3.

Az állami támogatás és az állami elvonás különbsége a szövetkezeti szektor átlagában fokozatosan csökken, s 1971-ben az elvoná-

203.
198
194

sok összege meghaladta a támogatás összegét.

23

23. sz. táblázat

As állami elvonások és támogatások alakulása a szövetke-
zeti szektorban 1967-71-ig

mill.Ft.

	1967	1968	1969	1970	1971
Állami elvo- nás ^{x/}	3144	4619	4969	5251	6736
Állami tá- mogatás	3771	4847	5183	6827	5718

x/ Forgalmi adó nélkül, 1971-ben biztosítási díj nélkül.

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1972. 205. 1.

A gazdálkodás módjának változása tükröződik a szövetkezetek jövedelemérdekeltségi rendszerének változásában is.

A gazdasági mechanizmusreform az alapvető érdekestruktúrát nem változtatta meg, de megváltoztatta az érdekek érvényesülési módját, módosította a jövedelemérdekeltségi rendszert.

A gazdaságirányítási rendszer megváltozása a nyereséget állította az állami vállalatok érdekelttségének középpontjába, s ehhez kapcsolta az egyéni érdeket is. A termelőszövetkezetek érdekeltsségi rendszerében a leglényegesebb változás, hogy az állam, ellentétben a korábbi módszerrel, nem a felhalmozás és a fogyasztás arányát szabályozza csupán, hanem külön szabályozza a személyi jövedelmeket. Nem garantálja a munkadíjat, viszont előírja, hogy a tervezett munkadíjnak csak 80 %-a fizethető ki előre, évközben; továbbá a személyes jövedelmek növekedését ~~x~~ külön adóval korlátozza. A jövedelem-

felhasználási adó hatásában igen hasonlít az állami vállalatoknál képződő személyes jövedelemnek szabályozására. A különbség elsősorban, hogy addig, amíg az állami vállalatoknál ez a szabályozás a bázis bírszintvonal szabályozásán nyugszik, a szövetkezeteknél a bázis személyi jövedelem - természetesen nem létszára, hanem munkanapra vetítve - képezi a szabályozás alapját. Az adóssávok itt tehát nemcsak a munkadíjtól különvált nyeresőgre, illetve annak részesedési alapjára vonatkoznak, hanem a teljes személyi jövedelemre. Mivel a bérfejlesztést az állami vállalatoknál eredetileg teljes egészében az adózott nyereségből kellett fedezni, a kétértelmű megoldás lényegében azonos volt. Különös módon ez a szabályozási rendszer a szövetkezeteknél jobban bevált, mint az állami vállalatoknál, ahol hamarosan módosítani is kellett. Az ok igen egyszerű: erre a különbségre vezethető vissza, hogy addig, amíg ez a konstrukció az állami vállalatokat "létszámbiztosításra" ültetöztette, a szövetkezeteket csak "munkanapbiztosításra". Most tehát az állam a szövetkezetekben is külön szabályozza a személyes jövedelmeket, azaz most már nemcsak a fogyasztás arányát, hanem szintvonalát is szabályozza. Az állami szabályozásnak ez a rendszere 1969-ben került bevezetésre. Előtte csak az alapjövedelem adót fizették: az összes részesedés után ~~egységesen~~ 6 %-ot. Az 1971-es szabályozó módosítások megszüntették az alapjövedelem lineáris adózását, differenciált adókulccsal váltva fel a korábbi egyetemes adókulccsal.

Itt egy kis kitéréssel - mielőtt a változás következményeit megvizsgáljuk - érdemes néhány szóval az állam és az egyén érdekkapcsolatát is megvilágítani. Az egyén érdeke alapvetően és közvetlenül a munkadíjhoz kapcsolódik, mert ez a több, és ez a biztos. Az államot, mint az Üsztektársadalmi érdekek képviselőjét az összes fogyasztás nagysága és aránya érdekli, a munkadíjak csak annyiban, hogy azok szintvonalra ne haladja meg azt a volument, amely - a felhalmozás

megfelelő arányt figyelembe véve - biztosan újraterveződik./Te-
hát nemcsak "jó" években, hanem esetlegesen kedvezőtlen körülmények
esetén is./ A munkadíj és a részvétel részvételében az egyén
és a társadalom közös érdeke is kifejezésre jut. A szabályozó rend-
szer ily módon való megváltozása a szervezeteket jövedelemérdekel-
tségnek rendszerét is módosította. Nem az alapvető érdekestruktúra
változott itt sem; a tagok egyéni érdeke továbbra is személyes
jövedelmükhez kapcsolódik közvetlenül, a kollektív kettős érdeke
is változatlan. De azért, hogy az állami szabályozás a személyes
jövedelmekhez kapcsolódik, a tagok érdeke nem függik közvetlenül
a bruttó jövedelemhez: hiszen a személyes jövedelmek növekedését
elválasztja attól az adószó. A változás ebben a viszonylatban tehát
azt jelenti, hogy a jövedelemérdekeltség rendszere a feloszlásba is
kifejezésre juttatja az alapvető érdekösszefüggést /ti. azt, hogy
a tag érdeke csak közvetve kapcsolódik a fejlesztéshez /.

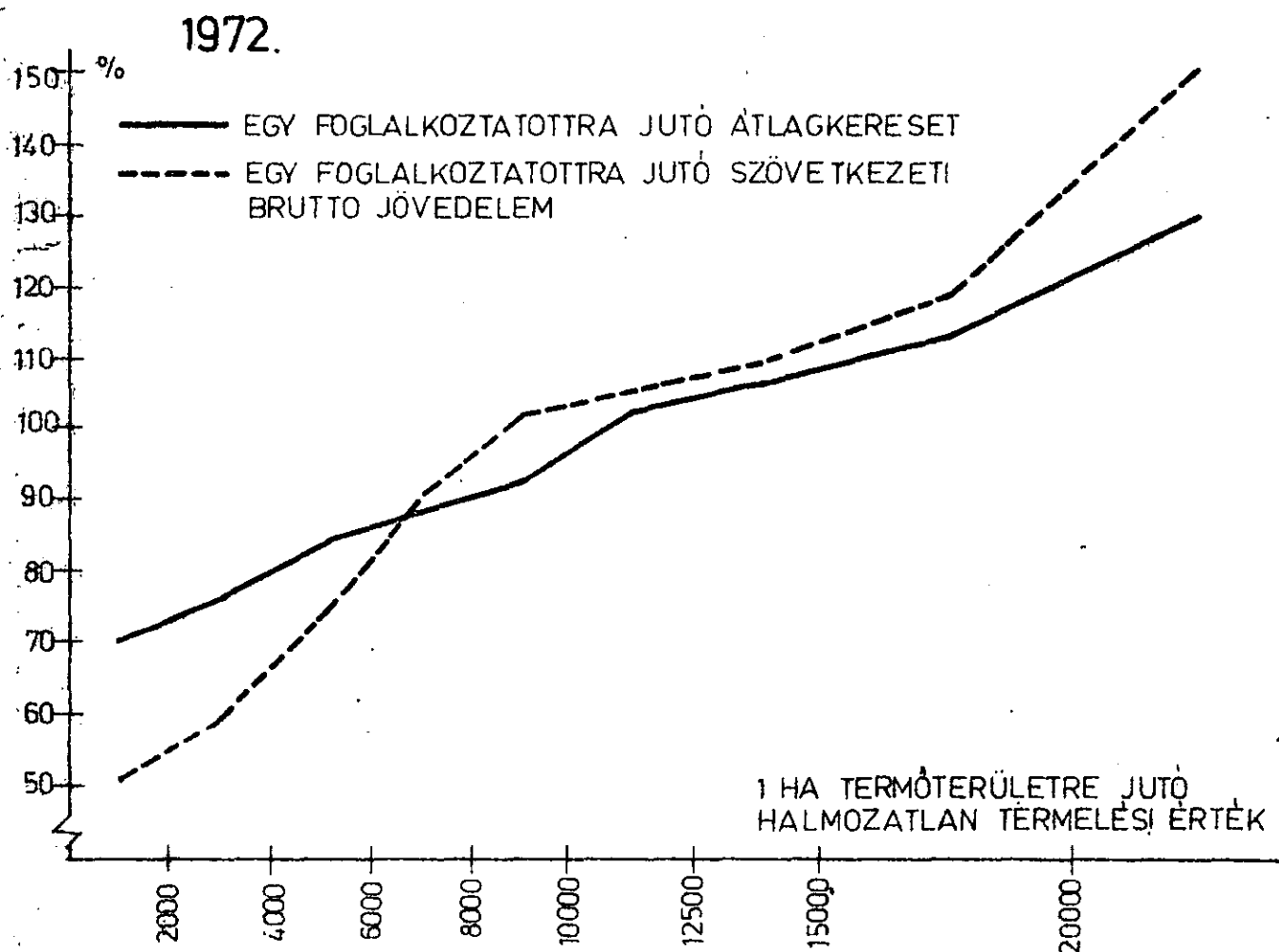
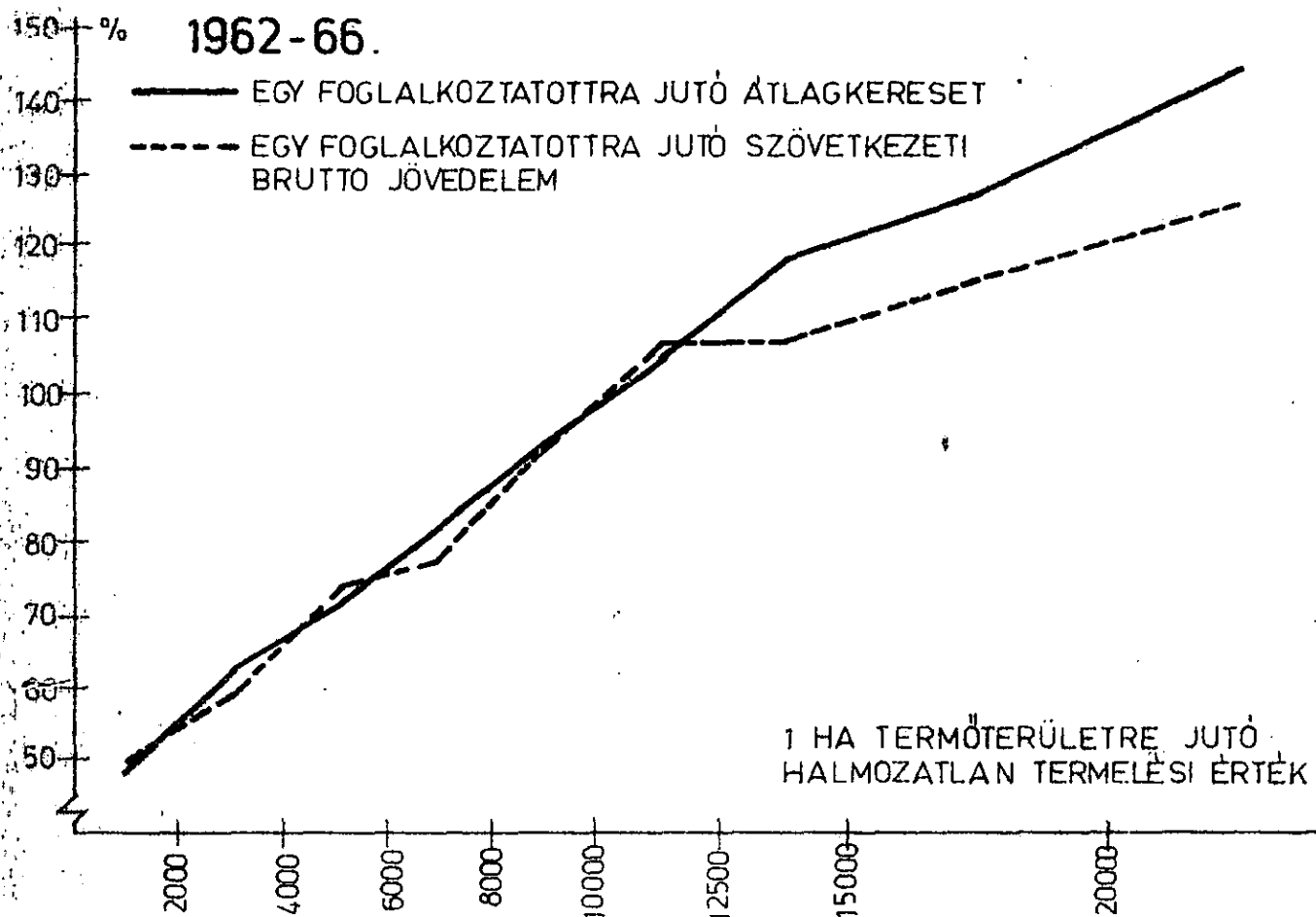
A szabályozás módjának megváltozása azzal az eredménnyel
járt, hogy - az eltérő gazdasági feltételek következtében egyre
jobban differenciálódó bruttó jövedelem ellenére - a személyes
jövedelmek differenciáltsága csökkenő tendenciát mutat. / Lásd:
24. sz. ábra. /

Az összefüggés másik oldala a kollektív jövedelemérdekel-
tség. A szabályozó rendszer változása nem változtatta meg a szerve-
zeti kollektív bruttó jövedelmi érdekeltiséget. Először is az
állami támogatás rendszere továbbra is részben a bruttó jövedelem
mennyiségére hat, részben pedig a felhalmozást, beruházást szabályozza,
mégpedig az utóbbinak nagyságát és irányát, szerkezetét is befolyá-
solja. 134/ Másodszor, a személyes jövedelmek szabályozása önmagában

---

134/ A szervezeti tiszta jövedelem a bruttó jövedelem függ-
vénye, akkor is, ha az állammunkadíjat elszámolják költségként.

204⁵
~~197~~

nem változtatja meg a jövedelemérdekeltség formáját, továbbra is a bruttó jövedelem megosztásának szabályozásáról van szó. A különbség a régi és a mostani szabályozás között az, hogy akkor azt írta elő az állam, hogy minimum mennyit kell felhalmozni most pedig, hogy maximum mennyit lehet fogyasztani. /Pontosabban: hogyan néhet a fogyasztás a biéle évhez képest /.

24 sz. ábra.

A személyes és a bruttó jövedelem differenciáltsága 1962-ben és 1972-ben.

Förny: USA Negyedéves Közlemények. Közösségi
segí Adatok 1973/3.

Eddig tehát a bruttó jövedelem változásával lineárisan változhatott a személyes fogyasztás és a felhalmozás egyaránt, most pedig a személyes jövedelem degresszíven követheti a bruttó jövedelem növekedését, míg a felhalmozás a bruttó jövedelemnél ezért gyorsabban nőhet.

A szövetkezetek fejlesztési alapját az állam külön nem adóztatja, mivel - és ebben nem változott a korábbi konstrukció - az árrendszeren keresztül vonja el továbbra is azt a jövedelemrészt, amellyel a mezőgazdaságnak hozzá kell járulni a népgazdaság fejlesztéséhez. A felhalmozás szabályozásának eszköze pedig nem az adó, hanem az állami támogatás rendszere, főként a beruházási állami támogatás.^{135/}

135/ Az állami támogatás egyéb formái / a felhasznált ipari termékek ártámogatása, meghatározott mezőgazdasági tevékenység támogatása, termőhelyileg kedvezőtlen adottságú szövetkezetek támogatása/ a bruttó jövedelemre hatnak.

A szövetkezetek felhalmozásának állami támogatása ma is igen jelentős, bár az 1971-es módosítások megszigorították feltételeit és csökkentették is a beruházási állami támogatás mértékét. Mivel a beruházási állami támogatás mértékét a beruházás összegének százalékaiban adják meg, a szövetkezetek felhalmozási értéke erőteljesen kapcsolódik saját fejlesztési alapjához, de az állami támogatáshoz is.

A beruházások állami támogatásának és a hitelezés feltételeinek megszigorítása, valamint az, hogy a munkadíjat most már a szövetkezetek is elszámolják a termelési költségként, módosította a szövetkezetek érdekeltiségi rátáját. A szövetkezetek jövedelemérde-

költsége most már a $p' = \frac{v+m}{c+v}$ mutatóhoz kapcsolódik, és nem az eszközhasználati mutatóhoz. ^{136/}

^{136/} Lásd bővebben ~~az előző fejezetben~~ ^{III.} fejezetben.

Es a változás azonban nemcsak a korábban végbement fejlődést regisztrálja, hanem vissza is hat a szövetkezetek gazdálkodására. Addig míg az élőmunka díja nem számít költségnek. ^{137/} A gazdaságok

^{137/} Lásd bővebben ~~az előző fejezetben~~ ^{III.} fejezetben.

szinte korlátlanul érdekeltek lehetnek a holt munkának élőmunkával való helyettesítésében. Pontosabban olyan termelési szerkezet választására törekvni fognak, amely maximális bruttó jövedelmet eredményez, függetlenül attól, hogy hogyan alakul a nettó jövedelem.

Amennyiben viszont az élőmunka díja költség is, a szövetkezet ugyan továbbra is olyan termelési szerkezet megválasztásában érdekelt, amely maximális bruttó jövedelmet eredményez, de egyúttal a nettó jövedelem maximálására is törekszik. A szövetkezetek érdekelt-ségi rátája ugyanis két mutató összegére bontható fel:

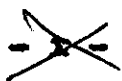
$$p' = \frac{v}{c+v} + \frac{m}{c+v} :$$

Az összefüggésből nemcsak az következik, hogy a szövetkezetek nem érdekeltek a holt munkának élőmunkával való korlátlan helyettesítésében, illetve a termelési szerkezet élőmunkaigényességének fokozásában. Az is következik, hogy bruttó jövedelmük akkor lesz optimális, ha: a/ termelési szerkezetüket az élőmunkaigényes és a területigényes ágazatok megfelelő kombinációjával alakítják ki; b/ ha arra törekkeznek, hogy az élőmunkaigényes ágazatok is jövedelmezők legyenek; vagy legalább is ne legyenek veszteségesek.

Azaz: a szövetkezeti jövedelem sem lehet optimális akkor, ha egyik

ágazat veszteségét a másik nettó jövedelméből kell fedezni. Így természetesen termelési szerkezetük alakításában is arra fognak törekedni, hogy az élők munkai igényes ágazatokon belül csökkenjen a veszteséges ágazatok súlya, s valami más, szintén munkai igényes, de jövedelmező ágazattal, vagy tevékenységgel helyettesítsék. /A szarvasmarha állomány nemcsak a háztáji gazdaságokban csökkent, hanem 1969 után a közös gazdaságokban is./

A gazdaságirányítási- és közvetlenül az érdekeltségi rendszer változása tehát részben tükrözi a szövetkezetek fejlődését, részben vissza is hat a további fejlődésre.

Az előzők alapján a szövetkezetek működésének kezdeti /induló/, és jelenlegi modellje közötti különbséget a következőkben foglalhatjuk össze.

Először: a különbségek alapját a szövetkezeti szektor termelésének technikai-gazdasági változásai alkotják. A nagy gazdaság szocialista átszervezésének eredményeképpen létrejött szövetkezetek közös gazdaságai nem voltak nagyüzemek, csak nagy méretekben - főleg kisüzemi módszerekkel - termelő gazdaságok. Az elmúlt 10 év alatt a szövetkezetek közös gazdaságainak gazdálkodási módja jelentősen megváltozott; a nagyüzemi módszerekkel való termelés térhódításának eredményeképpen a szövetkezetek jellege is megváltozik: nagy gazdaságokból egyre inkább nagyüzemekké válnak.

Másodszor: a szövetkezeti gazdálkodás induló és jelenlegi modellje közötti különbség abban foglalható össze, hogy addig, amíg a kezdeti szakaszban a szövetkezetek társadalmi /mozgalmi/ jellege dominált, most vállalati jellege, illetve annak erősödése került előtérbe. Nem véletlenül. Addig, amíg a szövetkezetek csak nagy gazdaságok és nem nagyüzemek voltak, a vállalatszerű gazdálkodás feltételei is hiányoztak. A ténylegesen nagyüzemi módon való termelés

térhódítása viszont szükségessé tette a vállalati jelleg erősítését is.

Harmadszor: a gazdasági mechanizmus reformja teremtette meg a szervezetek vállalatszerű gazdálkodásának jogi, szervezeti és pénzügyi feltételeit. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az irányítás rendszerének reformja változtatta meg a szervezetek gazdálkodásának módját: csupán formát adott azoknak a változásoknak, amelyek a szervezetek fejlődése során felhalmozódtak. Sőt lehetséges, hogy nemcsak új formát, hanem új irányt is. Ez azonban külön vizsgálatot igényel.

4. A szervezeti tulajdon fejlődési tendenciái

Az az erőteljes fejlődés, amely a mezőgazdasági szervezetek gazdálkodásának feltételeiben és gazdálkodásának módjában végbement az elmúlt időszak alatt, természetesen nem maradt hatás nélkül a szervezeti tulajdonra sem. A termelés társadalmosodásának fokozódása: a közös gazdaságok méreteinek a növekedése, a gépesítés, a zárt rendszerű termelési módok terjedése a közös munkaszervezet fejlődését is kiváltotta. Növekedett a közösen végzett munka tagolt-sága - az üzemen belüli munkamegosztás - és fokozódott a munkafolyamat kooperatív jellege. Ez a fejlődés szükségképpen új helyzetet teremtett a szervezeteken belül és - új ellentmondásokat szült.

A termelőszervezetek a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulása útján létrehozott szocialista nagyüzem ^{138/} tehát " munkarész-

---

^{138/} A rochdalei elvek sarkalatos pontja a "részekre osztó tőke gyűjtése".

---

vényességén és tulajdonrészvényességen alapuló vállalat". ^{139/} A ta-

---

^{139/} Técsi János: Mezőgazdasági termelőszervezeteink felhalmozásának belső szabályozása, a társ tulajdonos tagok érdekeltségének

fokozása útján. Szövetkezeti Kutató Intézet Közleményei, 1972. 79.sz.

gok azonban tulajdonosi jövedelmet nem élveznek / kivéve a földjárdókat/, csakis mint munkavállalók élveznek jövedelmet. Ebből természetesen az is következik, hogy a tagok csak közvetve érdekelték a vagyon növelésében, a felhalmozásban, s " a tagok úgy érzik, min en ... felhalmozásra kerülő forint öt közvetlenül megrövidítette".^{140/} A tagok tehát csak " általában érzik magukat tulaj-

140/ Lásd: Zs.-né Boucka Éva: A szövetkezetek érdekeltségi viszonyai és a felhalmozás.

donosnak, közvetlenül inkább munkavállalónak", amit olyan más objektív tényezők is alátámasztanak, mint például az a tény, hogy az újonnan belépő tagok vagyoni hozzájárulás nélkül ugyanolyan teljes jogú taggá válhatnak, mint azok, akik eredetileg vagyonukkal léptek be. Vagy az, hogy a nyugdíjba menő tagok, annak ellenére, hogy az általuk felhalmozott vagyont a szövetkezet tovább használja, " elvesztik tulajdonosi érzetüket és jogaikat ". Gyakorlatilag erre vezethetők vissza azok a kedvezőtlen jelenségek, amelyekkel a szövetkezeteknél jelenleg meg kell küzdeni, s amelyek nehezítik a nemzedékváltás folyamatát. Egyrészt a falusi fiatalok számára nem vonzó a szövetkezet, igen gyakran csak az marad otthon, aki nem kap jobb helyet a népgazdaság más területén, másrészt feszültség keletkezik a régi / alapító / és új tagok között. ^{141/}

141/ Técsi János: I.m. 12. 1.

A tulajdonosi érzet csökkenése az előzőeknél általánosabb megfogalmazást nyert a Társadalmi Szemlében ^{142/} és a Társadalom

142/ "Gazdasági nagyüzem-technika-csator". Társadalmi
Szemle 1969/3 - 1970/3.

tudományi Közleményekben 143/ lezajlott vitában. A szövetségek fej-

143/ Társadalomtudományi Közlemények 1972/2,3.

lődéso, termelésük nagyüzemivő, és gazdálkodóuk vállalatossá válása újabb ellentmondást teremtett. A "szövetkezeti tag sajátos helyzete abból ered, hogy egyrészt társ tulajdonos, másrészt a nagyüzemi munkaszervezet keretei között rész munkát végző beosztott. A rész munkát végző beosztott helyzetéből eredően alakul ki tulajdonosi minőségének ellentéte, az ellentétpár másik oldala". 144/

144/ Zsarnóczai Sándor: Agrártársadalmunk megítéléséről.
Társadalomtudományi Közlemények 1972/3. 98.1.

Ellentmondás alakult tehát ki a szövetkezetek termelésének társadalmasságára és a tagok társ tulajdonosi helyzete, azaz a tulajdonforma között.

Ugy tűnik tehát a klasszikus ecettel van dolgunk: a termelés, a termelői fejlődés ellentmondásba kerül a meglévő termelési viszonyokkal, és szétfejtíti az adott tulajdonforma kereteit. Elgondolkodtató azonban, hogy a vitában résztvevők szinte kivétel nélkül azt hangsúlyozták, hogy az ellentmondást fel kell oldani, a tulajdonosi érzetet erősíteni kell.

Az ellentmondás feloldásának legfőbb útjaként a szerzők többsége a szövetkezeti demokrácia érvényesítését, annak erősítését jelölik meg. 145/

145/ Lásd a 142 és 143 sz. jegyzetet.

Van olyan nézet is, 146/ amely szerint " a szövetkezeti élet

146/ Zsarnóczai Sándor: I.m. 99. l.

néhány év múlva kinövi a munkavállalási szerződések gyakorlatát " és az " elmélet is túl fog jutni a szövetkezeti tag munkavállalónak minősítésén, hiszen ebben a szövetkezet lényegétől idegen formák tükröződnek"./ Kiemelés tőlem: É.F. /147/ De hiszen éppen ez az alapvető probléma: vajon azok a reálfolyamatok, amelyek a mezőgazdaság bővített újratermelése során végbemennek, vajon valóban a szövetkezeti tulajdonformát termelik-e újra? Amennyiben nem, akkor a szövetkezeti demokrácia erősítése is csak tüneti kezelés. A szövetkezeti demokrácia forrása ugyanis éppen az, hogy itt tárgytulajdonosok kollektívája termel és dönt. Ha viszont a termelők nem érzik magukat tulajdonosnak, akkor a forrás " elapadásáról " van szó. Vegyük sorra a tényeket.

1./ A mezőgazdaságban most zajlik a generációváltás folyamata. Az alapító tagok, akik földjükkel, vagyonukkal léptek be a szövetkezetbe, lassan kibregednek, s a fiatalok számára, akik helyükre lépnek már nem feltétel a közös vagyonhoz való anyagi hozzájárulás. Az összes háztáji termőterületnek csupán 32 %-a a tagok által viszatartott terület, a többi a közös területből a tagoknak kiadott háztáji, ill. az alkalmazottak illetményföldje. Ez pedig azt jelenti, hogy kisebb hányadát teszi ki a tagságnak az a része, aki valóban anyagilag is hozzájárult a közös gazdaság vagyonához. / Lásd a 24 táblázatot ./

21

00

147)
U.O.

Mégis egyre növekszik az alkalmazottak száma és aránya. 1971-ben az állandó alkalmazottak száma a nem nyugdíjas tagok számának 20 %-át tette ki. 148/ Fokozatosan növekszik tehát azon szövetke-

148/ Forrás: KSH Megyegyűlési Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972/1. 14. l.

(17)

24 sz. táblázat

A háztáji terület megszűlése 1969-ben és 1971-ben

	T e r m ő t e r ű l e t	
	1969	1971
Tagok visszatartott háztáji területe	32,1	31,3
Közös területből tagoknak kiosztott háztáji terület	65,6	..
Közös területből alkalmazottaknak kiosztott illetményföld	2,3	..
Összesen:	100,0	100,0

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1970/2. 55. l. és 1972/4 70. l. zeti dolgozók - ezen belül tagok - száma és aránya, akik hasonlóan az állami vállalatok dolgozóihoz, csak személyes munkájukkal járulnak hozzá a vagyon növeléséhez, anyagi eszközökkel nem. Igaz, hogy az egyéni földtulajdon örökösök, de az elvándorlás és a földmegváltás következtében fokozatosan növekszik a szövetkezet arányát, tehát osztálytalan földterülete is (földmegváltás).

2./ Az előzők következtében megváltozott a háztáji föld jellege, sőt a közséssel való kapcsolata is. Eredetileg a háztáji föld a tagok által viaczatartott területet jelentette, tehát azt a részt, amit nem vittek be a közsébe. Eredetileg tehát azért lett az egyén a szövetségi kollektív tagja, mert egyéni tulajdonos volt. Ekkor még a háztáji felfogható úgy, mint a tagok alapvető gazdasága, a a közsé, mint a háztájiban ki nem fejthető munkacsoport leköltésének és a háztájiból meg nem szerezhető jövedelem kiegészítő forrása. / Természetesen a tag oldaláról szemlélve/. Napjainkban azonban a helyzet éppen fordított: a háztáji döntően nem viaczatartott, hanem a közsé területéből a tagoknak kiosztott terület. Vagyis nem azért tagja valaki a kollektívának, mert tulajdonos / egyéni/, hanem azért kaphat háztáji földet, mert tagja a kollektívának. Ahogyan növekszik tehát a föld nélkül belépők aránya a tagok között, úgy változik át a tulajdonosok kollektívája kollektív tulajdonossá.

3./ Az eszközfelhalmozásnak és így a termelés bővítésének is csak részben forrása a szövetségi tevékenység, illetve jövedelem, igen jelentős szerepe van az állami támogatásnak is. A szervezetek eszközállományának egy része - annak ellenére, hogy a szervezet gazdálkodik vele - nem sajátja, közséi vagyonát ez nem gyarapítja, hanem állami tulajdon és nem is termelődik számára újra. 149/ Azt,

---

149/ A szervezetek állóeszközeik után csak a saját erő összegeinek megfelelő érték alapján képeznek, amortizációs alapot. Az állami támogatásnak megfelelő értékű rész tehát össze nem termelődik újra a szervezetek számára.

---

hogy a gazdaságok eszközállományának mekkora hányada származik tény-

legesen állami forrásból, szinte lehetetlen megállapítani. Az 1968. jan. 1-i állapotnak megfelelően, a KSH által kimutatott ártámogatás összege 150/ nem a beruházás megvalósításakor ténylegesen

150/ Az állóeszközállomány újértékelése a mezőgazdaságban. KSH Időszaki Közlemények. 1970/5.

nyújtott kedvezményt foglalja magába, hanem ezt az értéket, amelyet a teljes állóeszközállomány 1968. évi beruházása esetén kapott volna a gazdaság. Ez az érték, helyesebben az ártámogatás aránya az eszközök összes értékéhez viszonyítva csaknem azonos az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben; az állami támogatás aránya akkor az állami gazdaságokban kb. 32 %. 151/ Ez a tény viszont,

151/ U.o. 53-55. 1.

ha mást nem is, de annyit bizonyít, hogy gazdaságirányítási rendszerünk nem tesz különbséget a mezőgazdaságban az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek felhalmozásának finanszírozásában, így üsztönzésében, felhalmozási érdekeltségének realizálásában sem. Annak ellenére, hogy az állami gazdaságok beruházás-finanszírozásának rendszere hasonult a szövetkezetekéhez / korábban a költségvetésből fedezték/, semmi okot se vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az állami tulajdon fejlődése a mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdon formához közeledik. Természetesen a fordítottjára sem következtethetnénk, ha a saját vagyon formáját tekintve kimutathatók lennének a szövetkezeti sajátosságok. Mitől szövetkezet hát a szövetkezet? Nyers Rezső 152/ megállapítása szerint a szövetkezeteknek két felté-

152/ Nyers Rezső: Vita közben. Társadalmi Szemle 1960/10. 73.1.

tele van: " először is - a tagok gazdasági erején és összefogásán kell alapulnia, másodszor pedig - a tagoknak tudniuk kell áttekin-
teni a szervezetek munkáinak minden részletét, hogy kollektívan tudja-
nak dönteni ". 153/

153/ U.o.

Ami az első feltételt illeti, meg kell állapítanunk, hogy a
mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában ez a feltétel
nem termelődik újra. Nem is termelődhet újra, ha a " gazdasági ösz-
szefogást " leszűkítjük a föld bevitelre, ahogyan ez a gyakorlatban
történik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a szervezeti
egységek közül még azok sem léteznek, - részjegy, stb. - ame-
lyek az ipari szövetkezeteknél megvannak.

A szövetkezetek gazdálkodásához felhasznált eszközöket a
tulajdon tekintetében három nagy csoportra osztottuk. 154/

154/ Lásd bővebben az I. fejezetben.

Az első csoportba soroltuk azokat az eszközöket, amelyek kizárólag
a kollektív tulajdonát képezik, ide tartoznak tehát azon vagyontár-
gyak, amelyek a szövetkezet oszthatatlan alapján alkotják. /Lényegé-
ben azonos a statisztika által " Összes vagyon " címező alatt nyil-
vántartott értékkel, plusz a szövetkezet tulajdonában lévő földdel./
E csoportban a mennyiségi növekedés 155/ mellett lényeges minőségi

---

155/ A szövetkezetek összes vagyona 1966 és 1971 között meg-
duplázódott.

---

változást az állami gépfármak gépeinek átadása a szövetkezeteknek

és a kívülállók földjeinek megváltása hozott. A szövetkezetek tulajdonába /társadalmi csoporttulajdonba / került tehát a gazdálkodásukhoz szükséges föld egy része és az egyéb termelési eszközök tulajdoni része. 156/

156/ A szövetkezetek álló- és forgóeszközeinek együttes értéke 1971-ben a mérlegadatok szerint 114.254 millió forint, az összes vagyon értéke pedig 87.457 mill. Ft. Az állami támogatás így kimutatható mennyisége együtt növekedett az eszközállomány növekedésével, bár valamivel kisebb ütemben. Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1972. 207. l.

A második csoportba az egyének, a tagok tulajdonában, és a kollektív használatában / és birtokában / lévő vagyontárgyakat soroltuk, ezek képezik a szövetkezetek kezelt alapját. E csoport vonatkozásában a változás főként mennyiségi, mégpedig csökkenő irányú, mivel a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében nem terjedtek el a hagyományos szövetkezeti formák / részjegy, tagsági kölesség/, így kizárólagosan a tagok által bevitt föld tartozik ide. Mivel a földterület nem növelhető, az újonnan belépő tagok már vagyoni hozzájárulás nélkül lépnek be, az elvándorlók földjét pedig megváltja a szövetkezet. 157/

157/ A szövetkezetközi szervezetek tulajdona természetesen ebbe a kategóriába tartozik, de ez már más kör és. "... a szövetkezetközi szervezetek tulajdona nem azonosítható az egyes szövetkezetek tulajdonával." - írja Domó Györgyné " A mezőgazdasági szövetkezetek társulásai." / Akadémiai Kiadó 1970/ c. könyvében.

A harmadik csoportba soroltuk azokat az eszközöket, amelyek a szövetkezetek használatában, és állami tulajdonban vannak. Ezzel a

csoportnál következett be a leglényegesebb változás, ahol a gépálmási rendszer felszámolása után a beruházások állami támogatásának rendezése következtében a szervezetek használatában lévő eszközök értékének bizonyos hányada köpez állami tulajdont. Itt minőségi változásról van szó a korábbiakhoz képest, mivel most ezen résznek megfelelő eszközök használatának és birtoklásának joga megilleti a szervezetet, a rendelkezés joga azonban korlátozott.^{158/}

158/ A beruházási állami támogatás nem növeli a közös vagyont. Mégis meg kell említenünk egyrészt viszonylag nagy súlya miatt, másrészt azért, mert tulajdonosi elemeket visz a szervezeti szektor állami szabályozásának rendszerébe. Az állami irányítás azonban, ha tartalmaz is tulajdonosi módszereket - mint ahogy az új gazdasági mechanizmusban is tartalmaz - ezek az eszközök általában annak a tulajdonosnak a kikötései, aki egy másik tulajdonosnak enged át anyagi eszközöket. Az állam támogatása mértékéig szűkegképpen gyakorolja tulajdonosi jogait.

Ezek a változások nemcsak arra engednek következtetni, hogy a termelés társadalmosodása maga után vonja a tulajdon társadalmosodását, hanem arra is, hogy a szervezetek egyre kevésbé vagyoni és személyi társulások, fokozatosan átalakulnak kizárólag, tisztán személyi alapon szerveződött kollektívákká.

A szövetkezetbe való belépésnek - de a kilépésnek ugyanaz - vagyoni konzekvenciái nincsenek. A kollektíva nem úgy szerveződik, mint a szervezetek megalkulásának időszakában. A taggá válásnak vagyoni feltétele nincs, pusztán a dolgozó személye alapján dön-
tenek felvételéről.

Hibén különbözik akkor a tagsági viszony a munkaviszonytól?
Ha a belépésnek és a kilépésnek vagyoni konzekvenciái nincsenek, és a

tag vagyon utáni jövedelmet nem élvez, akkor elevebben abban, hogy addig, amíg a munkaviszony esetén az egyén teljes munkabéjét a munkahelyén fejti ki, a onnan is származik teljes jövedelme, addig tagsági viszony esetén a tag - bár általában teljes munkabéjét most már a közösen fejti ki - jövedelmének mégis csak egy része származik onnan, másik része a háztájiól. Másodszorban a különbség abból adódik, hogy a tag egyéni jövedelme nagyobb mértékben függ a szervezet, a kollektíva egészségnek tevékenységétől, anyagi-jövedelmi helyzetétől. Érdekes megfigyelni, hogy a szervezeti alkalmazottaknak az évi jövedelme nemcsak kevésbé differenciált a különböző szintvonalon gazdálkodó szervezetekben, hanem függetlenül a gazdálkodás szintvonalától szinte mindenütt magasabb, mint a tagoké. / Kétségtelen, hogy munkabéjüket is kevésbé differenciált. Lásd: 25 sz. ábra /.

25 m. ábra.

A tagok és az alkalmazottak évi átlagos keresetének és teljesített munkabéjének differenciáltsága 1972-ben.

Forrás: KSH Negyedéves Közlemények. Mezőgazdasági Adatok 1973/3

Az adott viszonyokból több dolog is következik. Először: egy új munkavállaló, ha lehetősége van választani az alkalmazotti és a tagsági viszony között, csak akkor fogja a tagsági viszonyt választani, ha a háztájiban is végzett munka eredményeképpen nagyobb összeg-jövedelemhez jut, mint az alkalmazottak összes jövedelme. Választási lehetősége azonban csak annak van, aki megfelelő szakképzettségrel rendelkezik. A szakképzetlen munkaeső számára a szövetkezetben belül nincs választási lehetőség. Ha mégis előnyösebbnek tartja az alkalmazotti viszont, életformát kell változtatnia: a népgazdaság más területére elmehet dolgozni, de ez vagy lakóhelyi-változtatással, vagy "ingázással" jár. Ekkor: a szövetkezetek közötti munkaerőáramlás h ánya semmi esetre sem megváltozhat a tulajdonformával. Ha az egyén rendelkezik megfelelő szakképzettséggel, akkor sem akadályozza abban, hogy akár alkalmazottként, akár tagként más szövetkezetben vállaljon munkát. / Legfeljebb bonyolultabb az adminisztratív lebonyolítása ha tagról van szó, mert közgyűlés elé kell vinni a dolgot. / Ha az egyén nem rendelkezik szakképzettséggel, akkor sem akadályozza a tulajdonforma a munkahelyváltásnak, hiszen a tagságnak nem feltétele a vagyoni hozzájárulás: ugyanazt a tagsági viszonyt minden további nélkül elérheti egy másik szövetkezetben is, ha annak szüksége van azelőlyére. Az, hogy ez a jelenség mégsem jellemző mezőgazdaságunkra,^{159/} nem a tulaj-

---

159/ Munkaerőforgalom perze most is van. 1972-ben kilépett tagok száma 79.758 fő, ami a foglalkoztatottak évi átlagos számának több mint 10 %-a / 758.726 fő/; a felvettek száma ugyanabban az évben 55.055 fő.

Forrás: KSH Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1973/3.

donformából fakad, hanem sokkal inkább a lakóhelyhez, vagy a személyes tulajdonhoz ^{hely} / való megaszkodásból fakad, valamint abból, hogy eddig a mezőgazdaságban munkesőfelelőleg volt.

A technikai átalakulással együttjáró elvándorlás, és a szakbővítés növekedésének együttes hatása eredményeként a jövőben valószínűleg növekedni fog az alkalmazotti viszonyt választók száma és a szövetkezetek közötti munkeső áramlás is. Az alkalmazottak jövőbeli színvonala nemcsak magasabb, mint a tagoké, hanem kevésbé is differenciált. Ahhoz pedig, hogy a tagsági viszony kedvezőbb legyen az alkalmazottinál nem elegendő a nagyobb összjövdelem, mert a háztáji körzerősödése - az utóbbi idők fejlődése ellenőre - elmaradt, az ott végzett munka nagyobbraest megmaradt nehéz, vagy piszkos fizikai munkának. Egyőbként is, ahogyan erőseđnek a közös gazdaságok, és fejlődik a külső környezet - a falu és a kapcsolat a várossal - úgy erőseđik a társadalmi igény a szabad időre és erre, hogy a tag társadalmilag indokolt és előrhető jövdelemét a közössébl, és ne két helyről szerezzze meg.

Ami a szövetkezet második előfeltételét illeti, - ti., hogy a tagoknak tudniuk kell áttekinteni a szövetkezeti munka minden részletét - a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ez is csak korlátozottan termelődik újra. A közös gazdaságok méretei ugyanis viszonylag gyors ütemben növekednek. Részben átlagos területnagyságuk, részben pedig a termelés volumenének növekedése / állattenyésztés / következtében. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagyüzemek, a tevékenységük sem kiegészítő jellegű, mint a népgazdaság más területein működő szövetkezeteké, hanem ők adják egy alapvető gazdasági ág termelőiének zömét. Nem is lenne tehát célszerű korlátozni a technikai-gazdasági szempontokból optimális üzemmegvalóság kialakulását. Nem beszólve arról, hogy a közös gazdaságok termelésének nem elegendő lépést tartani a növekvő szükségletekkel, hanem fokozo-

tosan át kell venniük, nekik kell megtermelniük ^{mel} ezt a termék-
mennyiséget is, amit ma még a háztáji állat elő. Na viszont ez
így van, akkor a szövetkezeti demokrácia feltételei csak korlá-
tozottan termelőnek újra.

Tulajdonság nélkül állíthatjuk tehát, hogy a termelési viszonyok
ujratermelésének tendenciáit tekintve nem a szövetkezeti forma
termelődik újra. Amennyiben a jelenlegi fejlődési tendenciák nem
változnak - már pedig külső ráhatás nélkül nem fognak - a szövet-
kezet mint gazdálkodási forma átalakul kollektív gazdasággá. 160/

160/ A kollektív gazdaság kifejezése a kolhoz szó szerinti
fordítása, s ezért találtam alkalomnak, mert a Szovjetunióban a
kolhozok sohasem voltak vagyoni társulások, hanem csakis személyi
alapon szerveződött kollektívok, továbbá a vállalat szó önmagában
véve nem utal a tulajdonforma csoportjellegére.

a szövetkezeti tulajdon pedig anyagi csoporttulajdonná.

A tévedések elkerülése végett 161/ hangsúlyozni kell, hogy

161/ A szövetkezeti jelleg elcsorvadása nem azt jelenti, hogy
a csoporttulajdon állami tulajdonná alakul át. Tény, hogy - amint
erre utaltunk - az állami támogatás és az amortizációképzés jelen-
legi rendszere következtében az állami tulajdont képező, és a szövet-
kezet kezelésében lévő eszközök száma nem jelentéktelen. Addig
azonban, amíg ez a rész nem mutat erőteljesen növekvő tendenciát,
addig nem vonható le olyan következtetés, hogy állami - csoport
vagyis tulajdon van kialakulóban. Inkább úgy fogható fel, mint
az állami és a csoport tulajdon közötti különbözet megszűnésének
előiraja.

itt nem a tulajdonforma csoport-jellegetek a meghatározóról, hanem a társadalmi csoporttulajdon szövetségi jellegének elcsorvadásáról van szó. A szövetségek szocialista jellege erősödött, a tulajdonforma csoportjellege megmaradt, de szövetségi jellege nem termelődik újra. Tulajdonos kollektíva egyre kevésbé vagyoni és személyi alapon szerveződik, a közös vagyonnak az a része, amely a szövetségi jelleg hordozója - tehát az osztható része - egyre kisebb jelentőségű lesz, sőt eredeti jellege is megváltozik.

A mezőgazdaság technikai fejlődése szűkegkóppen maga után vonja a dolgozók szakképzettségének növekedését, ami a hagyományos felosztásforma fellelkesítésével együtt a parasztság "röghűztöttségét" is feloldja. A munkahely megválasztását így sajátos tényezők általában kevésbé befolyásolják. A mezőgazdasági szövetségek tulajdonformája, úgy tűnik, az egyesítő társadalmi csoporttulajdon / vállalat tulajdon / irányába fejlődik.

A tulajdonforma átalakulása természetesen kihat az érdekvizyonokra is. Nem a kollektívának mint egészen az érdekvizyonai változtak meg - hiszen a tulajdon csoportjellege megmaradt, társadalmi jellege pedig erősödött - hanem az egyén, a tag érdekeltisége.

A társadalmi tulajdon általában azt jelenti, hogy az egyén csak mint a kollektíva tagja tulajdonos. Másképpen: azért tulajdonos, mert tagja a kollektívának. Ezért tulajdonrészessége a vagyon meghatározatlan részére vonatkozik. Éppen az különbözteti meg a tőkés jellegű kollektív tulajdonságtól, ahol azért tagja valaki a kollektívának, mert egyénileg tulajdonos, vagyonrészessége az összes vagyon meghatározott részére vonatkozik, s a saját munkának nincs szerepe. A társadalmi tulajdon lényegéhez tartozik tehát - azon kívül, hogy csak saját munka révén realizálható - az is, hogy a közösség vagyona egyének között fel nem osztható, azaz oszthatatlan.

Az érdekvizonyok oldaláról szemlélve ez annyit jelent, hogy az
 egyén jövedelemérdekeltsége mindig személyes jövedelmének maxima-
 lizálására irányul. Mivel a személyes jövedelem első sorban a saját
 munka függvénye, így alapvetően munkajövedelmének növelésében ér-
 dekelt. Hátsó sorban függ az egyén jövedelme a kollektív együttes
 munkájától, illetve annak eredményességétől. A kollektív tevékeny-
 ségnek eredményessége természetesen nemcsak tagjai munkájától, ha-
 nem vagyoni helyzetétől, eszközellátottságától is függ. Így addig,
amíg egy adott gazdálkodó egyeség kollektívja mindig közvetlenül
érdekelt a felhalmozásban is, addig az egyén csak közvetve, és
csak oly mértékig, mennyiben az személyes jövedelmét kedvező irány-
ban befolyásolja. Az egyén felhalmozási érdeke már csak azért is
 közvetett, mivel a felhalmozás közvetlenül a vagyont, az eszköz-
 állományt növeli, s csak a későbbiek során növelheti a személyes
 jövedelmet. Természetesen ekkor sem közvetlenül, mivel / társadalmi
tulajdonról lévén szó / a személyes jövedelem növekedése a vagyon
növekedésétől közvetlenül nem függ, hanem csak a kollektív, a
gazdálkodó egyeség jövedelmének növekedésétől.

A szövetkezeti tulajdon esetében annyiban sajátos a viszony,
 hogy a szövetkezeti tulajdon önálló tulajdonosok egyesülése révén
 jön létre. A közöség vagyona tehát az egyének személyes vagyoni
 hozzájárulása révén jön létre, tehát eleve osztható, s csak a
 későbbiekben fokozatos felhalmozásuk révén teremtették meg közös
 vagyonuk oszthatatlan részét. A szocialista szövetkezeti tulajdon
 éppen abban különbözik a tőkés szövetkezettől, hogy a közös vagyon
 egy része, jelentős része oszthatatlan; s abban különbözik az egy-
 séges kollektív / csoport / tulajdontól, hogy a közös vagyon egy
 része - pl. a föld - osztható.

Az érdekvizonyok oldaláról nézve ez annyit jelent, hogy a
 szövetkezeti tag felhalmozási érdeke két tényező miatt is közvetle-

nobb lehet, mint egy állami vállalat dolgozójéé. Először is: a tagok személyes jövedelme is előszörban saját munkájuktól, másodszorban pedig a kollektiva együttes munkájának hatékonyságától függ, mint társadalmi tulajdon esetén mindig. A felhalmozástól, a vagyonnövekedéstől tehát csak annyiban függ az egyén jövedelme, amennyiben ez a későbbiek során növeli a kollektiva összjövedelmét. A közvetlenebb kapcsolatot az egyén érdeke és a felhalmozási érdek között a tulajdon csoportjellege eredményezi. A tag személyes jövedelmét nagyobb mértékben befolyásolja - a saját munkáján kívül - a kollektiva vagyoni és jövedelmi helyzete, mint az állami vállalat dolgozójának személyes jövedelmét. Ugyanannyi és ugyanolyan minőségű munkáért járó jövedelem a szövetkezeti szektorban jóval differenciáltabb a különböző gazdaságoknál, mint az állami szektorban.

Ez nemcsak azért teremt közvetlenebb kapcsolatot a személyi jövedelem és a felhalmozási érdekeltettség között, mert az egyén személyes jövedelme nagyobb mértékben függ a gazdaság vagyoni helyzetétől, hanem azért is, mert a kollektiva vagyonának a növekedése is nagyobb mértékben függ a kollektiva összjövedelmétől és annak megosztásától. / A megszeres^{is}hető állami támogatás^{is} a saját erő mértékétől függ /. Tehát a személyes jövedelem perspektívában is csak a saját felhalmozás eredményeképpen növelhető.

Másodszor: a szocialista szövetkezeti tulajdon elméletileg, de gyakorlatilag sem zárja ki azt, hogy a közös vagyonnak legyen osztható része is, csupán azt, hogy az egész ezzé váljon.^{162/} A vagy-

---

^{162/} A közös vagyon egy része - ha pénzben nem is tartják nyilván - a föld is osztható. Mégpedig nemcsak olyan formán, hogy a jövedelmet, járadékot élvez utána a tag, hanem onnól általánosabban: háztáji területre jogosítja. Igaz, hogy erre mint a

kollektíva tagja és nem egyszerűen, mint eredetileg egyéni tulajdonos jogosult, de meghatározott területre szól a joga.

ni hozzájárulás hagyományos szövetkezeti formái / tagzási község, részjegy, stb / elvileg lehetővé teszik, hogy ne csak a kollektíva, mint egész, hanem a tag funkciója is legyen a felhalmozás, a vagyonnövelés.

Az egyes tag felhalmozási érdekelttségét, sőt a felhalmozás hatékonyságában való érdekelttségét kétségtelenül fokozná, ha egyéni hozzájárulása sajtó, realizált személynél jövedelméből származna.

Amellett az az előnye is meglenne, hogy a szövetkezet szükség esetén ténylegesen növelhetné felhalmozását.

A mi szövetkezeteink esetében azonban - legalább is a mezőgazdaságban - ezek a formák teljes egészében hiányoznak. Az eredetileg bevitt föld után kap ugyan a tag jórészt, amely személynél jövedelmét növeli, de ez nem teremt kapcsolatot a személynél jövedelem és a felhalmozás között. Lényegében tulajdonosi jövedelem forrása a háztáji föld is - mindaddig amíg az kapcsolatban volt a tulajdonformával. Addig tehát, amíg a háztáji főgazdálkodó volt az egyéni vagyoni hozzájárulásnak / földbevitel /. Kétségtelen azonban, hogy ez a forma sem teremtett közvetlen kapcsolatot a személynél jövedelem és a közös felhalmozása között, mert a tagot akkor sem terhelték a vagyoni hozzájárulás ilyen jellegű kötelezettsége. A tulajdonosi érzet csökkenésében tehát szerepet játszhatott az, hogy bárki egyenjogú tag lehet vagyoni hozzájárulás nélkül / tehát ugyanolyan jogok, kötelezettségek, előnyök és juttatások illetik meg, mint azt aki bevitt a földjét /, de nem magyarázható ezzel a felhalmozási érdek csökkenése. A felhalmozáshoz való egyéni hozzájárulás korábban sem létezett. Miért volt akkor közvetlenebb

az egyén felhalmozási érdeke a szövetkezetek korábbi fejlődése érdekében?

Ezt a kérdést lényegében már tisztáztuk a gazdasági mechanizmus-változás hatáskörének vizsgálata kapcsán. A szabályozás korábbi rendszere a bruttó jövedelem megosztását oly módon oldotta meg, hogy megszabta a felhalmozás arányát, minimális nagyságát. A szabályozásnak ez a módja közvetlenül összekapcsolta a személyes jövedelmeket a felhalmozással. Mivel a felhalmozás és a személyes jövedelem arányát az állam megszabta, a személyes jövedelmek csakis olyan arányban növekedhettek, amilyen arányban a felhalmozás is nőtt. Ez annyit jelentett, hogy nemcsak a kollektív, hanem az egyes tag is közvetlenül a bruttó jövedelemben / és nemcsak a személyes jövedelemben / vált érdekeltté. Az anyagi érdekelttségnek rendkívül nagy hangsúlyt jelentő formája ez a rendszer. De már akkor megállapítottuk, hogy a szabályozásnak ez a módja csak addig engedhető meg, míg nem áll fenn a veszélye annak, hogy aránytalanul magas személyi jövedelmek keletkezzenek. A szövetkezetek megszilárdulása, vagyoni- és jövedelmi helyzetük javulása következtében azonban olyan helyzet alakult ki, amikor a szabályozásnak ez a formája tovább nem volt alkalmazható. A mechanizmus-reformmal életbe lépő új szabályozási rendszer legfőbb erőnye éppen az volt, hogy bevezetésének eredményeképpen a személyes jövedelmek differenciált - odra - a bruttó jövedelem osztályon további differenciálódása ellenére - csökkent. / Lásd a 24. sz. ábrát /.

Azáltal viszont, hogy a szabályozás jelenlegi rendszere a bruttó jövedelem megosztását a személyes jövedelmek színvonalának szabályozásán keresztül oldja meg, megváltoztatta az egyén jövedelem érdekelttségét. A kollektív továbbra is a bruttó jövedelemben érdekelt, de az egyes tag - akinek személyes jövedelmét, illetve annak növekedését olvasszja attól az adócsáv - csak közvetve érdekelt

benne. Felszínre került tehát az a tulajdonviszonyokból fakadó
 érdekösszefüggés, hogy csak a kollektív érdekeltség közvetlenül a fel-
 halmozásban, az egyén csupán közvetve. Nem az érdekviszonyok megváltatása,
 hanem a jövedelemérdekeltségi rendszer módosulása eredményezte az egyes tagok felhalmozási érdekeltségének csökkenését.
 A jövedelemérdekeltség rendszere ma nem teremt olyan közvetlen kapcsolatot az egyéni érdek és a felhalmozás között, mint korábban.
 A változás azonban szükségzerű volt, mert megváltoztak az elcsajátítás mennyiségi viszonyai. Szó sem lehet tehát arról, hogy a
 korábbi érdekeltségi rendszer megoldhatná a mai problémákat. Mi lehet akkor a megoldás?

A szövetkezeti demokrácia fejlesztése rendkívül fontos és
 időszerű, de önmagában, a jövedelemérdekeltségi rendszer ellenében
 nem oldhatja meg a problémát. De nem jelentenének megoldást azok a javaslatok sem, amelyek a munkaszorinti elosztás olvének és a felhalmozási érdekek az összekapcsolásán alapulnak.

A javaslatok lényege a következő: aki részt vesz a közös munkában, az hozzájárul a felhalmozáshoz is, akár akarja, akár nem. Tegyük tehát érdekeltté a felhalmozásban oly módon, hogy a közös vagyonhoz való hozzájárulása is élvezzen jövedelmet: az időszakonként / 5-10 év / fizetett ún. felhalmozási járadék.^{163/} 111. felhalmo-

---

163/ Récsi János : I.m. 26. .

---

zási jutalok ^{164/}formájában. Így a tagok, mivel jövedelmet élveznek a vagyon-növekedés után is, érdekeltté válnának a felhalmozás-

---

164/ Boucka Éva: I.m. 115. 1.

---

ban, de mivel ez a jövedelem mégis a munkától függene, tartalmát tekintve a tag számára inkább hűségjutalom jellege lenne.

A szövetkezet számára viszont az eszközlekötési járulék szerepét tölthetné be, amit jellegüknél fogva nem az államnak, hanem tagjaiknak fizetnének. 165/

165/ Técsi János: I.m. 26. l.

Ami a javaslat lényegét illeti - ti. hogy az egyén " tulajdonosi érzülete " abban jut kifejezésre, hogy érdekelt a felhalmozásban, s ez úgy érészhető el, ha személyes jövedelme és a felhalmozás kapcsolatban van egymással - elméletileg nem vitatható. Annál inkább vitatható a kérdésfelvetés és a javasolt megoldás módja elméletileg és gyakorlatilag is. A kérdésfelvetés alapvető hibája az, hogy abból a naiv kisárutermelői szemléletből indul ki, hogy ha nem halmoztak volna fel, az egész bruttó jövedelem elfogyasztható lett volna. A kisárutermelő elfogyaszthatja teljes jövedelmét / bár a parasztságra éppen nem ez, hanem a " gyűjtés " volt a jellemző /, de egy nagyüzem, még ha szövetkezet is, kénytelen felhalmozni. Amikor tehát a kollektíva / a szövetkezet / átvesszi az egyéntől / a volt kisárutermelőtől / a felhalmozás funkcióját, egyúttal bruttó jövedelmének egy részét a célra elkülöníteni kényszerül. Az egyén pedig, ha csak saját munkájával járul hozzá a kollektíva jövedelméhez / így van ez az állami vállalatok dolgozóinak esetében / közvetlenül a fogyasztását szolgáló jövedelmének növelésében érdekelt és csak közvetve a felhalmozásban. A szövetkezetek esetében gyakorlatilag, a földet leosztva, azonos a helyzet az állami vállalatokóval: a tiszta vagyon növeléséhez a tag is csak saját munkájával járul hozzá. 166/ Miért illetné meg ekkor külön,

---

166/ Erődetileg, az alapító tagok természetesen nemcsak a földjüket vitték be a közösségbe, de ennek nagyobb részét állami hito-

lekből kifizették a tagoknak. Lásd Tócsai J.: I.m. 11. 1.

pótlólagos jüvedelem a vagyonszüvekedés után? Vagy akkor az állami vállalatok dolgozóit is megilleti? Azok is lemondanak arról, hogy mindent elfogyasszanak! Persze a szervezetkezeti tag mégis csak közvetlenebbül tulajdonos, mint egy állami vállalati dolgozó. Csakhogy akkor ebből - ti. a tulajdonformából - kiindulva kell megközelítenünk a problémát és keresnünk a megoldást. Már csak azért is, mivel a javasolt megoldás bár úgy tűnik első megközelítésre, hogy összhangban áll a szocialista tulajdonnal, ha közelebbről megvizsgáljuk, ez az összhang nagyon is ingatag.

Az igaz, hogy a tulajdon szocialista jellege nem zárja ki azt, hogy a szervezetek közös vagyonának legyen osztható része is. / Az előzők során ezt többször hangsúlyoztuk is. / De ezt viszont már kizárja, hogy az egész vagyon azzá váljon! A szervezetek oszthatatlan alapja ~~x~~ szocialista jellegű ^{ülke} anyagi hordozója.

Amennyiben viszont a tagok jüvedelemhez jutnak vagyonszerességek arányában és jogán, amelyet az egész tiszta vagyonra vonatkoztatnak, akkor az egész közös vagyon oszthatóvá válik, még akkor is, ha eredetileg a jogaimat a saját munkájuk révén szerzik meg. / Nem beszélve arról, ha pl. örökölhető, vagy elidegeníthető /. A javasolt módszer így, bármennyire is különösnek tűnik, ~~első pillanatra~~, annak ellenére, hogy mereven ragaszkodik a munka szerinti elosztás elvéhez, tulajdonképpen a szervezetek szocialista jellegét kérdőjelezi meg. Első megközelítésre furcsának tűnhet, de a hagyományos szervezeti formák és eszközeik - a részjegy, osztalék, tagsági kölcsön, stb., ami a kisipari szervezetekünkben bizonyos mértékig ma is létezik - sokkal inkább összhangban vannak szervezetünk szocialista jellegével. Ezeknek a formáknak emellett, hogy érdekeltté tennék az egyes tagot a felhalmozásban, és fokoznák

tulajdonosi érdekeket, az az előnyük is meglenne, hogy ténylegesen növelhető a közös gazdaságok felhalmozását.

A felhalmozási jutalék, vagy járadék bevezetése ugyanígy a felhalmozás effektív nagyságát sem változtatná. Amennyiben ugyanígy a felhalmozási jutalék pótlólagos személyi jövedelemre szóló jogcím / tehát növelné a személyi jövedelmet /, akkor lehet, hogy az érdekeltséget fokozná, de a felhalmozás nagyságát csökkentené. Ha a személyes jövedelem a felhalmozási jutalék, vagy járadék következtében nem nő, tehát lényegében változatlan marad, csak egy részét más címen fizetik ki, akkor viszont nem valószínű, hogy különösebben lelkesítő a tcz. tagokat, hogy az a jövedelemrész, amit eddig évente megkaptak, most csak 5, vagy 10 évenként jár. Nem beszélve arról, hogy ez jelenlegi szabályozó rendszerünk mellett kivihetetlen.

Az alapvető probléma azonban - véleményem szerint - nem az egyén közvetett, vagy közvetlen felhalmozási érdeke, mivel a felhalmozás alapvetően nem az egyén funkciója. A felhalmozás funkciója mindig a tulajdonosé, ez pedig társadalmi tulajdon esetén a kollektív és nem az egyén. Sőt, a funkcióból az állam szabályozó szerepe sem zárható ki, még csoporttulajdon esetén sem.

Ha viszont ez így van, akkor lehet, hogy ellentmondás alakult ki a szövetkezetek termelésének társadalmassítottága és a tagok tulajdonosi helyzete, tehát a tulajdonforma között, de ennek nem ez az oka, hogy a tulajdonviszonyok fejlődése elmaradt a termelés fejlődésétől. Éppen ellenkezőleg: akkor a tulajdonforma fejlődése előzte meg a társadalmassítást nagyobb mértékben a termelés fejlődését.

Azok a módosulások ugyanígy, amelyek a mezőgazdaság bővített újratemelése során végbemennek, nem a szövetkezeti formát formálják újra. Korábban már bizonyítottuk, hogy a csoporttulajdon szövetkezeti jellege fokozatosan elcsorvad, a szövetkezetek pedig átalakulnak

kollektív gazdaságokká. Az egységes kollektív tulajdonból azonban eleve az következik, hogy az egyes tag felhalmozási érdeke közvetettebb mint a szövetkezeti forma esetében! Az egységes kollektív tulajdon esetében - ellentétben a szövetkezeti formával - hiányzik az egyén személyes és közvetlen hozzájárulása a közösség felhalmozásához. Itt már kizárólagosan a kollektív funkciója a felhalmozás. Ez a kialakulóban levő tulajdon orma tehát nem igényel, de nem is tesz lehetővé olyan közvetlen kapcsolatot az egyén személyes jövődelme és a kollektív felhalmozása között, mint a szövetkezeti forma. / Igaz, hogy még így is közvetlenebb a kapcsolat, mint az állami szektorban. / Ezért nem is oldhatja meg a jövedelem szabályozási rendszer változtatása önmagában az érdekeltiségi problémákat.

Mielőtt bármilyen további következtetést vonnánk le, le kell szögeznünk, hogy a csoporttulajdon fejlődésének, sőt a szocialista tulajdon két formája közötti különbség megszűnése folyamatának szükségesszerű állomása az egységes kollektív tulajdon. De ugyanannyi, ahogyan a két tulajdonforma közötti különbség megszűnése nem önmagában, az egységes kollektív tulajdon kialakulása sem az. A szövetkezetek funkciója éppen az volt, hogy formát adjanak a termelés és a tulajdon egyesítő társadalmosítása folyamatának. Szükségképpen fel kell tehát tennünk a kérdést: vajon nem alakul-e át a szövetkezeti forma előbb, pedig esetleg még szükség lenne rá? Itt van-e már az ideje a csoporttulajdon szövetkezeti jellege elcorvadásának?

A félreértések elkerülése végett ismét hangsúlyozni szeretném, hogy nem a tulajdonforma csoport-jellegének, hanem csakis szövetkezeti jellegének elcorvadásáról beszélek. Nem nyitott kapukat akarok döngetni, hiszen közismert, hogy pártunk és államunk gazdaságpolitikájában fontos helyet foglalnak el a szövetkezetek perspektívájában is. Málunk azonban, sem a köznapí szóhasználat, sem az elmélet nem tesz különbséget a szövetkezet és a kollektív gazdaság, illetve

a szövetkezeti tulajdon és a vállalati / egységes csoport-/tulajdon között. 168/

168/ Kivételt képez Erdei Ferenc, aki a Társadalmi Szemlében 1968-ban lezajlott vita zárszavában utalt a különbségre, és szükségesnek tartotta a vállalati tulajdon vizsgálatát is. *Társadal-
m. Szemle 1968/12.*

Kétségtelen, hogy a tulajdon / az eleajátítás/ társadalmiasításának folyamatát a gazdálkodás új modellje és egyéb társadalmi tényezők / generációváltás / erőteljesen felgyorsították. Amennyiben ez a folyamat tovább folytatódik, a mezőgazdaságban a szövetkezeti szektor - neve ellenére - olvaszti szövetkezeti jellegét. Ez azonban önmagában véve nem baj, sőt, még fejlődés is lehet. Kérdés azonban, hogy a tulajdon társadalmiasodásával képes-e lépést tartani a termelés társadalmiasodása? Amennyiben igen, akkor az egységes kollektív tulajdon kialakulása a mezőgazdaság fejlődésének - technikai- és társadalmi átalakulásának jelentős eredménye. Amennyiben viszont nem, az komoly gyakorlati problémákat okozhat népgazdasági szinten is.

A mezőgazdasági termelés társadalmiasítottasága ugyanis - amint ezt már korábban elemeztük - nemcsak alacsonyabb fokú, mint az iparé, hanem részleges is. A termelési érték egyharmadát a kisüzemek / háztáji és kisegítő gazdaságok / adják. A kisüzemekben termelik meg azon termékek jelentős részét, amelyeknek nagyüzemi módon való termelése még megoldatlan, amelyeknek a termeléséhez a közös gazdaságok megfelelő eszközökkel még nem rendelkeznek. Ezek tehát a legmunkaigényesebb termékek. A közös gazdaságok csak fokozatosan képesek átvenni, helyettesíteni a kisüzemek jelenlegi kapacitását, mivel ezen termékek nagyüzemi módon való termelésének megvalósítása rendkívül eszköz- és beruházásigényes folyamat. 169/ Éppen ezért

171/ Lásd bővebben " A közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolata " c. részben.

ölt.

A közös és háztáji kapcsolatának, a háztáji gazdaság jellegének megváltozása kettős következménnyel járt. Egyfelől hozzájárult a tagok tulajdonosi érzetének csökkenéséhez, másfelől csökkentette a háztáji tevékenységben való érdekeltséget. A háztáji gazdaság nem jár tulajdonosi kötelezettségekkel: nemcsak a-zért, mert a tag anélkül jut hozzá, hogy maga hozzájárult volna a közös gazdaság vagyonának gyarapításához, hanem mert semmiféle további kötelezettséggel sem jár. 172/ Az újonnan belépő tag ezért kap háztáji

172/ Ingyen jut tehát olyan tulajdonosi jogosítványokhoz, amely tulajdonosi kötelezettségekkel nem jár.

területet, mert belépett, és dolgozik a közösben. Csak személyes munkájával gyarapítja a szervezetet, anyagi konzekvenciája az ingyen kapott háztájinak nincs. Munkája eredményének az a része, amelyet a háztájiban produkál nem növeli a közös gazdaság felhalmozási lehetőségeit. A szervezeteti tagnak tehát ugyanazok nincsenek tulajdonosi kötelezettségei, mint az állami vállalatok dolgozóinak. Nem csoda tehát, ha tulajdonosi jogai - s ezen keresztül tulajdonosi érzete - is egyre hasonlóbb lesz az állami vállalatok dolgozóinak tulajdonosi érzetéhez.

A háztáji tevékenységben való érdekeltség nemcsak emiatt csökken, mert növekszik a közösben eltöltött munkaidő és az onnan származó jövedelem, hanem azért is, mert a háztáji föld juttatása vált. Még hozzá olyan juttatással, amely hátrányos helyzet kompenzálá-

sára szolgál, de úgy, hogy pótlólagos munkakifejtést igényel.

A szövetkezeti tagság törekvése tehát mindenképpen arra irányul, hogy egyfelől megszűnjön a hátrányos helyzet / tehát megszerezze a külsőből társadalmilag indokolt jövedelmüket /, másfelől a juttatások terén is azonos helyzetbe kerüljenek a dolgozók más rétegeivel.

A háztáji tevékenységben való érdekeltség és a háztáji termelés fokozatos csökkenése hosszú távon törvényszerű folyamat. Nem mindegy azonban, hogy milyen ütemben, milyen gyorsan zajlik le ez a folyamat.

A háztáji gazdaságok kieső termelését 173/ a közös gazdaságok-

---

173/ Az élelmiszerfogyasztás ugyan lassabban növekszik, mint az ipari cikkek fogyasztása, de azért növekszik. A kiállítások kieső termelését tehát mindenképpen pótolni kell.

---

nek kell pótolni. Amennyiben azonban a háztáji termelés csökkenése gyorsabb, s főként ha előbb következik be, mint ahogyan a közös gazdaságok képesek lennének megtermelni a kieső termelési volument, felborulhat a mezőgazdasági termelés és a népgazdaság termékeinek egyensúlya közötti egyensúly, de felborulhat a mezőgazdaság belső egyensúlya is.

Ebben az esetben ugyanis a következő helyzet áll ^{előt} elő. A népgazdaság számára tehát kevés az a termékmennyiség, amit a mezőgazdaság a háztáji gazdaságok termelésének csökkenése következtében produkál. A szövetkezetek saját erőből - az ismert okok következtében - semmiképpen sem képesek olyan mértékben fejleszteni termelésüket, hogy a hiányt pótolják. A népgazdaság, illetve az állam előtt tehát két lehetőség nyílik: a/ vagy berendezkedik a mezőgazdasági termékekből is importra, vagy b/ jelentős mértékben megnöveli a mezőgazdasági

beruházások volumenét, és átmenetileg fedezi csak a hiányt külföldről. Mindkét megoldás sokba kerül a népgazdaságnak. Az első azért, mert nemcsak csökkenti a mezőgazdasági termékek exportját, hanem még importálni is kell; nemcsak más termékek importlehetősége romlik, hanem még az exportot is növelni kell más termékekből. A második esetben ez a hátrány csak átmeneti, viszont ugyanakkor fejlesztési erőforrásokat von el más területekről. Továbbá megindíthatja azt az önmagát gyorsító folyamatot, amelynek következtében egyre több termék termelését kell egyre gyorsabb ütemben átvenni a közös gazdaságoknak. Ez viszont olyan komoly és viszonylag rövid idő alatt jelentkező anyagi / felhalmozás / konzekvenciával járna, amit az állam, illetve a népgazdaság nem tudna vállalni.

Marad tehát a másik lehetőség: lassítani kell a kisüzemek termelésének csökkenését, tehát erősíteni kell a háztáji termelésben való érdekeltséget. Ez az út is több problémát vet fel. A háztáji termelés összetöszése nyilvánvalóan azt eredményezi, hogy növekszik a tagok háztájiból származó jövedelme. Ez pedig kettős következménnyel járhat. Vagy az történik, hogy megváltozik a tag közöséből és háztájiból származó jövedelmének az aránya a háztáji javára, ezért csökkenni fog a tag érdekeltsége a közösben végzett munkában. Ez viszont felboríthatja a szervezetet belső egyensúlyát, ezt esetleg a közös termelését is csökkentheti. A másik lehetőség, hogy nem csökken a közös tevékenységben való érdekeltség és az ott kifejtett munka, így a jövedelem sem. Ebben az esetben viszont a háztájiból származó magasabb jövedelemmel együtt olyan előnyökhöz jut a parasztság, / igaz, többlet munka révén /, amely feszültségeket teremthet más területeken dolgozó rétegekkel szemben. Azaz, jövedelemdiszparitás keletkezhet a parasztság javára, amelyet az állam szabályozás csak igen nehezen, vagy sehogyan sem egyenlíthet ki. Ebben az esetben tehát a kisüzemek termelése betölti azt a

IRODALOMJEGYZÉK

- Bicanic: Ágazati növekedés küszöbe. A gazdasági fejlődés feltételei. /Kösgazdasági és Jogi Könyvtár, 1965./
- Bishop. C.B.-Toussaint, W.D.: Bevezetés a mezőgazdasági üzlet működésébe. /Mezőgazdasági Kiadó, 1969./
- G. Elom: Új irányzatok a nyugatban, mezőgazdaságban. /Mezőgazdasági Kiadó, 1967./
- Zs.-né Bouda Éva: A szövetkezetek áraköltségi viszonyai és a felhalmozás. /Szövetkezeti Kutató Intézet Közleményei, 1972-79.sz./
- Burger Kálmán: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság fejlődésében. /Kossuth Könyvtár, 1969./
- Burger Kálmán: A szolgáltatások hatékonyságának néhány kérdése. /Gazdaság, 1971/3./
- Burger Kálmán: A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás. /Társadalmi Szemle, 1969/9./
- Burger Kálmán: Szakhatékonyság és munkatermelékenység. /Valóság, 1971/9./
- Brédy András: A termelői társaságok a kapitalizmusban. /Akadémiai Kiadó, 1960./
- Csunder Bóla: Mezőgazdaságunk fejlesztése és eszközigényessége. /Kösgazdasági Szemle, 1967/9./
- Csunder Bóla: A társaságosság és az üzleti jövedelem összefüggései. /Tudomány és Mezőgazdaság, 1968/9./
- Csunder Bóla: Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban. /Társadalmi Szemle, 1969/7-8./
- Csunder Bóla - Vági Ferenc: Jövedelmesség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban. /Kossuth Könyvtár, 1964./
- Csikó-Hagy Bóla: Szocialista földmívelés és állattenyésztés. /Kossuth Könyvtár, 1966./
- Csikó-Hagy Bóla: A megoldás útja a termelőszövetkezeti munkadi-